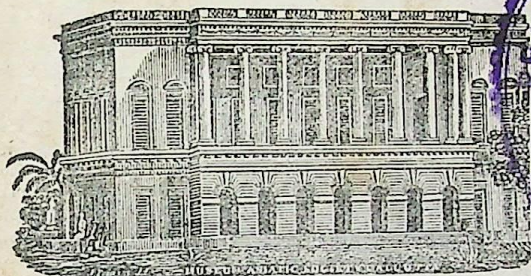

0204.
Price Rs. 12/-

BIBLIOTHECA INDICA:

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.
NEW SERIES, No. 1126.

बोधिचर्यावतारपञ्जिका ।

PRAJÑĀKARAMATĪ'S COMMENTARY
TO THE
BODHICARYĀVATĀRA OF ĀNTIDEVA.

EDITED WITH INDICES

BY

LOUIS DE LA VALLÉE POUSSIN,
PROFESSOR OF SANSKRIT IN THE UNIVERSITY OF GHENT.
FASCICULUS IV.

~~~~~

CALCUTTA:

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS,
AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET.

1905.

अशाश्वतेन मित्रेण धर्मो अश्रयति शाश्वतः ॥ ८

अवश्यं भङ्गुरतयाऽनवस्थानादस्यावरेण मित्रेण हेतुना धर्मो
अश्रयति परिहीयते शाश्वतो दीर्घकालावस्थायी संभारान्तर्ग-
मात्^१ फलमहत्त्वाच्च ॥

5 स्यादेतत् । अवश्यं हि किं चित्तत्संगमाद्धितसुखनिबन्धनं
प्राप्यते । तत्किमिति सर्वथा तन्निषिध्यत इत्यत्राह ।

बालैः सभागचरितो नियतं याति दुर्गतिं ।

नेष्यते विषभागश्च^२ किं प्राप्तं बालसंगमात् ॥ ९

नापि तत्संगमादनर्थमन्तरेण किं चिदपरमिह लभ्यते
10 [99 ^a] । तथा हि बालैः पृथग्जनैः सह सभागचरितः^३
समानशीलः । नियतमवश्यं याति दुर्गतिं तत्कर्मसदृशसमाच-
रणात् आर्यधर्मवहिर्भावाच्च । अथार्यधर्मानुवर्तनात्ततोऽसदृश-
कर्मकारी स्यात् । तदा नेष्यते द्विष्यते विषभागश्चेति असमा-
नचरितः । बालैरिति संबन्धः । अत्र कर्तरि तृतीया ॥

15 इत्युभयलोकबाधनात्किं प्राप्तमधिगतं हितसुखनिमित्तं
बालसंगमात् । नैव किं चिदित्यर्थः ॥

न चानुकूलचरितैरप्यात्मसात्कर्तुं शक्या इत्याह ।

1 Two *sambhāras*, equipments, (*Dharmasaṃgraha*, CXVII), *punya*^o
(= *dharma*, *Qikṣās*. 191.६) *jūāna*^o; four, *Lalitav.* 39.४ sqq., *ṣamathā*^o,
vipaṣyanā^o.

2 The Ms. of the Commentary has: *visabhāga*.

3 See *Jātakamālā*, 23-28 (*sabhāga* = übereinstimmend, entprechend. P. W.)

क्षणाद्भवन्ति सुहृदो भवन्ति रिपवः क्षणात्^१ ।

तोषस्थाने प्रकुप्यन्ति दुराराधाः पृथग्जनाः ॥ १०

क्षणमात्रेण सुहृदो मित्राणि भवन्ति । किं चित्प्रयोजन-
मुपलभ्य । क्षणादेव च विषमाभिप्रायत्वात्किं चिन्निमित्तमालम्ब्य
त एव रिपवः शत्रवो भवन्ति । न च निमित्तमपेक्षां नियतं । 5
यत्कदा चित्तोषस्थाने प्रीतिविषये विपर्यासवशात्प्रकुप्यन्ति ।
इति दुराराधा दुःखेनाराधयितुं शक्याः पृथग्जनाः^२ अनार्याः ॥
अपरमपि बालधर्मं तद्विवर्जनार्थमुपदर्शयन्नाह ।

हितमुक्ताः प्रकुप्यन्ति वारयन्ति च मां हितात्^३ ।

अथ न श्रूयते तेषां कुपिता यान्ति दुर्गतिं ॥ ११ 10

इदं करणीयमिदमकरणीयमित्युक्ता अभिहिताः प्रकुप्यन्ति
विदिषन्ति न पुनस्तदुक्तं हितमिति गृह्णन्ति । प्रत्युत वारयन्ति
च मां हितात् । किं तवानेन केवलप्रयासफलानुष्ठानेनेति तत्र
प्रवृत्तं मां निषेधयन्ति ततः । अथ न श्रूयते तेषां बालानां
वचनमिति शेषः । यदि तद्वचनमवमन्य हिते प्रवृत्तिः 15
क्रियते । तदा कुपिता असद्वचनान्नायं निवर्तत इति तस्मिन्
हितकर्मकारिणि कोपं कृत्वा^४ [99^b] तत्कर्मप्रेरिता दुर्गतिं
प्रयान्ति ॥

^१ Cp. *Gikṣās.* 194. 4.

^२ prthagjanna, See *Pugg.-p.*, p. 12.

^३ Minaev has : hitān. Cp. *Gikṣās.* 194. 7.

^४ Here the Ms. has again : tat-karmakāriṇi kopam kṛtvā.

इमं च बालधर्ममपरं तद्विवेकाय भावयेदित्युपदर्शयन्नाह ।

ईर्ष्यात्कृष्टात्समाद्वन्द्वो ह्रीनान्मानः स्तुतेर्मदः ।

अवर्णात्प्रतिघश्चेति कदा बालाद्वितं भवेत् ॥ १२

आत्मनो विद्याकुलधनादिभिरुत्कृष्टादुत्तमादीर्ष्या परसंपत्त्य-
 5 सहनता जायते । अर्थात्तेष्वेव । आत्मना समान्तुल्याद्वन्द्वो विवादः ।
 आत्मनो ह्रीनादधमान्मानोऽभिमानः । अहमितः श्रेष्ठ इत्यभि-
 मननात् । स्तुतेर्मदः सदसतां तद्गुणानामाख्यानादहं महीया-
 निधारोपादवलेपः । अवर्णादात्मनो दोषकौर्तनश्रवणाद्वेषश्च ।
 अर्थादवर्णवादिनि । इत्येवं कदा कस्मिन् काले बालाद्वितं
 10 भवेत् । न कदाचिदित्यर्थः ॥

इतोऽपि बालान् परिहृत्य विहरेदिति प्रतिपादयितुमाह ।

आत्मोत्कर्षः परावर्णः संसाररतिसंकथा ।

इत्याद्यवश्यमशुभं किं चिद्बालस्य बालतः ॥ १३

एकस्य बालस्यापरस्माद्बालादित्येवमादि किं चिदशुभम-
 15 कुशलमवश्यं नियमेन जायते । किं तत् । आत्मन उत्कर्षः
 प्रकर्षः श्रुतज्ञानादिप्रशंसया । परेषामवर्णो दोषप्रकाशनं
 श्रुतादिप्रच्छादनं । या संसारे रतिरभिरामः तस्य संकथा
 संवर्णनं कामगुणानां संप्रमोदनात् । इत्यादि एवंप्रकारं ॥

एवं तस्यापि तत्सङ्गात्तेनानर्थसमागमः ।

20 अपरस्यापि । तत्सङ्गाद्वितीयस्य सङ्गात् । किं चिदशुभमवश्यं

स्यात् । येनैवं तेन कारणेन अनर्थस्याकल्याणस्य समागमः
संप्राप्तिरेवायं बालसमागमः । अत आर्यधर्मानुगच्छणार्थं ॥

एकाकी विहरिष्यामि सुखमक्लिष्टमानसः ॥ १४^१

बालजनसंगमवियुक्तोऽद्वितीयो विहरिष्यामि । तद्विवेका-
त्सुखं क्रियाविशेषणमेतत् । कथमक्लिष्टमानस इति [100ⁿ] 5
तत्संपर्कविवर्जनात् तत्क्षतसंक्लेशाभावात् । पूर्वस्मिन् हेतुपद-
मेतत् । यदि वा सुखं कायिकं । अक्लिष्टमानस इति मानसं ॥

तस्माद्बालजनसंपर्कजदुःखपरिजिहीर्षुणा तत्संगतिर्न कार्येति
कथयितुमाह ।

बालादूरं पलायेत प्राप्तमाराधयेत्प्रियैः ।

10

न संस्तवानुबन्धेन किं तूदासीनसाधुवत् ॥ १५

बालात्सर्वतो दूरमारात्पलायेत । अपसरेत् । यथा तैः^३ सह
का चिदपि संगतिर्न स्यात् । अथ कथं चिद्देवायोगाद्भवेत् ।
तदा प्राप्तं मिलितमाराधयेत् । आरागयेत्^४ । प्रियैः प्रीति-
करैरुपचारैः । आराधयन्नपि न संस्तवानुबन्धेन न परिचया- 15
सन्तिकरणाभिप्रायेण । यदि वा न संस्तवानुनयेन । किं तर्हि
प्रतिघानुनयवर्जनादुदासीनसाधुवत् सदाचारमध्यस्थजनवत् ॥

^१ Cp. *Gikṣās.* 196 4,

^२ Cp. *Gikṣās.* 194 2, 197. 6

^३ So Ms.

^४ *Gikṣās.* 30, n. 3, 244, n 1.

इदमपरं साधुजनसमाचारं शिञ्चितुमाह ।

धर्मार्थमात्रमादाय भृङ्गवत्कुसुमान्मधु ।

अपूर्वं इव सर्वत्र विहरिष्याम्यसंस्तुतः ॥ १६

धर्मादिदं धर्मार्थं तदेव केवलं तन्मात्रं । तदादाय गृहीत्वा ।

5 सारादानं कृत्वेत्यर्थः । भृङ्गवत् चञ्चरीकवत् । मधु मकरन्दं ।

यदि वा धर्म एवार्थः प्रयोजनमस्य चीवरपिण्डपातादेरिति

विग्रहः । बालसंपर्कविमुखः अपूर्वं इव नवचन्द्रोपमः सर्वत्र देशे

स्थाने वा¹ विहरिष्यामि । असंस्तुतः अपरिचितः । तन्निवासि-

जनैः प्रत्यासत्तिरहित इत्यर्थः ॥

10 तदेवं प्रियसंगतिकारणं स्नेहमपाकृत्य संप्रतं लाभादिदृष्ट्या
लोकापरित्यागकारणं परिहर्तव्येत्युपदर्शयन्नाह ।

लाभी च सत्कृतश्चाहमिच्छन्ति बहवश्च मां ।

इति मर्त्यस्य संप्राप्तान्मरणज्जायते भयं ॥ १७

लाभो विद्यतेऽस्येति । चीवरपिण्डपातादिलाभयोगाल्लाभी

15 चाहं । सत्कृतश्च पूजितो जनैः । इच्छन्ति अभिलषन्ति बहव-

श्चानेके मां । [100^b] बह्वजनसंमतोऽहमित्यर्थः । इत्येवं चिन्त-

यत एवं मर्त्यस्य मनुष्यस्य मरणज्जायते भयं । किंभूतात्संप्रा-

प्तात् अचिन्तितोपस्थितात् । इति सर्वदावश्यंभाविमरणमनसि-

1 Tib. has : gnas-skabs kun-tu am yul kun-tu = sarvedaṇyāyām sarvadeṇo vā,

कारात् किं लोकस्य बालजनस्य चिन्तया चरितपरिभावनया ।
न किं चित्रयोजनमनुपदेयत्वादिति भावः^१ ।

इत्यमपि बालजनसंगतिर्दुःखहेतुरेवेत्याह ।

निन्दन्त्यलाभिनं सत्त्वमवधायन्ति लाभिनं ।

प्रकृत्या दुःखसंवासैः कथं तैर्जायते रतिः ॥ २३

5

निन्दन्ति कुत्सयन्ति । अलाभिनं लाभविरहितं सत्त्वं ।
अकृतपुण्योऽयं वराको येनायं पिण्डपातादिमात्रकमपि नैवा-
परिक्षेपेन^२ प्राप्नोतीति । लाभिनं पुनरवधायन्ति प्रसन्नैर्दायक-
दानपतिभिश्चोवरादिप्रदानैः पूजितं । कुहनादिभिरपि^३ दाय-
कदानपतीन् प्रसाद्य चोवरादिलाभमासादयति । अन्यथा 10
किमन्यस्य तथाविधा गुणा न सन्ति येनायमेव वरं लभते

¹ Neither the Sanskrit Ms. nor the Tib. translation show any lacuna, but it seems that these last words refer to the stanza 22: tasmāt kiṃ lokacintayā. According to the Text-Mss., we have:

Yatra yatra ratirṇ yāti manah sukhavimohitam
tat tat sahasraguṇitaṃ duḥkhaṃ bhūtvopatiṣṭhati [18]
tasmāt prājño na tām icched icchāto jāyate bhayam
svayam eva ca yāty etad dhairyaṃ kṛtvā pratikṣatām (a) [19]
bahavo lābhino 'bhūvan bahavaḥca yaḥasvinah
saha lābhayaḥobhis te na jñātāḥ kva gatā iti [20]
mām evānye jugupsanti kiṃ prahṛṣyāmy ahaṃ stutaḥ
mām evānye praḥaṃsanti kiṃ viṣidāmi ninditaḥ [21]
nānādhimuktikāḥ sattvā jinair api na toṣitāḥ
kiṃ punar māḍṛḥair ajñais tasmāt kiṃ lokacintayā [22]

(a) Minaev has pratikṣya.

^२ According to Tib. : naiva parikleṣena...as he cannot obtain the uten-
sils, even with difficulty ; ... as he does not obtain ... but with difficulty.

^३ On kuhanā, see *Śikṣās.*, index.

नापर इत्यस्मिंश्चित्तमप्रसादयन्ति वचनं चैवमुद्गिरन्ति । इत्यु-
भयथापि तेभ्यो न चेतसि शान्तिरस्ति ॥

तदेवं प्रकृत्या स्वभावेन दुःखहेतुत्वात् । दुःखं [सं]वासो
येषां बालानां ते तथा । तैस्तथाविधैः सह संवसतः कथं जायते
5 रतिः । नैवेत्यर्थः । न च ----- 'सौमनस्येन च विहाराय
विवेककामेन मयाऽऽरण्यनिषेवणाय यतितव्यमिति तदनुगुंसां
दर्शयन्नाह ।

नावधायन्ति तरवो न चाराध्याः प्रयत्नतः ।

कदा तैः सुखसंवासैः^२ सह वासो भवेन्मम ॥ २६

10 तरवो वृक्षा नावधायन्ति न चाराध्या आराधयितव्याः

1 A lacuna in the Ms.

Tib. (fol. 168 a 5) has: byis-pa sūñh-hgrogs kyañ brtan-pa ma yin-par
I gañ-gi-phyir byis-pa zhes-pa la sogs-pa gsuñs-te I grogs-pa ni sūñh-
du-sdug-pa yin-la I de-bzhin-gcēgs-pas gsuñs-pa ni luñ-rnams-su gsuñs-
pa yin-no I ciī-phyir zhe na I gañ-gi-phyir rañ-la dgos-pa med-par byis-
pa gañ-la yañ dga-ba skye-bar mi hgynr-te I dei-phyir de med-pa-las
bzlog-par hgyur-ro I de kyañ byis-pa dañ hgrogs-pa yin-na yañ bstan-pa
ma-yin-no I de-la byams-par byas-pas kyañ so-soi skye-bo mgu-bar mi.
nus-so I de-lta-bas na de-dañ-hgrogs-pa-las byuñ-bai űes-pa spañ-bai ched-
du bde-ba dañ yid-bde-bas dben-pa-hdod-pas,....

na ca bālo dṛdhasuhrd bhavati. Yasmān [na] bāla ityādy āha

[na bālaḥ kasyacin mitram iti cokaṁ tathāgataiḥ

na svārthena vinā prītir yasmād bālasya jāyate. 24]

(svārthadvāreṇa yā prītir ātmārthaṁ prītir eva sā

dravyanāḇe yathodvegāḥ sukhahānikṛto hi saḥ 25) (a)

mitram iti suhr̥t, uktaṁ tathāgatenety āgameṣūktam. kasmād? yasmāt
svaprayojanena vinā bālasya na karhi cid api prītir jāyate. tasmāt tada-
bhāve viparyayah. tad api bālasmānvāse saty api na nirdiṣṭam (?). tatra
maitrīkrteuāpi prthagjanasya prītir aḇakāyā. evaṁ sati tatsmānvāsodblūta-
doṣaparihārārtham sukhena saumanasyena ca.....

(a) The Ḡloka 25, given by Mss. is wanting in the Tibetan translation.

² Cp. *M. Vyut.* 126. 10.

प्रयत्नत इति । तदनुकूलसमाचरणेन अरण्यादिषु वसता विष-
माभिप्रायरहितत्वात् [101^a] । इति कदा तैस्त्रभिः सह वासो
भवेन्मम । किंभूतैः सुखसंवासरित्याशंसति । सुखहेतुत्वात्सुख-
मिति पूर्ववत् ॥

पुनरेकाकिताविहारेऽभिरतिमाह ।

5

शून्यदेवकुले स्थित्वा वृक्षमूले गुहासु वा ।

कदानपेक्षो यास्यामि पृष्ठतोऽनवलोकयन् ॥ २७

शून्यदेवकुले जनसंकीर्णतारहिते स्थित्वा निवस्य । रात्रि-
मेकासुषित्वा द्वे वा यथाभिलाषं वृक्षमूले वृक्षस्याधस्तात् ।
पर्वतादिषु गुह्यप्रदेशा गुहाः । तत्र वा । अनपेक्षः कदा 10-
यास्यामि । आसङ्गस्यानस्य कस्य चिदभावात् । अत एव पृष्ठतो-
ऽनवलोकयन् पश्चादनिर्दृतेरभावात् ॥

पुनरन्यथा ग्राह ।

अममेषु¹ प्रदेशेषु विस्तीर्णेषु स्वभावतः ।

स्वच्छन्दचार्यनिलयो विहरिष्याम्यहं कदा ॥ २८ 15

केन चिद्विरोधकारिणा पूर्वमस्वीकृतेषु । विस्तीर्णेषु विपु-
लेषु सौमनस्यकारिषु । स्वभावतः स्वयमेव तथाविधेषु । न
कचिमतया । विहरिष्याम्यहं कदा । इत्याशास्ते ॥ एवं विहरतो

1 Cp. *Prajñāpāramitā*, 487. 10.

यत्सुखं तदुपदर्शयन्नाह । स्वच्छन्दचारौ न परतन्त्रवृत्तिः ।
 अनिलयः । न विद्यते निलयो^१ आलयो निरासङ्गतया यस्ये-
 त्यनिलयः कचिदपि स्त्रीकाराभावात् । तथाभूतः प्रतिबद्धो न
 कस्य चित् ॥ शेषः सुबोधः ॥

5 पुनरेवमप्येच्छतया आशंसनीयमित्यादर्शयन्नाह ।

मृत्पात्रमात्रविभवश्चौरासंभोगचौवरः ।

निर्भयो विहरिष्यामि कदा कायमगोपयन् ॥ २६

मृत्पात्रं मृन्मयं भिक्षाभाजनं । तदेव केवलं तन्मात्रं विभवो
 धनं यस्येति । तथा चौराणामसंभोगं पांसुकूलाम्बरकृतत्वाद्-
 10 परिभोग्यमनुपयुक्तमिति तावत् । तादृशं चौवरं वासो यस्य स
 तथा । एतद्वयमपि परैरुद्धार्यं । अत एव निर्भयः कायजीवित-
 निरपेक्षतया च । तदेव दर्शयति । कायमगोपयन्निति । बाह्या-
 ध्यात्मिकस्य परिग्रहाग्रहस्याभावात् । असंरचयन् [101^b] ॥

इयमित्यता चासङ्गपरित्यागस्य कारणं सर्वदा सेवित्वेति
 15 वृत्तचित्तयेनोपदर्शयन्नाह ।

कायभूमिं निजां गत्वा कङ्कालैरपरैः सह ।

स्वकायं तुलयिष्यामि कदा 'शतनधर्मिणं' ॥ ३०

अयमेव हि कायो मे एवं पूतिर्भविष्यति ।

¹ So Ms.

Minaev: saḍana°, L²: sattana, M.: ṣatana.

शृगाला अपि यद्गन्धानोपसर्पेयुरन्तिकं ॥ ३१

अस्यैकस्यापि कायस्य सहजा अस्थिखण्डकाः ।

पृथक् पृथग्गमिष्यन्ति^१ किमुतान्यः प्रियो जनः ॥ ३२

कायभूमिं निजामिति श्मशानभूमिं । चिरमपि स्थिता
तत्पर्यवसानत्वाच्छरीरस्य । कङ्कालैरपरैरिति पूर्वमृतानाम- 5
स्थिभिः पञ्जरैः । शतनं^२ पूतिभावः । तद्धर्मिणं तत्त्वभावं ॥

तामेव तुलनां कथयत्ययमेव हीत्यादिना । एवमित्यपर-
कङ्कालगलितशरीरसादृश्यमुच्यते । पूतिः कुम्भितो भविष्यति ।
कीदृश इत्याह । शृगाला इत्यादि । अतिदुर्गन्धतया तदा-
हारपरायणानां गोमायूनामपि दुःसह इति ॥ 10

इत्यमपि प्रियस्य संगतिरनित्येत्याह । अस्यैकस्यापीत्यादि ।
अस्योपात्तस्यैकस्य एकत्वेन कल्पितस्यापि कायस्य । सहजाः
कायेन सह जाताः । अस्थिखण्डकाः पृथक् पृथग्गमिष्यन्ति^३ ।
विसंयुक्ता भविष्यन्तीत्यर्थः । किमुतान्यः प्रियो जनः पृथग्ग
भविष्यति यः सर्वदा विसंयुक्त एवास्ते ॥ 15

स्यादेतत् । सुखदुःखसहायाः सदा ममैते पुत्रदारादयः ।
तदेषु युक्त एवानुनयः कर्तुमित्याह ।

एक उत्पद्यते जन्तुर्म्रियते चैक एव हि ।

नान्यस्य तद्यथाभागः किं प्रियैर्विघ्नकारकैः ॥ ३३

^१ The commentary has: bhaviṣyanti.—Tib. (so-sor hgyes hgyar) gives no help.

^२ Ms. has satanam.

^३ gamiṣyanti ?

जन्ममरणयोर्न कश्चित्कस्य चिद्दुःखसंभागी स्यात् । अन्तराले
 च स्वकर्मोपहितमेव सुखदुःखमुपभुञ्जते सर्वे । अतोऽभिमानमात्र-
 मेवैतत् । यतो नान्यस्य तदात्मनो^१ व्यतिरिक्तस्य तद्व्याभागः ।
 तस्यानुनयकारिणो व्यथा । तस्या भागः प्रत्यंशो जायते । तस्य
 ५ सा । तेनैव तस्याः संवेद्यमानत्वात् । अतो न किं चित्रयोजनं
 प्रियैः कुशलपञ्चविधातकारिभिः ॥

परमार्थतो न कस्य चित्केन चित्संगति[102^a]रस्तीत्युप-
 दर्शयन्नाह ।

अध्वानं प्रतिपन्नस्य यथावासपरिग्रहः^२ ।

10 तथा भवाध्वगस्यापि जन्मावासपरिग्रहः ॥ ३४

मार्गप्रस्थितस्य कां चिद्दिशं गन्तुमुद्यतस्य यथाऽपरैरध्वगैः
 सहैकस्मिन्नावासे क्व चिन्मण्डपादौ वावासपरिग्रहो भवति ।
 तथा संसारेऽपि कर्माद्यत्तगतेः संसरतो^३ ज्ञातिसगोत्रसालोहि-
 तादिभिरेकस्मिन् जन्म[न्य]वासरिग्रहो जायते । पुनरपि तत्प-
 15 रित्यज्य क्व चिदेकाकितया याति । न च तत्र केचित्सहाया-
 स्तमनुगच्छन्ति । अतो न केन चित्कस्य चिदास्तवी संगतिः
 संभवति । तस्मान्नानर्थसहस्रोपनेत्रीं स्वयमुपकल्प्य केन चित्सं-
 गतिं कुर्यात् ॥

1 Ms. first hand : tavātmano.

2 Minaev has *yathā vāsa*°.

3 *saṁsaratāh sātī*° (first hand) ; *saṁsaratō jñāti*° (second hand).

तदेवमभिधाय संगतिदोषं । एकाकितायाः पुनरिमे गुणा
इति वृत्तत्रितयेनोपदर्शयन्नाह ।

चतुर्भिः पुरुषैर्यावत्स न निर्धार्यते ततः ।

आशोच्यमानो^१ लोकेन^२ तावदेव वनं व्रजेत् ॥ ३५

असंस्तवाविरोधाभ्यामेक एव शरीरकः ।

पूर्वमेव मृतो लोके म्रियमाणो न शोचति ॥ ३६

न चान्तिकचराः के चिच्छोचन्तः कुर्वते व्यथां ।

बुद्धाद्यनुमृतिं चास्य विक्षिपन्ति न के चन ॥ ३७

अवश्यमनिच्छन्नपीदानीं जीवदवस्थायां मरणमुपगतो बला-
त्त्याजयितव्यो . . . . [आशोच्य]मानः^३ । हा वस्तेत्यादि- 10
विलापवचनैः परिदेयमानः लोकेन बन्धुप्रभृतिना तावदेव
ततः पूर्वमेव वनं व्रजेत् ॥

कः पुनरत्र गुणविशेष इत्याह । असंस्तवेत्यादि । अनुनय-
प्रतिधाभावात् । म्रियमाणो न शोचति । शोकोपजनितदुःख-

^१ Minaev according to L², M, has: āṇocyamāno ; such the reading of the Tib. (See n. 3). L¹: āṇocyamāno, and the Commentary: paridevyamāna (yōṅs-su gduṅs-pa) supports this reading.

^२ Minaev has : loko na

^३ A lacuna in the Ms.—Tib. (Fol. 170a4.) has: da ni gson-pai mtha mi hdod-kyañ ṅes-par hchi-bar hgyur-pas khyim-na gñas-pai stobs-kyis dor-bar bya-ba yin-pa, de-bas-na de-ltar rañ-ñid-kyis gson-pa-ñid-na dor-bar rigs-so. de-nas zhes-pa-ni kyim-nas-so. mya-ñan med-par zhes-pa ni = ...balāt tyājayitavyo grhāvāsaḥ; tasmād evaṁ svayam jivann eva tyaktum arhati. tata iti grhāt. āṇocyamāno.....

भागी न भवति । कुतः । पूर्वमेव मृतो लोके । यदैव गृहा-
च्छिक्कान्तः । तदैव स्वजनबान्धवादौ लोकविषये ॥

अयमपरो गुणस्तस्येत्याह । न चान्तिकचरा इत्यादि ।
अन्तिकचराः समीपवर्तिनो ज्ञातिसगोत्रादयस्तद्विद्योगातुराः
5 शोचन्तः शोकमुपजनयन्तः । न च नैव कुर्वते व्यथां । आत्मनः
कायमनसोः पीडां । यदि वा तेषां शोकं पश्यतो म्रियमाणस्य
मनस्तापं ॥ न केवलमयमेव गुणः । अपि तु बुद्धाय [102^b]
नुसृतिं च । आदिशब्दाद्भूम्याद्यनुसृतिं । तच्चालम्बनमनस्कारं
वा । अथेति जनसंपर्कविवेकचारिणो मरणसमये ॥

10 तस्मादित्यादिनोपसंहरति ।

तस्मादेकाकिता रम्या निरायासा शिवोदया ।
सर्वविक्षेपशमनी¹ सेवितव्या² मया सदा ॥ ३८

एकाकिता अनासङ्गविहारिता । रम्या सुखहेतुत्वात् ।
निरायासा दुःखविपक्षत्वात् । शिवोदया निश्रेयसावाहकत्वात् ।
15 सर्वविक्षेपशमनी सर्वविक्षेपस्य कायवाङ्मनसिकदुराचारस्य शमनी
निवर्तिनी समाधानहेतुत्वात् । सेवितव्या मया सदेत्यत्रैवाभि-
निवेशेनासङ्गः कार्य इत्यर्थः ॥

तदेवं जनसंपर्कविवर्जनात्कायविवेकं प्रतिपाद्य चित्तविवेकं³
प्रतिपादयितुमाह ।

1 Minaev has : samani.

2 Minaev : sadā mayā. See the Commentary.

3 Cittaviveka VIII 39-89.

सर्वान्यचिन्तानिर्मुक्तः^१ स्वचित्तैकाग्रमानसः ।

समाधानाय चित्तस्य प्रयतिष्ठे दमाय च ॥ ३६

सर्वा या अन्यचिन्ता असद्वितर्कस्वभावास्ताभिर्निर्मुक्तः ।
तद्विरहितः । स्वचित्तैकाग्रमानसः । स्वचित्तमेवैकमग्रं प्रधानं
यस्मिन् मानसे मनसिकारे तत्तथोक्तं^२ । तादृशं मानसं यस्य 5
स तथा । स्वचित्तं वा एकाग्रमेकाग्रतत्तं तत्प्रचारव्यवलोकनतत्परं ।
नियतालम्बनप्रतिबद्धं वा मानसं यस्येति समासः । तथाभूतः
समाधानाय चित्तस्य श्रमथाय प्रयतिष्ठे । तत्परायणो भवि-
ष्यामि । तदेकाग्रतायां नियोजयिष्यामीत्यर्थः । दमाय चेति ।
पुनः पुनस्तत्रैवालम्बने योजनाय । बहिर्विच्छेपनिवारणाय वा ॥ 10
तत्र चित्तसमाधानस्य विपक्षत्वात्कामवितर्कं निवारयितु-
माह ।

कामा ह्यनर्थजनका इह लोके परत्र च ।

इह^३ बन्धवधच्छेदैर्नरकादौ परत्र च ॥ ४०

अप्रहीणभवसंयोजनैः कमनीयतयाऽध्ववसितत्वात् कामा 15
रूपादयो विषया उच्यन्ते । हिशब्देन यस्मादर्थः । तस्मादुद्दिश्य
कामेभ्य^४ इति वक्ष्यमाणेन संबन्धः । ते च सेव्यमाना अनर्थजनका

1 L1 has the scholion : bodhicitta = bodhicitta-anya-

2 Samādhi = samādhāna = cittaikāgratā (VIII. 1.)

3 Minaev has bandhabaddha²; M. L²: bandhabaddha² = bandhān bciñ dān
gcod.

4 Ms. mānebhya. See VIII, 85.

अ [103^a]¹ . . . . .

. . . [104^a] रूपः । पूज्यते त्वया स्रगादिभिः ।

तैर्गृधैरन्यैश्च गोमायुप्रभृतिभिर्मांसोच्छ्रयं मांसपुञ्जमिमं भक्षितं
बीभत्सं दृष्ट्वा किमीर्यलो न रक्षसीति योजयितव्यं ।

5 किमिदानीं पलायस इति वा व्यवहितेन संबन्धः ॥ नन्विद-
मपि प्रष्टव्यो भवानित्याह ।

निश्चलादपि ते चासः कङ्कालादेवमीक्षितात् ।

निश्चलादपि काष्ठलोष्ठसमानात् । तव चासो जायत
इति काका पृच्छति । कङ्कालात् । अस्थिपञ्जरात् । एवमपि

¹ One folio wanting in the Ms.—Tib. fol. 171 a 5—172 b 2—Tibetan translation will be found in Appendix. Here we give the Sanskrit stanzas

yadartham dūtadūtīnām kṛtāñjalir anekadhā
na ca pāpam akīrtir vā yadartham gaṇitā purā. 41
prakṣiptaḥ ca bhaye 'py ātmā draṇīnam ca vyayikṛtam
yāny eva ca pariṣvajya babbhūvottamanirvṛtiḥ. 42
tāny evāsthīni nānyāni svādhīnāny amamāni ca
prakāmaṁ sarṇpariṣvajya kim na gacchasi nirvṛtim. 43
unnāmyamānaṁ yatnād (a) yan nīyamānam adho hriyā
purā dr̥ṣṭam adīṣṭam vā mukhaṁ (b) jālikayāvṛtam. 44
tan mukhaṁ tvatparikleṣam asahadbhir ivādhunā
gr̥dhrair vyaktikṛtaṁ paçya kim idānīm palāyase. 45
paracakṣurnipātebhyo 'py āsīd yat parirakṣitam
tad adya bhakṣitam yāvat kim īrṣyālo na rakṣasi. 46
māmsocchrayam imaṁ dr̥ṣṭvā gr̥dhrair anyaiḥ ca bhakṣitam
āhāraḥ pūjyate 'nyeṣām (c) sarakandanavibhūṣaṇaiḥ. 47

(a) So L², M.—Minaev has: yannād.

(b) Minaev has: sukham.

(c) Minaev has: yeṣām; L² teṣām; but Tib. gzhan-gyi zas.

बीभत्सरूपात्^१ । ईक्षितादृष्टात् । यदि वा^२ एवं त्रासः ।
यदूरादपि दूरतरं^३ पलायस इति योजनीयं । यदेवं चलतः
कथं न त्रास इत्याह ।

वेताडेनेव केनापि चाल्यमानाद्भयं न किं ॥ ४८

भूतग्रहेण चाल्यमानाज्जीवतश्चलतः । किं न भयं भवति । ५
तस्मादतिशयेन भयं युक्तमित्यर्थः ॥ एवं तावज्जुगुप्सनोयतां
प्रतिपाद्य पुनरन्यथा प्रतिपादयितुमाह ।

एकस्मादशनादेषां लालामेध्यं च जायते ।

तत्रामेध्यमनिष्टं ते लालापानं कथं प्रियं ॥ ४९

यो हि नाम मोहावृतविवेको रागविषमूर्छितचेतन्यः । १०
तस्यातिकमनीयतया कामिनीवदनमधुपानबुद्ध्या तन्मुख-
विज्जललालापानाभिलाषिणः^५ । पर्यनुयोगमाह । एकमेव
कारणं द्वयोरप्याहारपानस्वभावात् । तत्र तयोर्मध्ये अमेध्यं
पुरीषमप्रियं भवतः । लालायाः स्नेहणः पानं कथं प्रियं ।
केन प्रकारेण तत्राभिरतिर्नान्यत्र । द्वयोरपि युक्तेति भावः ॥ १५
अथापि स्यात् । यद्यपि द्वयोरपि कारणमभिन्नं । तथापि

^१ Ms. bhībhatsa.

^२ Yañ-na de-ltar zhes-pa ni skrag-pa sto.

^३ Ms. dūrata [ ]m p°; illegible syllable in margin.—Tib. cin-tu riñ-bar.

^४ Stanza 50th in Minaev's edition and in Tib. translation of the text (Mdo XXVI 24 a 4). Stanza 49th of Minaev is the 51th in our commentary and the 52th according to the Ms. L².

^५ So Ms.

तस्मिन्नतिदुर्गन्धतया वैमुख्यं । इतरस्मिंस्तु तदभावात्प्रीतिरिति ।

तदेतदपि न सम्यगभिधानमित्युपपादयन्नाह ।

तूलगर्भैर्मृदुस्पर्शं रमन्ते नोपधानकैः ।

दुर्गन्धं न स्रवन्तीति^१ कामिनो ऽमेध्यमोहिताः ॥ ५०

5 कर्पासादितूलपरिपूरितैर्मृदु^[104^b] रकादिभिरुपधानैः सु-
कुमारस्पर्शैः कामिनो न रमन्ते । न धृतिमधिवसयन्ति ।
कुतः । दौर्गन्ध्यमशुचिनिख्यन्दं न मुञ्चतीति^२ क्त्वा ऽशुचि-
परिपूरिते स्त्रीकण्डेवर एव रमन्ते । एतदपि कुतः । कामिनः
कामसुखाभिलाषिणः । अमेध्यमोहिता यतः । हेतुपदमेतत् ।

10 अमेध्यविषये ऽमेध्येन वा मोहिताः । अशुचौ शुचिविपर्या-
सात्तत्रैवातिशयवतीमभिरतिमनुभवन्ति ॥ स्यादेतत् । यदि
नामाशुचित्वममेध्ये स्त्रीकण्डेवरे च साधारणं । तथापि तदेकत्र
विवृतमन्यत्र प्रच्छादितं । अतस्तदन्यपरिहारेणास्मिन्नभिष्वङ्ग
इत्यत्राह ।

15 यत्र च्छन्ने ऽप्ययं रागस्तदच्छन्नं किमप्रियं ।

न चेत्प्रयोजनं तेन कस्माच्छन्नं विमृद्यते ॥ ५१

यस्मिन्नमेध्यस्वभावे प्रच्छादितरूपे ऽदृष्टेऽपीति यावत् ।
एतादृशो ऽभिष्वङ्गः । तदच्छन्नं दृश्यतां गतमतिशयेन
प्रीतिकरमुपजायत इत्युचितं । तत्किमिति तथाभूतमप्रियं

^१ Commentary has *daurgandhyam...muñcati*.

^२ So Ms. ; read *muñcanti*.

भवतः । अथ तथाभूते सर्वथा वैमुख्यमेव ते नाच्छन्नेन किं
चित्प्रयोजनं तवास्ति । यद्येवं तर्हि कस्माद्धेतोः क्वन्नं विशेषेण
मृद्यते । तदन्यपरिहारेण तस्यैव घटनाय यत्नं क्रियते ॥
अपि चेदमपि प्रष्टव्यत्वं किं भवानशुचिविरागो न वेति ।
अत्र प्रथमं विकल्पमधिकृत्याह ।

5

यदि ते नाशुचौ रागः कस्मादालिङ्गसेऽपरं ।

यदि भवतो ऽशुचौ न रागो न सर्वथा आसङ्गोऽस्ति ।
तर्हि कस्मादालिङ्गसेऽपरमन्यं । किं तदित्याह ।

मांसकर्मसंलिप्तं स्नायुवद्धास्थिपञ्जरं ॥ ५२

मांसमेव कर्म इव लेपनसाधर्म्यात् । तेन लिप्तमुपदिग्धं । 10
किमेवं भूतमिति चेत् । स्नायुवद्धास्थिपञ्जरं । स्नाय्यावद्धं
सङ्गीकृतं । आयत्तीकृतं । अस्थिपञ्जरं । अस्थिसंकलं¹ । अन्यथा
खण्डशो विसंकलितं² स्यात् । इति विरागविषयतामस्य
द[105^a]शयति । अथ शुचौ राग इति द्वितीयो विकल्पः
स्वीक्रियते । तत्राह । स्वमेवेत्यादि ।

15

अथ वान्यथावतार्यते । यदुक्तं परेण । कृन्ने चर्मादिना
रागो भवति नाच्छन्ने । तत्राह । यदीत्यादि । यदि तेन
हेतुना चर्मादिना पिहितत्वादिति कृत्वाऽशुचौ रागो भवति

1 Ms. çamkalam—new word.

2 New word.

भवतः । तदा कस्मादालिङ्गसे परमन्यदीयं पञ्जरं । अन्य-
त्पूर्ववत् ॥

किं तर्हि समुचितमत्रेत्याह ।

स्वमेव बद्धमेध्यं ते तेनैव धृतिमाचर ।

5 अमेध्यभस्त्रामपरां गूथघस्मर विस्मर ॥ ५३

स्वमेवात्मनैव बद्धतरमशुचिलालाशिङ्गाणमस्तकलुङ्गमूत्रपुरी-
षादि¹ तवास्ति । तेनैवाशुचिना संतोषं कुरुष्व । ततोऽप्यमे-
ध्यभस्त्रां² पुरीषप्रसेविकां³ । अपरामन्यां स्त्रीशरीरस्वभावां ।
गूथघस्मर पुरीषभक्षणशील विस्मर तत्र मनसिकारं मा कार्षीः ॥

10 मांसप्रियोऽहमित्यादिना पुनरन्यथा परिहारमाह ।

मांसप्रियोऽहमस्येति⁴ द्रष्टुं⁵ स्पृष्टुं च वाञ्छसि ।

अचेतनं स्वभावेन मांसं त्वं⁶ कथमिच्छसि ॥ ५४

मांसं प्रियं यस्य । एषोऽहं मांसप्रियः । अस्मास्त्रिपञ्जरस्य ।
यदि वा । मांसस्य प्रियो मांसप्रियोऽहमस्येति पूर्ववत् । मांस-

1 M. Vyut. 189. 114 : ṣiṅghāṇaka.

2 Ms. : pi maidhya°

3 See P. W. sub voc. prasevaka (Sack) ; prasevikā only in the compound carma°.

4 L², M : 'ham asmīti

5 Minaev has : sprāṣṭum draṣṭum. So Tib. (24 b1) but see the Commen-
tary.

6 Minaev has : māmśatvam—Tib. ṣa ni khyod go cis mi hdod.

प्रियोऽहमस्य प्रिय इति यावत् । सापेक्षत्वेऽपि समासो गमक-
त्वात् । इत्येवं तत्प्रलोभात्प्रत्युपकारधिया वा द्रष्टुं स्पृष्टुं च
वाञ्छसि । दर्शनं स्पर्शनं चाभिलषसि ॥ अत्राह । अचेतनं
चैतन्यशून्यं मृत्पिण्डप्रायं^१ । स्वभावेन प्रकृत्या । न तु पुनर्यथा-
परे वर्णयन्ति । चैतन्ययोगादचेतनमपि चेतनमभिधीयते । 5
तादृशं मांसं त्वमचेतनस्वभावं कामुकः सन् कथमिच्छसि ।
तद्दृष्टौ^२ च मृत्पिण्डेऽपि स्यात् । तथा च सति भवानपि न
चेतनः स्यात् ॥

अस्ति तत्र चित्स्वभावं चित्तं । तेन तदिच्छामीति चेदाह ।

[105^b]

10

यदिच्छसि न तच्चित्तं द्रष्टुं^३ स्पृष्टुं च शक्यते ।

यच्च शक्यं न तद्वेत्ति किं तदालिङ्गसे मुधा ॥ ५५

यच्चित्तं चित्स्वभावमिच्छसि । तदरूपित्वादद्रष्टुं न शक्यते ।
यच्च मांसास्थिस्वभावं कङ्केवरं^४ द्रष्टुं च स्पृष्टुं च शक्यते । न
तद्वेत्ति न जानाति । अचेतनत्वात् । अतः किमिति तदचेतन- 15
मालिङ्गसे आसिष्यसि । मुधेति निष्फलं । नैवाल्लिङ्गितमुचित-
मिति भावः । अन्यथा^१ लोष्टाद्याल्लिङ्गनप्रसङ्गः ॥

1 Mṛtpiṇḍa = hjim-gon; infra, = hjim-pai dum-bu.

2 Ms. : taddrṣṭau; Tib. : de hdod-pa na = tadicoḥāyām.

3 See p. 308 n. 5.

4 The Ms. has once only (in this chapter) the reading : kalevara.

किं चेदमप्यतिगर्हितमित्यादर्शयन्नाह ।

नामेध्यमयमन्यस्य कायं वेत्सीत्यनङ्गुतं ।

स्वामेध्यमयमेवं त्वं तं नावैषीति विस्मयः ॥ ५६

अन्यस्य कायं यदमेध्यमयं न वेत्ति तन्न किं चिदाश्चर्यं ।

- ५ युक्तेमेव तदवेदनं परसंतानस्यात्मना व्यवहितत्वात् ॥ इदं पुन-
रतिशयेनाश्चर्यस्थानं । यत्त्वस्यात्मनोऽमेध्यमयं त्वं तं कायं
नावैषि । नावगच्छसि ॥

इदानीं शास्त्रकारस्तं संवेजयन्नाह^३ ।

विघनार्कांशुविकचं मुक्ता तरुणपङ्कजं ।

- १० अमेध्यशौण्डचित्तस्य का रतिर्गूथपञ्जरे ॥ ५७

विघनार्कांशुभिर्विकचं विकसितं । तादृशं तरुणपङ्कजं
अभिनवसरोरुहं हित्वा । अमेध्याभिनिविष्टचित्तस्य का रति-
र्गूथपञ्जरे । न युक्तेति भावः ॥

पुनरन्यथा प्राह ।

- १५ मृदाद्यमेध्यलितत्वाद्यदि न स्पृष्टुमिच्छसि ।

यतस्तन्निर्गतं कायात्तं स्पृष्टुं कथमिच्छसि ॥ ५८

^१ The reading of the Ms. is possibly loṣṭra, a wrong reading according to P. W.

^२ So L^२, M. — Minaev has : °maya eva.

^३ tam samvejayann āha. Tib. (174 b5) de-la skyo-bar mdzad-pa.....

आदिशब्दादस्त्रादि । अशुचि अक्षितत्वात् । यदि स्पृष्टं न
वाञ्छसि । यतः कायात्तदमेध्यं निर्गतं निर्यातं तं कायं कथ-
मिच्छसि स्पृष्टं ॥

अथापि स्यात् । नायमुपालम्भो मम युक्तरूपो यतो न मे
कश्चिदभिनिवेशोऽमेध्य इत्यत्राह ।

5

यदि ते नाशुचौ रागः कस्मादालिङ्गसे परं ।
अमेध्यक्षेत्रसंभूतं तद्वीजं तेन वर्धितं ॥ ५६

अमेध्यक्षेत्रं मातुर्जठरं । अनेकाशुचिस्थानत्वात् । तत्र संभूतं
समुत्पन्नं । तद्वीजं । तदेवामेध्यं मातापितृशुक्रशोणितस्वभावं
वीजं यस्य तत्तथोक्तं । तेन वर्धितमिति । तेनामेध्येन मातृ- 10
पीताग्रितस्य वान्तकल्पस्य रसेन वर्धितं गर्भस्थितमुपवृंहितं ।
बहिर्निर्गत[106^a]मपि स्वयमग्नितपीतपरिपाकाशुचिरसेन ।
कस्मादालिङ्गसे परमिति संबन्धः । परं स्त्रीकङ्कवरं । इत्युपा-
लम्भोऽस्येव भवतः ॥

अथाशुचिरागोऽहमिति पञ्चस्वीकारः । तदायुपालम्भस्त- 15
दवस्य एवेत्याह ।

अमेध्यभवमल्पत्वान्न¹ वाञ्छस्यशुचिं क्वमिं ।
बह्वमेध्यमयं कायममेध्यजमपीच्छसि ॥ ६०

1 So Minaev.—M. : amedhyabhavam eva tvam ..

पुरौषाद्यशुचिसंभूतं कृमिं प्राणकजातं न वाञ्छसि । कारं
पुनर्मादृशामस्य वज्रतराशुचिस्वभावमशुचिसंभूतमपि पूर्वक्रमे-
णेच्छसि ॥

अथापि स्यात् । किमत्रोत्तरं वक्तव्यं । यतोऽहमपि यादृश-
5 स्तादृशं तस्याः शरीरं । तेनाशुचेर्नाशुचिसंपर्का दोषः ।¹ यादृशो
यच्चस्तादृशो बलिरपौत्यत्राह ।

न केवलममेध्यत्वमात्मीयं न जुगुप्ससि ।
अमेध्यभाण्डानपरान् गूयघस्मर वाञ्छसि ॥ ६१

अयमिह महामोहस्य प्रभावः । यदात्मगतमेव तावदशुचि-
10 स्वभावं न विगर्हसि । प्रत्युतापरानशुचिकुम्भानभिलषसि । इति
धिक् परामर्शविकलता । गूयघस्मरेति तिरस्कारवचनेन तस्यैव
संबोधनं ॥

इदानीं साक्षात्कृत्याशुचिस्वभावतां प्रतिपादयन्नाह ।

कर्पूरादिषु हृद्येषु शाल्यन्नव्यञ्जनेषु वा² ।
15 मुखक्षिप्तविस्फृष्टेषु भूमिरप्यशुचिमता ॥ ६२

एवं शुचिपवित्रवस्तुन्यपि यदेकदेशनिव्यन्दसंपर्कादपवित्र-

1 See Col. Jacob, Second handful of popular maxims, p. 36.

2 Minaev has : çālyam na vyañjaneṣu vā.

स्वभावतां व्रजन्ति । आसतां तावत्तानि वस्त्रानि तत्संसर्गाद्भूमि-
रपि शुचिस्वभावाऽशुचित्वं प्रयाति ॥

यदि प्रत्यक्षमध्येतदमेध्यं नाधिमुच्यसे ।

श्मशाने^१ पतितान्धोरान् कायान् पश्यापरानपि ॥ ६३

एवं तावदध्यक्षसिद्धोऽयं व्यवहारः । तथापि यदि नाधि- 5
मुच्यसे न संप्रत्येषि दृष्ट्वापि न अद्धासीत्यर्थः । तदा श्मशाने
पूतिनिवासे कायान् पश्य । किंभूतान् । घोरानिति । विखा-
दितकविनीलकविपूयकादिस्वभावतया^२ बीभत्सान् भयंकरान्
वा । अपरानिति । अतोऽधिकान्^३ ॥

किं च । प्रकृत्या विहृत एवायं सर्वदा कायो नाभिरति- 10
स्थानं युज्यत इत्यु[^{10 b}]पदर्शयन्नाह ।

चर्मण्युत्पाटिते^४ यस्माद्भयमुत्पद्यते महत् ।

कथं ज्ञात्वापि तत्रैव पुनरुत्पद्यते रतिः ॥ ६४

उत्पाटिते वियोजिते । यस्मादिति कायात् । चासौ
जायते महान् । किमेतदिति । एवं तत्स्वभावं विदित्वापि कथं 15
तस्मिन्नेव स्थाने भयस्थानत्वेनैकदा प्रतिपन्ने पुनरन्यदा जायते
रतिरभिष्वङ्गः ॥

^१ Patita = bor-ba.

^२ See *M. Vyut.* 52, 1. 2. 6. (vinilakasaṃjñā, etc., parts of the Aṣubhabhā vanā) vipūyaka also in P.W.

^३ gzhan yañ zhes-pa ni hdi-bas lhag-pao. (Sol. 175 b5.)

^४ So Minaev ; M, L² : udghāṭite.

स्यादेतत् ! यदि नामाण्डुचिस्वभावता कायस्याध्यक्षसिद्धा ।
तथापि चन्दनादिसुरभिवस्त्रपलितोऽसौ कमनीयो भवति ।
इत्यत्राह ।

काये न्यस्तोऽप्यसौ गन्धश्चन्दनादेव नान्यतः ।

5 अन्यदीयेन गन्धेन कस्मादन्यत्र रज्यते^१ ॥ ६५

शरीरे निवेशितोऽप्यसौ गन्धः । चन्दनादिप्रसूतः । यद्वशा-
त्काये कमनीयबुद्धिरूपजायते । चन्दनादेव केवलात् । नान्यत
इति कायात् । अतः कस्मात्परकीयेन गन्धेन चन्दनसमुद्भूतेना-
न्यत्र यस्यासौ गन्धो न भवति । अत्राभिरतिः क्रियते ॥

10 अपि च । चन्दनादिसंस्कारोऽपि केवलात्मोपघाताय वर्तते
न हितायेति प्रतिपादयन्नाह ।

यदि स्वभावदौर्गन्ध्याद्रागो नात्र शिवं ननु ।

किमनर्थरुचिर्लोकस्तं^२ गन्धेनानुलिम्पति ॥ ६६

स्वभावदौर्गन्ध्यात्सहजात्पूतिगन्धवहत्वात् । अत्रेति काये । यदि
15 रागो नोत्पद्यते तदा शिवं ननु कल्याणमेव स्यात् । एवं गुण-
संभवेऽपि किं कारणमनर्थप्रियो लोकस्तं कायं गन्धेनानु-
लिम्पति । सर्वथा न युक्तमेतदित्यर्थः ॥

न चास्य संस्कारसहस्रेऽपि स्वभावान्यथात्वमस्तीत्याह ।

^१ Mineav, rakṣyate.—M. L²: rakṣyase. Tib. chags-par byed.

^२ Minaev has : lokas tad gāṇḍhena.

कायस्यात्र किमायातं सुगन्धि यदि चन्दनं ।

कायस्य स्वभावदुर्गन्धस्य किमायातं । किं भूतं । न किं चित् । सुगन्धि यदि चन्दनं । शोभनो गन्धोऽस्येति वज्रव्रीहि-समामान्तादिन्^१ । तथापि न तस्य स्वभावप्रच्युतिरस्तीति भावः ॥

अथ तद्वशात्तस्मिन् कमनीयतामुपादायाभिरतिरूप्यते । 5 इत्यत्राह ।

अन्यदीयेन गन्धेन कस्मादन्यत्र रज्यते ॥ ६७

एवं च न विचक्षणता स्यादि[107^a]त्यर्थः ॥ केशादिसंस्कार-द्वारेणाप्यनर्थहेतुरेवायं काय इति श्लोकद्वयेनोपदर्शयन्नाह ।

यदि केशनखैर्दीर्घदेन्तैः समलपाण्डुरैः^२ ।

10

मलपङ्कधरो नम्रः कायः प्रकृतिभीषणः ॥ ६८

स किं संस्क्रियते यत्नादात्मघाताय शस्त्रवत् ।

आत्मव्यामोहनोद्युक्तैरुन्मत्तैराकुला मही ॥ ६९

दीर्घैः सहजावस्थितैरच्छिन्नैरित्यर्थः । दन्तैर्दशनैः । समल-पाण्डुरैः दन्तधावनक्रमुकादिभिरसंस्कृतैः । मलपङ्कधरः । मल 15 एव पङ्कः कर्दमः । तं धारयतीति तथा स्नानाभ्यञ्जनादि-विरहात् । नम्र इति वस्त्रविविक्तत्वात् । यथा जात इवाव-

^१ See Pāṇini, 5.4. 135.

^२ Minaev has : pāṇḍaraiḥ ; M. has : paṇḍaraiḥ.

स्थितः । ¹ तथाभूतः सन् । यदि कायः प्रकृत्या भौषणः प्रेतानामिव स्वभावेन भयंकरः ॥

स एवंभूतः किमिति संस्क्रियते । यन्नादिति । केश-
नखादिरचनाविशेषैः । दन्तधावनताम्बूलादिभिः । स्नानाभ्यञ्ज-
5 नानुलेपनादिभिः । वस्त्रादिभिर्वा । किमिव । आत्मघाताय
ग्रस्तवत् । आत्मनो वधार्थं खड्गादिर्यथा संस्क्रियते । तद्वत् ॥

इत्येषां मोहवशौक्यतं विचेष्टितं परिदेवयन्नाह । आत्मे-
त्यादि । आत्मनैव संचिन्त्यात्मनो व्यामोहमुत्पादयितुं यत्नवद्भि-
रुन्मत्तैरस्वस्थचित्तैः । एवं च विपरीतकर्मानुष्ठानान्नैते वराकाः²
10 सचेतस इति खेदं करोति शास्त्रकारः । न चात्र कश्चिदात्मज्ञो
दृश्यत इत्युन्मत्तैराकुला समाकीर्णा मही पृथिवीति ॥

प्रासङ्गिकं परिसमाप्य प्रकृतमनुवध्मन्नाह ।

कङ्कालान् कतिचिद्दृष्ट्वा श्मशाने किल ते घृणा ।
ग्रामश्मशाने रमसे³ चलत्कङ्कालसंकुले ॥ ७०

15 शवानामस्थिपञ्जरान् । कतिचित् प्रतिनियतान् । एतदुक्तं
भवति । चमेष्युत्पाटित⁴ इत्यादिकमुक्त्वा यदुक्तं कथं ज्ञात्वा-
पीत्यादि । तत्र परस्योत्तरं । न श्मशानगतकलेवरसादृश्यमस्य

¹ Ms. : yathā.

² Ms. has : naite vakārāḥ. In margin : te varākāḥ.

³ L², M : ramate.

⁴ VIII. 64.

येन तस्मिन्नेवात्रापि रतिर्न स्यात् । किं तर्हि श्लक्ष्णाने तस्य
 घृणास्थानत्वात् । नात्रेति । [107^b]¹ अत्राभिधेयकङ्काला-
 नित्यादि ग्रामश्लक्ष्णान इति । नैवात्र कश्चिद्विशेषोऽस्ति । तदेव
 शरीरं श्लक्ष्णाने घृणास्थानं ग्रामे वाऽभिरतिस्थानमिति काका
 ब्रूते² । नैतद्विचक्षणधियां³ समायुक्तमिति भावः । चलत्क- 5
 ङ्कालसंकुल इत्यनेनैतद्दर्शयति । एतावांस्तु विशेषो न चानेन
 विशेषेणाशुचिस्त्वभावता घृणाहेतुर्निवर्तते येन प्रवृत्तिरियं
 स्यादिति । संकुल इति समाकीर्णं ॥

भवतु नामेदृशमशुचिस्त्वभावमपि सूकराणामिवाभिरति-
 स्थानं । तथा चैवंविधमपि द्रविणविकलस्य नैतत्सुलभमित्यु- 10
 पदर्शयन्नाह ।

एवं चामेध्यमप्येतद्दिना मूल्यं न लभ्यते⁴ ।

तदर्थमर्जनायासो नरकादिषु च व्यथा ॥ ७१

विना मूल्यं द्रव्यमन्तरेण न लभ्यते न प्राप्यते । अतस्तद-
 र्थिनां प्रथमतो धनमेवार्जनीयं । तदर्जनेनायासात् । कृषीवणि- 15
 ज्यसेवादिसमाश्रयेण परिश्रमादिहैव दुःखमुपजायते । अध-
 र्मेण चोपार्जनान्नरकादिषु । इत्युभयलोकेऽनर्थहेतुरेव तदर्जनं ।

¹ Tib. : hdir brjod-par-bya-ba ni rus-goñ zhes...

² Tib. : hdri-ba = prechati.

³ Ms. :-dhiyām samatāmapi yuktam, Tib. : mkhas-pai blo-can-gyis
 mñam-par rigs-so.

⁴ So L², M. ; Minaev : labhyase.

नापि तत्सुखप्राप्तिरस्ति । दुःखमेव तु केवलं तदर्जनेनेति प्रति-
पादयन्नाह ।

शिशोर्नार्जनसामर्थ्यं केनासौ यौवने सुखी ।
यात्यर्जनेन तारुण्यं वृद्धः कामैः करोति किं ॥ ७२

- 5 बालावस्थावस्थितस्य न धनोपार्जनशक्तिरस्ति । बालत्वादेव ।
केन धनेन प्रकारेण वासौ बालो यौवने युवावस्थायां सुखी
स्यात् । धनविकलत्वान्न क्वचिदित्यर्थः । यदपि कस्यचित्पि-
तृपितामहोपार्जितधनेन यौवने सुखित्वं दृश्यते । तदपि प्रति-
नियतस्यैव न सर्वस्य । न चापि पूर्वोक्तदुःखद्वयादिमुच्यतेऽसौ ।
10 अतो धनार्जनमुपादेयमादौ सुखसाधनोपायत्वात् । तदर्जयत
एव गलितवयसो न कश्चिदुपयोगो वि[108^a]षयैरिति ॥

अथापि स्यात् । तदर्जयतापि कामसुखमनुभूयत एवेत्य-
न्नाह ।

केचिद्दिनान्तव्यापारैः परिश्रान्ताः कुकामिनः ।

- 15 गृहमागत्य सायाह्ने शेरते स्म मृता इव ॥ ७३

- केचित्कुत्सितकामाक्षिप्तचेतसः काष्ठदणपक्षाद्याहरणभृति-
कर्मक्रियालक्षणैर्दिनपर्यन्तव्यापारैः परिखिन्नकायमनसो निरु-
त्सुकाः । अस्तंगते सवितरि स्वगृहमागत्य गाढभिद्धाक्रान्तत्वात्
मृतकल्पाः शेरते स्म स्वपन्ति । प्रभाते पुनरुत्थाय तच्चैव
20 नीचकर्मणि युज्यन्ते । स्मशब्दोऽत्र वाक्यालंकारेऽतीतार्थाविष-

यत्नात्^१ । एवमायुःसंस्कारान् के चित्कुकामिनः चपयन्ति न
च कामसुखास्वादसुपलभन्ते ॥

परसेवकानधिकृत्याह ।

दण्डयात्राभिरपरे प्रवासक्लेशदुःखिताः ।

वत्सरैरपि नेक्षन्ते पुत्रदारांस्तदर्थिनः^२ ॥ ७४

5

अपरे पूर्वकेभ्योऽन्ये कुकामिनः सेवका इत्यर्थः । ते दण्ड-
यात्रादिभिः । दण्डोऽपरचक्रविजयाय यात्रा प्रयाणं । परराष्ट्र-
द्रव्यग्रहणाय वा यात्रा । तदादिर्येषां देशान्तरप्रेषणादीनां ।
तैः प्रवासो देशान्तरगमनं । तेन क्लेशः परिश्रमः । तेन
दुःखिताः पीडिताः । सर्वदा तथाभूता वत्सरैरपि । अनेकव- 10
र्षात्ययेऽपि । पुत्रान्दाराश्च नेक्षन्ते न पश्यन्ति । तदर्थिन इति
तैः पुत्रदारादिभिरर्थिनस्तदभिलाषकाः । तदर्थमेव परसेवा-
दिस्वीकारादित्यर्थः ॥

अहो वतामीषां निष्फलमनुष्ठानमिति शोचयन्नाह ।

यदर्थमिव विक्रीत आत्मा कामविमोहितैः^३ ।

तन्न प्राप्तं मुधैवायुर्नीतं^४ तु परकर्मणा ॥ ७५

15

यदर्थं सुखप्रतिलभनिमित्तं । विक्रीतः परदासीकृत आत्मा

¹ According to the Tib.: (Fol. 178 a1) atītārtha°; smaṣabda = gyur ces-
pai sgra.

² Mss. putradārāṁs.

³ See Comm. and stanza FF.

⁴ Minaev : mudhair vāyur ; M. : yunaivāyun°.

कामविड़म्बितैः । तन्न प्राप्तं । तदिति सुखं न प्राप्तं । न
प्रतिलब्धं । आयुःसंस्कारा एव हि केवलमनर्थकं परकर्मानुष्ठा-
नेन चयमुपनीताः । न साधुकर्मणि क्व चिदपि योजिता इति
भा[108^b]वः ।

5 सुखलिप्त्या प्रवृत्तानां प्रत्युत दुःखमेवापतितमेषामित्युप-
दर्शयन्नाह ।

विक्रीतस्वात्मभावानां सदा प्रेषणकारिणां ।

प्रसूयन्ते स्त्रियोऽन्येषामटवीविटपादिषु ॥ ७६

सुखबुभुक्षयाऽन्येषु विक्रीतः परायत्तौकृतः स्वात्मभावः
10 स्वकायो यैस्ते तथा । तेषामन्येषां सेवकानामित्यर्थः । अत एव
सदा प्रेषणकरणशीलानां । अन्येषामपरेषां प्रभुप्रयोजनेन
गच्छतां । मार्ग एव प्रसूयन्ते स्त्रियः । अटवीविटपादिषु ।
आदिशब्दात्पर्वतनितम्बनदीकूलादिषु कष्टस्थानेषु ॥

अयमपरो विपर्यासस्तेषामिति प्रतिपादयन्नाह ।

15 रणं जीवितसंदेहं विशन्ति किल जीवितुं ।

मानार्थं दासतां यान्ति मूढाः कामविड़म्बिताः ॥ ७७

विक्रीतस्वात्मभावाः संग्रामं चतुर्दन्तसंघट्ट¹ प्रविशन्ति ।
किंभूतं जीवितसंदेहं । तत्र प्रविष्टस्य जीवितं स्याद्वा न वेति
जीवितस्य संदेहोऽस्मिन्निति हत्वा । जीवितुमिति जीवनार्थं ।
20 अत्र प्रतिलब्धैर्लाभैर्जीविकां कल्पयिष्याम इति मत्वेत्यर्थः ।

¹ New expression.

मानार्थं दासतां यान्ति । बलवता केन चिदभिभूताः स्वमा-
नोद्धरणार्थं^१ । अङ्गुलीक्षेदेलायहणसेवादिसौकारात् । मूढा
मोहान्धीकृतविवेकचक्षुषः । के ते । कामविड़म्बिताः कामाय
कामेन वा विड़म्बितास्तिरस्त्रताः ॥

इहैव जन्मनि कामासक्तचेतसां यदुःखं दृश्यते तत्कथयन्नाह ।^५

द्विद्यन्ते कामिनः^२ के चिदन्ये शूलसमर्पिताः ।

दृश्यन्ते दह्यमानाश्च हन्यमानाश्च शक्तिभिः ॥ ७८

परदारधनापहरणादेः । शेषः सुबोधः ॥ किं चायं सुख-
साधनत्वेनोपादीयमानोऽपि चानर्थपरंपराप्रसूतिहेतुरेवार्थः ।
इति कथयन्नाह ।

10

अर्जनरक्षणनाशविषादैर्

अर्थमनर्थमनन्तमवैहि ।

व्यग्रतया धनसक्तमतीनां

नावसरो भवदुःखविमुक्तेः ॥ ७९

अर्जनमनुत्पन्नस्योत्पादनं दुःखं । उपार्जितस्यापि रक्षणं जला-^{१५}
नलादिभ्यः^३ पञ्चप्रत्यवायेभ्यः परिपालनं कष्टतरं । तथा रचित-

1 Ms. manorddharāṇa—Tib. : rañ-gi ña-rgyal dbyuñ-bai-phyir (178b 6.)

2 So L³ M.—Minaev has : kāmēna.

3 The original reading of the Ms. appears to be : pañcapratyayavāyo-
bhyah ; by a second hand : pratyayāyebhyaḥ. Tib. (179 a 3) chus (?) za-
bar-byed-pa ña-las.

[109^a] स्यापि कथं चित्तस्करादिभिर्नाशाद्विषादो दौर्मनस्यं
 परितापहेतुरनर्थः । तदेवमनर्थपरंपरानिदानत्वात् कारणे¹
 कार्योपचारादर्थ एवानर्थ उक्तः । इत्येवमर्जनादिभिः सर्वदा
 व्याकुलत्वात् । धनासक्तचेतसां क्षणमपि समाधानानवकाशत्वात् ।
 5 नावसरः ²संसाराश्रुतजात्यादिदुःखनिर्मोचाय सदा तद्गतमन-
 सिकारैरेवायुःसंस्काराणां क्षणत्वात् ॥

सर्वमेतदुपसंहृत्य कामासङ्गपरित्यागाय संवेगकथया प्रोत्सा-
 हयत्येवमित्यादिना ।

एवमादीनवो भूयानल्पास्वादस्तु कामिनां ।
 10 शकटं वहतो³ यद्वत्पशोर्घासलवग्रहः ॥ ८०

एवमित्युक्तप्रकारपरामर्शः । आदीनवोऽनर्थः । भूयाननेक-
 प्रकारः । न चात्र सुखोत्पादवार्त्तायस्ति । यदपि विपर्या-
 सात्कथं चित्सुखमिति प्रतिभासते । तदपि न किं चित् ।
 गुरुतरभाराक्रमणपरिक्रान्तवपुषः पशोरिव घासलवग्रासग्रहणं ॥

15 तस्यास्वादलवस्यार्थं यः पशोरप्यदुर्लभः ।
 हता दैवहतेनेयं क्षणसंपत्सुदुर्लभा ॥ ८१

तस्यैवंभूतस्यातितुच्छस्य सुखास्वादलेशस्य पशोरपि साधा-

1 M. Vyut.

2 So Ms.—āṣṭa = ācṛita = brtan-pa.

3 Minaev: ṣaṣṭāvahano yadvat...

रणस्याऽर्थे । तस्य निमित्तं । इयं क्षणसंपत् । अष्टाक्षणविनि-
र्मुक्ता । हता विनाशिता । वृथाहतेत्यर्थः । किंविशिष्टा
सुदुर्लभा व्याख्याता^१ । केन दैवहतेन । दैवं पुरातनं कर्म । तेन
हता । हिताहितपरिज्ञाने विपर्यस्तमतिः कृतो विमोहित
इत्यर्थः । वस्तुतस्तु तिरस्कारवचनमेतत् । भागविहीन एव- 5
मुच्यते ॥

अवश्यं गन्तुरित्यादिना श्लोकद्वयेन विपर्यासरूपतामेव प्रति-
पादयति ।

अवश्यं गन्तुरल्पस्य नरकादिप्रपातिनः

कायस्यार्थे कृतो योऽयं सर्वकालं परिश्रमः ॥ ८२ 10

अवश्यं गन्तुरित्यनित्यतयाऽस्थिरस्वभावस्य । अल्पस्य ।^२ लोको-
त्तरकायमपेक्ष्यातिदूरतरं निःकृष्टस्य । नरकादिप्र[109^b]पा-
तिन इत्यपरमितदुःखभागिनः^३ । स्वसुखोत्पादनेऽप्यसमर्थस्ये-
त्यर्थः । कायस्यात्मशरीरस्याऽर्थे^४ सुखोत्पादनाय । योऽयं नर-
कादिदुःखमविगण्य कृतः सर्वकालं संसारस्य पूर्वसां^५ कोटौ 15
परिश्रमः प्रयासः ॥

1 See I. 4.

2 Tib = lokottaram apeksya = hjig-rten bdaṣ-pa-la bltos-nas.

3 Parimita (dpag-tu med-pa), of course, is correct; but the wrong writing is of frequent enough occurrence to be kept into consideration.

4 Ātmaśarīra = rañ-gi lus = svakāya.

5 Śhar-byaṣ-pai byo-bar (bye-ba = 10,000,000.)

ततः कोटिशतेनापि अमभागेन बुद्धता ।

ततस्तस्मात्परिश्रमात् । [कोटिशते]नापि परिश्रमभागेनांशेन बुद्धत्वं स्यात् । तदपेक्षयात्यल्पीयसा आयासबलेन बुद्धत्वं स्यात् । तथापि तदर्थं मन्दबुद्धयो नोत्सहन्त इत्यर्थः ॥ अथ बोधि-
5 चर्या[या]मपि चरतोऽनेकदुष्करशतसमारम्भादतिशयबहुःखसह-
समुत्पद्यत एवेत्यत्राह ।

चर्यादुःखान्महदुःखं सा च बोधिर्न कामिनां ॥ ८३

चर्यादुःखमपेक्ष्येदमेव महदुःखं यत्कामार्थं चरतां संसारे तेषामवीच्यादिनरकपतनात् । पारतन्त्र्येण दीर्घकालमनुभव-
10 नाच्च । न तु बोधिसत्त्वानां प्रतिनियतकालं खेच्छया तदनु-
भवतां । तदेवं दुःखमनुभवतामपि कामार्थं कामिनां सा च
बोधिर्न भवति या बोधिसत्त्वानां परार्थं दुःखमनुभवता-
मित्यर्थः ॥

पुनर्विशेषेण कामनिदानदुःखं प्रतिपादयन्नाह ।

15 न शस्त्रं न विषं नाग्निर्न प्रपातो न वैरिणः ।

कामानामुपमां¹ यान्ति नरकादिव्यथास्मृतेः ॥ ८४

अमी शस्त्रादयो दुःखजनकत्वेन प्रसिद्धा न सादृश्यं भजन्ते प्रति कामानां । कस्मात् । नरकादिदुर्गतिदुःखस्यागमात्प्रति-

¹ Minaev has: kāmīnām.

पन्नस्य स्मरणात् । स्मरणेनामुखीकरणात् । शस्त्रादयो हि
नियतकालं मरणमात्रदुःखदायकाः । कामास्तु दीर्घकालिक-
तीव्रनरकादिदुःखहेतव इति कौटुशा तैरेषामुपमा भवेत् ॥

तदेवं कायविवेकानन्तरं चित्तविवेकं प्रतिपाद्य प्रकृते
योज[110^a]चित्तुमाह ।

5

एवमुद्विज्य कामेभ्यो विवेके जनयेद्व्रतिं ।

कामेभ्यो भयहेतुभ्यः । एवमुक्तक्रमेण उद्विज्य संत्रासं कृत्वा
पूर्वोक्तविवेके रतिमभिरतिमुत्पादयेत् । कुत्र स्थित्वा । तत्राह ।

कलहायासशून्यासु शान्तासु¹ वनभूमिषु ॥ ८५

प्रतिद्वन्दिनामभावात्कलहायासशून्यास्ताः । व्याङ्गमृगसरी- 10
सृपतस्करादिविरहाच्च रम्याः । तत्रानुशंसामाह ।

धन्यैः शशाङ्करचन्द्रनशीतलेषु

रम्येषु हर्म्यविपुलेषु शिलातलेषु ।

निःशब्दसौम्यवनमारुतवीज्यमानैः

चङ्क्रम्यते परहिताय विचिन्त्यते च ॥ ८६

धन्यैः सुव्रतिभिः । शशाङ्कस्य चन्द्रमसः करा रम्य एव
शुक्लताशैत्यसाधर्म्याच्चन्द्रनानीव तैः । शीतलानि यानि शिला-

1 So Mss. and Tib. translation of the text (25 b3)—According to Commen-
tary: ramyāsu.

तलानि तेषु चङ्गम्यत इति संबन्धः । किंविशिष्टेषु । प्रकृत्यैव
 शुचिपवित्रेषु कर्कशादिदोषरहितेषु च । हर्म्यविपुलेषु । धवल-
 गृहवद्विस्तीर्णेषु । कौटुम्भैः सङ्गिष्वङ्गम्यते । निःशब्दैः प्रतिकूल-
 शब्दविरहितैः । सौम्यैरनुत्कटैः सुखसंस्पर्शैरित्यर्थः । वनमारुतैः
 5 वनपवनैः । वीज्यमानास्तैश्चङ्गम्यत इति परावृत्त्या^१ पुनः पुन-
 र्मन्दं भ्रम्यते । न केवलं चङ्गम्यते । किं तु परहिताय सत्त्वानां
 सुखोत्पादनाय विचिन्त्यते ॥ सर्वमेतदयन्नसिद्धं योगिनां ।
 कामिनां तु प्रयत्नसाध्यं । तदनेनैश्वर्यसुखाद्विशिष्यते ॥

विवेकसुखमित्युपदर्शितं भवति ॥ इदमपरमसाधारणं सुखं
 10 विवेकविहारिण इत्युपदर्शयन्नाह ।

विहृत्य यत्र क्व चिदिष्टकालं
 शून्यालये वृक्षतले^२ गुहासु ।
 परिग्रहरक्षणखेदमुक्तः
 चरत्यपेक्षाविरतो यथेष्टं ॥ ८७

15 सुबोधं ॥ स्वच्छन्दचारीत्यादिना कथितमेवार्थं व्यक्ती-
 करोति ।

स्वच्छन्दचार्यनिलयः प्रतिबद्धो न कस्य चित् ।
 यत्संतोषसुखं भुङ्क्ते तदिन्द्रस्यापि दुर्लभं ॥ ८८

^१ P. W. has only the meaning *Wiederkehr* in the compound *aparāvṛtti*.

^२ Minaev has *talan*, but L², M : *tale*.

स्वस्यात्मनः कृन्दोऽभिलाषः । तेन चरितुं शीलमस्येति
स्वेच्छाचारीत्यर्थः ॥

इति विवेकगुणानभिधाय प्रकृतमभिधितुराह¹ ।

एवमादिभिराकारैर्विवेकगुणभावनात् ।

उपशान्तवितर्कः सन् बोधिचित्तं तु भावयेत् ॥ ८६² 5

एवमिति पूर्वोक्तैः । आदिशब्दादन्यैरप्येवंविधैराकारैः ।
वि[110^b]वेकस्य कायिकचेतसिकस्य गुणानां भावनात् । इति
हि सर्वसुखसंपत्तिहेतुर्विवेक इति चेतसि पुनःपुनरामुखी-
करणाद्धेतोः उपशान्तो वितर्कोऽसन्मनसिकारो यस्य स तथा-
भूतः सन् बोधिचित्तं तु भावयेत् । एवं परिशुद्धे चेतसि 10
भाव्यमानं बोधिचित्तं प्रकर्षपदमधिरोहतीति विशेषं तुशब्देन
दर्शयति ॥

तत्र यावदेकलं परेषु नात्मना क्रियते न तावत्परहित-
सुखाय सम्यक् चित्तं चलति³ । आत्मग्राहस्यात्मन्येव विशेषेण
प्रवृत्तेः । अतोऽस्य निवृत्तये । 15

परात्मसमतामादौ भावयेद्देवमादरात् ।

आदौ प्रथमतः । पञ्चात्परात्मपरिवर्तनमिति भावः⁴ ।

1 Abhidhitsu, not in P. W.

2 Compare this line and the following one (90 a) with *Çikṣās.*, 357-16.

3 So Ms.

4 *Parātmāsamatā*, VIII 90-113; *parātmāparivartana*, VIII 113.

एवमिति वक्ष्यमाणनीत्या । आदरादिति महताभिनिवेशेन ॥
तस्या^१ एवाकारं दर्शयति ।

समदुःखसुखाः सर्वे पालनीया मयात्मवत् ॥ ६०

- मत्तो नामीषां कश्चिद्विशेषो ऽस्ति । अतो यथा मम दुःखं
५ बाधकं तथैषामपि । यथा मम सुखमनुयाहकं तथैषामपि ।
इति तुल्यदुःखसुखाः सर्वे प्राणिनो भवन्ति । तस्मात्पालनीया
मयात्मवत् । यथात्मा दुःखादुखहेतोर्वा समुद्भिद्यते । तथान्येऽपि
सत्त्वाः समुद्भरणीयाः । यथात्मा सर्वथा सुखीकर्तुमिच्छते
तथान्येऽपीति परिपालनीया आत्मवत् ॥
१० ननु कथमात्मनानेकप्रकारगतिभेदभिन्नानां सत्त्वानामेकत्वं
सेत्स्यति । अभिन्नदुःखसुखस्वभावत्वं च कथं । इत्यत्राह ।

हस्तादिभेदेन बहुप्रकारः

कायो यथैकः परिपालनीयः ।

तथा जगद्भिन्नमभिन्नदुःख^२-

१५ सुखात्मकं सर्वमिदं तथैव ॥ ६१

करचरणशिरःप्रभृतिभेदादनेकप्रकारः कायो यथैकत्वेना-
ध्यवसितः परिपालनीयो भवति दुःखनिवर्तनात्सुखोपधानाच्च ।

^१ Parātmasamatāyāḥ.

^२ Minaev has: °duḥkhaṁ.

तथा जगत्सत्त्वलोकः^१ ^२ अभि[111^३]नमेकत्वेनाध्यवसितमात्मनः
परिपालनीयं भवति । अभिन्नदुःखसुखात्मकं च लुप्तचकारो
निर्देशः । तथैव हस्तादिभेदवदेव सर्वमिदमिति वज्रप्रकार-
गतिभेदभिन्नमपि ।

अयमभिप्रायो । यथाभ्यासादेकत्वाध्यवसायोऽस्मिन् काये 5
एकत्वमन्तरेणापि । तथानेकप्रकारे जगत्पौति न कश्चिद्विशेषः ॥

स्यादेतत् । यदि भवता सह जगदेकस्वभावं तदा कथ-
मिव भवतो दुःखमन्यसन्तानेषु न बाधकं स्यात् । एवं विपर्यये-
ऽपि योज्यमित्याशङ्क्याह ।

यद्यप्यन्येषु देहेषु महुःखं न प्रबाधते ।

10

तथापि तदुःखमेव^४ ममात्मस्वेहदुःसहं ॥ ६२

अन्येष्वपरेषु शरीरेषु मम दुःखं यदि नाम प्रबाधकं न
भवति । तथापि तदुःखमेव मम^५ । कुतः । आत्मनि स्वेहेन
दुःसहं [सोढु]मशक्यं । हेतुपदमेतत् । अंगेन प्रवृत्तावपि
दुःखस्वभावतां न मुञ्चतीत्यर्थः । एवं विपर्ययोऽपि व्याख्येयः ॥ 15

तथा यद्यप्यसंवेद्यमन्यदुःखं मयात्मना ।^६

तथापि तस्य तदुःखमात्मस्वेहेन दुःसहं ॥ ६३

^१ Sattvaloka opposed to the bhājanaloka.

^२ So Ms. and Tib.

^३ L² has the scholion: tasya duḥkham (tad duḥkham = tan mama duḥkham)
—Tib. unaccurately: de-lta an de-dag sdug-bśnal de bdag-tu zhen-pas mi
bzod-ñid.

^४ Sdug-bśnal de-ñid bdag-gi yin-no (182a 3).

^५ This line, in the Tib. (25 b7) = the second line of 92, but for the last
words: bzod-par-dka.

अतः स्वपरविशेषमपास्य दुःखस्वभावतैव निवर्तनहेतुः ।

अत आह ।

मयान्यदुःखं हन्तव्यं दुःखत्वादात्मदुःखवत् ।

यद्यदुःखं तत्तन्मया हन्तव्यं । यथात्मदुःखं । दुःखं चेदमन्य-
 5 सत्त्वदुःखमिति स्वभावहेतुप्रयोगः । दुःखस्वभावतामात्रभाविनी
 हन्तव्यता¹ । न चासिद्धता हेतोः । अविशेषेण दुःखस्वभावतायाः
 प्रसाधितत्वात् । न चाप्यनैकान्तिकता । आत्मदुःखस्यापि हन्त-
 व्यता न स्यादविशेषादिति विपर्ययबाधकं । विरुद्धतायत एव
 न स्यात् ॥

10 तथायमपरः प्रयोगः ।

अनुग्राह्या मयान्येऽपि सत्त्वत्वादात्मसत्त्ववत् ॥ ६४

ये सत्त्वास्ते सर्वे मयानुग्राह्या यथात्मसत्त्वः । सत्त्वाश्चान्येऽपि
 प्राणिन इति स्वभावहेतुरेव । सत्त्वात्मकतामात्रभाविन्यनुग्राह्य-
 स्वभावतात्र । अयमपि नासिद्धः सत्त्वात्मकता[111^b]याः पक्षे
 15 प्रसिद्धत्वात् । आत्मनो ऽनुग्राह्यताऽभावप्रसङ्गेनानैकान्तिकोऽपि
 न स्यात् । पूर्ववन्न विरुद्धः ॥

नन्वस्ति विशेषोऽन्यस्मादात्मनि सुखाभिनिवेशो नाम । तथा
 ततोऽयमनैकान्तिको हेतुरिति । अत्राह ।

यदा मम परेषां च तुल्यमेव सुखं प्रियं ।

20 तदात्मनः को विशेषो येनात्रैव सुखोद्यमः ॥ ६५

¹ See Nyāyabindu p. 104-14.

तुल्यमेव सममेव सुखं प्रियमिष्टं । तदात्मनः परस्मात्को
विशेषो । नैव कश्चित् । येन तत्रैवात्मन्येव सुखोत्पादनाय तात्पर्यं
न परस्मिन्नित्यर्थः ॥

प्रथमे हेतावनैकान्तिकतां परिहरन्नाह ।

यदा मम परेषां च भयं दुःखं च न प्रियं । 5

तदात्मनः को विशेषो यत्तं रक्षामि नेतरं ॥ ६६^१

भयमिति दुःखहेतुः । नेतरमिति नान्यं ॥

स्यादेतत् । यदि नाम दुःखात्मकता न विशिष्यते तथापि
यस्य दुःखेन बाधा स्यात् स एव रक्षितमुचितो नान्य^२ इत्याह ।

तद्दुःखेन न मे बाधेत्यतो यदि न रक्ष्यते । 10

नागामिकायदुःखान्मे बाधा तत्केन रक्ष्यते ॥ ६७^३

तस्य परस्य दुःखेन मम बाधा पीडा नास्तीत्यतोऽस्मा-
त्कारणद्यदि न रक्ष्यतेऽन्यः । तदाऽपरमिदं व्याहतं स्यात् ।
यतो नागामिनः कायस्य परलोकभाविनो नरकादिजातस्य
दुःखात्मकस्य [दुःखान्मे] तस्योपात्तस्य^४ कायस्य काचिद्बाधा 15

1 First kārīkā of the *Ḫikṣāsamuccaya*, see *Ḫi.* p. 2, l. 10 and Additional Notes (quoted supra ad III 21, p. 87).

2 Ms.....syāt sādharma rakṣitum ucitā nānyā iti.

3 = *Ḫikṣās*, 358, 3.4 varia lectio: rakṣasi—So L².

4 Ms. first hand: duḥkhātmi ityasyopāttasya; second hand: duḥkhātma-
kasyopāttasya—Tib. (fol. 182-b7) does not support my conjecture: sdug-
bshal-gyi bdag-ñid (?) hdir skyes-pai lus po hdi-la cuñ-zad kyan gnod-par mi
srid-do (duḥkhātma-kasya tasya ihajātasya kāyasya).

संभवति^१ तस्यान्यत्वात् । इति^२ लोकोक्तौ तस्मादर्थं वा । यत
 एवं तस्मात्केनाभिप्रायेणासौ रक्ष्यते । काय इति प्रकृतत्वात् ।
 पापान्निवर्तनात् कुशले प्रवर्तनाच्च ॥

अथापि स्यात् । अहमेक एव सर्वदा । तेनात्र भिन्नत्वं
 ५ नास्ति शरीरयोः । नायं दोष इत्यत्राह ।

अहमेव तदापीति मिथ्येयं परिकल्पना ।

आत्मनो निराकरिष्यमाणत्वात् । निरस्तत्वाच्च लेशतः^३ ।
 तत्कोऽयमहंप्रत्ययस्य विषयो^४ भविष्यति । तस्मादहंप्रत्ययविष-
 यस्य कस्य चिदेकस्याभावात् । मिथ्येयं परिकल्पनाऽध्यवसायः ।
 अहमेव तदापी[112^a]ति भवान्तरेऽपि । मायोपमपञ्चोपा-
 10 दानस्कन्धमात्रालम्बनत्वादस्य । इतीदमप्यध्यवसायवशादुच्यते ।
 न तु पुनरस्य वस्तुतः किं चिदालम्बनमस्ति । विकल्पा-
 त्मकत्वात् ॥ कुतः पुनरियं मिथ्याकल्पनेत्याह ।

अन्य एव मृतो यस्मादन्य एव प्रजायते ॥ ६८^५

यदा नात्मादिः कश्चिदेकः परलोकगामी संभवति ।
 15 स्कन्धमात्रमेव केवलं । तदा न खलु यदेव स्कन्धपञ्चक-
 मिह विनश्यति तदेव पुनरप्युत्पद्यते परलोके । अपि तु ।

^१ Ms. kâ cid bādha na sambhavati.

^२ Tib.: de zhes-pa ni = tad iti.

^३ So Ms. = cuñ-zad bkag-pai yañ phyir.

^४ Ms.: viçesa; Tib.: yul.

^५ *Gikṣās*, 358, 5-5 (anyas tatra prajāyate.)

अपूर्वमेव^१ पूर्वनिवृत्तौ तत्रेदंप्रत्ययताविशिष्टं क्लेशकर्माभिसंस्कृत-
मन्तराभवसंतत्या^२ समुत्पद्यते । तस्मादनादिसंसारप्रवृत्तवितथ-
विकल्पाभ्यासवासनावशादहंप्रत्ययो वितथ एवोपजायते ॥

किं च । इदमपरं तत्र बाधकमिति । आह ।

यदि यस्यैव यदुःखं^३ रक्ष्यं तस्यैव तन्मतं ।

5

पाददुःखं न हस्तस्य कस्मात्तत्तेन रक्ष्यते ॥ ६६

आस्तां तावद्यदागमिकायदुःखरक्षार्थं न यतितव्यं । इहै-
कस्मिन्नपि काये प्रत्यङ्गभेदाद्भिन्नं दुःखं । ततो यदान्यदुःख-
मन्यस्य रक्षितुं न युज्यते । तदा कथं पादादौ प्रहारं पतन्तं
दृष्ट्वा हस्तं प्रसार्य रक्ष्यते । अन्यत्वाविशेषान्न युक्तमेतदित्यर्थः ॥ 10
अथ ।

अयुक्तमपि चेदेतदहंकारात्प्रवर्तते ।

यद्युक्तं निवर्त्य तत्स्वमन्यच्च^४ यथाबलं ॥ १००^५

अहंकारोऽस्मिन् कायेऽहमित्यात्मग्रहादात्मनोऽभावेऽपि ।
प्रवर्तते । जायते पादादौ रक्षणमनसिकारः^६ । नैतत्साधु । यतो 15
यद्युक्तं । युक्त्या संगतं न भवति । तन्निवर्त्यमपसार्यं स्वकीयं

¹ Tibetan translates the word apūrva in the middle of the compound antarābhava⁰ (bar-ma-doi srid-pa śnar med-pa rgyud).

² Antarābhavasāntati, see Journal Asiatique, 1902, II, p. 295.

³ So L².—Minaev has tad duḥkham.

⁴ So Minaev.—L² and *Qikṣās*.: anyadvā.

⁵ See *Qikṣās*, 360-3; the second pāda being: svātmany astītaratra na.

⁶ Ms. has: rakṣasi manasikārah.

परकीयं च यथाबलं यथासामर्थ्यं । शक्तिवैकल्यादेव तदुपे-
[१]क्षतमुचितमिति भावः ॥

स्यादेतत् । यदि नामात्मादिर्नास्ति तथापि संतानो^१
नामैकः संभवति । तथा बहूनां करच[112^b]रणादीनां समु-
५ दायः शरीरमेकं । तदेतद्वयं यथासंभवमिहलोके परलोके
चात्मदुःखापहरणादेर्नियामकं भविष्यति ॥ ततोऽयमविशेषादि-
त्यसिद्धो हेतुः । पूर्वकश्चानैकान्तिक इत्याशङ्क्याह ।

संतानः समुदायश्च पङ्क्तिसेनादिवन्मृषा ।^२

यस्य दुःखं स नास्त्यस्मात्कस्य तत्त्वं भविष्यति ॥ १०१

- १० संतानो नाम न कश्चिदेकः परमार्थसन् संभवति । किं
तर्हि कार्यकारणभावप्रवृत्तचणपरंपराप्रवाहरूप एवायं । ततो
व्यतिरिक्तस्यानुपलम्भात् । तस्मादेतेषामेव चणानामेकपदेन
प्रतिपादनाय संकेतः कृतो बुद्धैर्व्यवहारार्थं संतान इति । इति
प्रज्ञप्तिसन्नेवायं^३ । तेनात्राभिनिवेशो न कार्यः । अन्यथात्मना
१५ किमपराद्धं येनासौ न स्वीक्रियते । एवं समुदायोऽपि^४ न
समुदायिभ्यो वस्तुसन्नेको विद्यते । तस्य तेभ्यः पृथगनुपलब्धेः ।
तत्त्वान्यत्वविकल्पस्वस्यावयवविविचारेणैव गत इति नेह प्रतार्यते ।
ततश्चायमपि संवृतिसन्नेव पूर्ववत् ॥

१ See Journal Asiatique, loc. cit.

२ = *Gikṣās.* 359, 14.

३ Prajñāptisat, see *Madhyamakavṛtti* (Bibl. Buddhica) p. 28, n. 1.

४ Ms.: samudāye'pi.

अनयोर्यथासंख्यमुदाहरणमाह । पङ्क्तिसेनादिवदिति^१ ।
 पङ्क्तिवत्संतानः । सेनादिवत्समुदायः । आदिशब्दान्मालावनादयो
 गृह्यन्ते । यथानेकेषां पिपीलिकादीनां पूर्वापरभावेन व्यव-
 स्थितानां स्वरूपमन्तरेण पङ्क्तिर्नास्ति स्रक्सूत्रवदेका । यदा^२
 च ह्रस्वश्चपदातिप्रभृतिभ्यो मिलितेभ्यो व्यतिरिक्ता नान्या सेना 5
 का चिदेका तत्रास्ति । तथा समुदायोऽपि । एतच्चान्यत्र विस्त-
 रेण विचारितमिति नेह विचार्यते^३ । 'तस्मादसुसदालम्बना-
 भावान्मृषायं प्रत्ययः^४ । अर्थो वा । विचारामहत्वात् ॥

एवमात्मादेः स्वामिनः कस्य चिद्भावाद्यस्य संवन्धि
 दुः[113^a]खं स नास्ति । अतः कस्य तदुःखं स्वात्मीयं भवि- 10
 व्यति । नैव कस्य चिदित्यर्थः ॥

ननु यद्यात्मादिर्नास्ति तदा कथमयं दृष्टान्तो भविष्यति ।
 आत्मवदिति^५ । आत्मसत्त्ववदिति च ॥ सत्यमेतत् । किं तु नेदं
 व्यसनितया^७ साधनमभिधीयते । किं तर्हि परस्यात्मग्रहाभि-
 निवेशनिवारणाय । तद्यदि परस्य निवृत्त एवात्मग्रहाभि- 15
 निवेशः । तदा न किं चित्रयोजनमनुमानप्रयोगस्य । अथ न
 निवृत्तः तदा तदभिप्रायेणैव स्वपरविभागं कृत्वा तत्प्रत्यायनार्थ^८

1 See Journal Asiatique, loc. cit. p. 287, n. 1.

2 gañ-gi-tshe (fol. 184 a 7)

3 See IX. 73.

4 dei-phyir...rtag-tu dños-par... = nityavastu-ālabhana.

5 So Tib.: çes-pa hdi ni.

6 See VIII, 90-94.

7 So Ms. and Tib. (phoñs-pai sgo-nas).

8 See M. Vyut. 245 (742).

साधनं दृष्टान्तश्चोच्यते । इति न दृष्टान्तस्यासिद्धिर्यवहारप्रवर्त-
नाय^१ । किं चेदमुपात्तपञ्चस्कन्धमात्रमभिसंधाय^२ दृष्टान्ते दीय-
माने^३ न का चित्त्वतिः । अत्रैवात्मशब्दस्य प्रवृत्तेरिति ॥

इदानीं प्रकृतमुपसंहरन्नाह ।

५ अस्वामिकानि दुःखानि सर्वाण्येवाविशेषतः ।

दुःखत्वादेव वार्याणि नियमस्तत्र किंकृतः ॥ १०२

न विद्यन्ते स्वामिनो येषामुक्तक्रमेणेति विग्रहः । अममानि
न कस्य चित्प्रतिबद्धानीत्यर्थः । कुतः^४ । किं कानि चिदेव । न ।
सर्वाण्येवाविशेषतः । न क चित्कस्य चित्स्वामित्वमस्ति । विशेषा-
१० भावात् । दुःखत्वादेव स्वपर[१]विभागं कृत्वा वार्याणि निषे-
धानि भवन्ति । नान्यन्निमित्तमस्ति तत्रात्मौच्यत्वादि । तेनायं
नियमः किंकृतः । केन विशेषेण कृतः । येन स्वकौयानि च
वार्याणि न परकौयाणीति । एवं दुःखत्वादिति हेतुरनैका-
न्तिको न भवतीति समर्थितं ॥

१५ ननु यदि दुःखी नाम न कश्चित्संसारे संभवति । तर्हि
दुःखमनिवार्यमेव स्यात् । कृपापात्रस्य दुःखिनः कस्य चिद-
भावादित्याशङ्कमान आह ।

१ tha-sñad-la hjug-par-bya-bai don yin-pas so = ^२pravartanārthatvāt.

२ npātta = zin-pa.

३ = mdzad-pa.

४ So Ms. — Wanting in Tib. (184 b7).

दुःखं कस्मान्निवार्यं चेत्सर्वेषामविवादतः ।

वार्यं चेत्सर्वमध्येवं न चेदात्मनि सर्ववत्^१ ॥ १०३

न^२ वा[113^b]र्यमेव निरात्मकत्वादेव यदि मन्यसे तदा न युक्तमेतत् । कुतः । सर्वेषामविवादादविप्रतिपत्तेः । चार्वाकस्यापि स्वदुःखपरिहारेणैवेह प्रवृत्तेः । न च तेषामात्मनोऽभ्युप- 5 गमाददोषः । तत्त्वभावस्यानुपलब्धेः । न चाभ्युपगममात्रेण तस्य सत्ता प्रसिध्यति । तत्साधकप्रमाणाभावात् । बाधकस्य चानेक- प्रकारस्याभिधानात् ॥ एवं सति यदि वार्यं दुःखं तदा सर्वं वार्यं । न चेत्सर्वं वार्यं तदात्मापि^३ । उपात्त[पञ्च]स्कन्धस्वभाव- मपि दुःखं न वार्यं ।^४ सर्ववद्विशेषादित्युपसंहारः ॥ 10

स्यादेतत् । करुणापरतन्त्रतया परदुःखदुःखिनः सर्वदुःखाप- हरणाय यत्नः । तद्वरं बद्धदुःखनिदानं सैव^५ प्रथमतो नोत्पाद- यितुं युज्यत इति परवचनावकाशं शङ्कमान आह ।

कृपया बहु दुःखं चेत्कस्मादुत्पद्यते बलात् ।

बलादिति प्रयत्नात् । अत्रोत्तरमाह ।

15

जगद्दुःखं निरूप्येदं कृपादुःखं कथं बहु^६ ॥ १०४

¹ So Mss.—de min bdag kyañ sems-can bzhin=na ced ātmāpi sattvavat.—
See the commentary.

² Ms.: na kāryam.

³ bdag-ñid kyañ (185a 7).

⁴ sarvavad=thams-cad bzhin-du.

⁵ saiva=karuṇāparatantratā.

⁶ = *Śikṣās.* 360, 5.

जगतो दुःखं नरकादिद्वयमनेकप्रकारं समीक्ष्य । इदं कृपा-
द्वयं दुःखं कथं ब्रूयते । नेदं ब्रूयते कृपादुःखमिति भावः ॥

किं चापरमिदमत्रोत्तरमित्याह ।

बहूनामेकदुःखेन यदि दुःखं विगच्छति ।

5 उत्पाद्यमेव तदुःखं सदयेन परात्मनोः ॥ १०५^१

एकस्य पुरुषस्य दुःखेन बहूनां सत्त्वानां यदि दुःखं विग-
च्छति निवर्तते । तदा उत्पाद्यमेव जनयितव्यमेतत्तादृशं दुःखं ।
सदयेन कृपात्मकेन परस्यात्मनश्च ॥

^२ उत्सृज्यतामस्य परिहरन्नाह ।

10 अतः सुपुष्पचन्द्रेण जानतापि नृपापदं ।

आत्मदुःखं न निहतं बहूनां दुःखिनां व्ययात् ॥ १०६

यत एवोत्पाद्यमेव तदुःखं कृपालुणा स्वपरात्मनोः । अतः
एव सुपुष्पचन्द्रेण बोधिसत्त्वेन नृपादापदं । नृपस्य वा राज्ञो
आपदं । जानतापि बुध्यमानेनापि । आत्मदुःखं न निहतं न
15 निवर्तितं [114^a] उपेक्षितमिति यावत् । तथा राज्ञोऽपि
परलोकदुःखं । किमिति बहूनां दुःखिनां व्ययात् । दुःखस्येति

¹ See *Gikṣās.* 281, ५: *varaṁ khalu punar aham eko duḥkhiṭaḥ syāṁ na ceme sarvasatvā apāyabhūmiprapatitāḥ.*

² *utsūtra, Nyāyavārttikatātparyāṭikā*, 431. 7.—Abstract is new. Tib.: *brtag-s-pa-ni ma yin-no zhes...*

प्रकृतं षष्ठ्यन्ततया संबध्यते^१ । यदुक्तं सुपुष्पचन्द्रस्येतिवृत्तके^२ ।
 तथा हि । अतीतेऽध्वनि रत्नपद्मचन्द्रविशुद्धाभ्युद्गतराजो नाम
 तथागतोऽभूत् । स भगवान् बुद्धकृत्यं कृत्वा चिरतरकालमव-
 स्थाय परिनिर्दृतः । तस्मिंश्च परिनिर्दृते शासनान्तर्धानसमये
 राजा शूरदत्तो^३ नाम बभूव । तस्य रत्नावती नाम राजधानी । 5
 तस्मिन् काले दृष्टिविपन्नाः सत्त्वाः^४ । तेषामनुकम्पायं बहवो
 बोधिसत्त्वा उत्पन्नाः प्रव्रजिताः । ते च ततो राष्ट्रजनपदेभ्यो
 निर्वाहिताः । समन्तभद्रं नामारण्यवनखण्डमुपसृत्य विहरन्ति स्म
 सार्धं सुपुष्पचन्द्रेण धर्मभाणकेन । अथ खलु सुपुष्पचन्द्रस्य
 बोधिसत्त्वस्य सत्त्वान् कर्णायमानस्य रक्षोगतस्य चेतसि वितर्क 10
 उदपादि । यन्बह्वं जनपदराष्ट्रराजधानीर्गत्वा सत्त्वान् कुमार-
 प्रपन्नान् कल्याणे वर्त्मनि प्रतिष्ठापयामि । स तमर्थं सत्रज्ञ-
 चारिभ्यो निवेद्यामास । तैर्निर्वार्यमाणोऽपि स्वयं च स्वापदं
 प्रतिपद्यमानस्तस्य राज्ञोऽपि ततो वनखण्डान्निर्जगाम । स क्रमेण
 धर्मे देशयन् तस्य राज्ञो राजधानीमनुप्राप्तो बहून् सत्त्वान् 15
 राजपुत्रामात्यपुरोहितप्रभृतीन्प्रकारं^५ विनीय सत्ये व्यवस्थाप-

1 = bahūnāṁ duḥkhasya vyayāt. The fourth pāda of the stanza is translated in Tib. (26a 7): mañ-poi sdug-bsñal zad-hgyur-phyir = babuduḥkhasya vyayārtham, or bahūnām duḥkhavyayārtham.

2 See Rājendralāl Mitra (*Buddhist Literature of Nepal*, p. 217) on *Samādhi-rāja*. (Ch. xxxii) and Cowell's Cat. of Hodgson Coll., J.R.A.S. n. ser. viii. p. 6 (Ch. xxxv, Supnṣpa°).

3 Rājendralāl Mitra has: Śrādatṭa; but Tib. = dpa-byin.

4 blta-ba-log-par gyur.

5 So Ms.—Tib.: ji-ltar hdul-bar thabs-rnams-pa du-mas: yathāvinayaṁ bahūpāyairh...

- यन् । तेन राज्ञा राजमार्गे दृष्टः । सहदर्शनेन प्रकुपितः सर्वं च
 जनकायं तदावर्जितं प्रतिपद्य ईर्ष्यादूषितहृदयः । तद्वधार्थं
 स्वपुत्रानाज्ञापयामास । तांश्च तद्वधविमुखान् प्र[114^b]तिपद्य
 नन्दिकं वधघातकमाज्ञापयामास । तेन तदाज्ञामनुवर्तमानेन
 5 करचरणादिच्छेदक्रमेणाक्षीणि च संदंशिकेनोद्धृत्य¹ जीविताङ्गप-
 रोहितः । अथ तस्य भिक्षो राजमार्गगतस्य जीविताङ्गपरोहि-
 तस्य शरीरेऽनेकान्यङ्गुतानि बभूवुः । तानि प्रतिपद्य स राजा
 निश्चितं बोधिसत्त्व एवायं भिक्षुरिति परितापगतो वज्रतरं
 परिदेवते स्म । इति सुपुष्पचन्द्रस्येतिवृत्तकं संचिष्य कथितं ।
 10 विस्तरेण पुनः समाधिराजसूत्रे निर्दिष्टमिति तत्रैवावधार्यं ॥

न चापि कृपावतां परदुःखदुःखिनां महदपि दुःखं
 बाधकमिति प्रतिपादयन्नाह ।

एवं भावितसंतानाः परदुःखसमप्रियाः ।

अवौचिमवगाहन्ते हंसाः पद्मवनं यथा ॥ १०७^२

- 15 एवं परात्मसमतया भावितसंतानाः । अनाभोगप्रवृत्त-
 चित्तसंततयः । परदुःखेन समं तुल्यं प्रियं सुखहेतुर्येषां ते
 तथा^३ । आत्मसुखमपि परदुःखेन दुःखमेव येषामित्यर्थः ।

¹ See St. Pet. W. (saṃdamañcika).

² = *Qikṣās.* 360, 9.—Prof. Bendall refers to *Kāraṇḍavyūha*, Ch. II. on which see Cowell, J. of Philology, 1875, n. 12.—Tib. (second pāda) gzhan-gyi sdug-bsñal zhi dga-bas. [= *Ḥamapriyāḥ.*]

³ = gzhan-gyi sdug-bsñal zhi-zhin ñams-dga-ba ste bde-bai rgyu... = para-duḥkhaṃ ḥamayitvā prītiḥ sukhahetur.

तेऽवीचिमवगाहन्ते परव्यसनसमुद्धरणाय तदुःखं सुखमेव मन्य-
मानाः । इदमेवाह । हंसाः पद्मवनं यथा । आवीचिकमपि दुःखं
सुखमेव परार्थं येषां ते केन दुःखहेतुनान्येन दुःखिनो भवि-
ष्यन्ति ॥

अपि च सुखमपि तेषामसाधारणमेवोपजायते परसुखेन । 5
इत्युपदर्शयन्नाह ।

मुच्यमानेषु सत्त्वेषु ये ते प्रामोद्यसागराः ।

तैरेव ननु पर्याप्तं¹ मोक्षेणारसिकेन किं ॥ १०८²

दुःखबन्धनाद्विसंयुज्यमानेषु सत्त्वेषु सत्त्वु । ये ते इति ।
तेषामेवानुभवसिद्धत्वादिदंतया कथयितुमशक्याः । अत एव 10
प्रामोद्यसागराः संतुष्टिसमुद्राः कृपावतां संतानेषु प्रादुर्भवन्ति ।
तैरेव प्रामोद्यसागरैः । पर्याप्तं तदन्यसुखवैमुख्यात् परि-
समाप्तं [115^a]³ + + + + + + + + + +

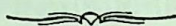
1 So *L*² and Commentary (= Tib. thob-pa).—Minaev has: paryantam.

2 = *Āikṣāś*. 360, 9: sattveṣu macyamāneṣu...mokṣeṇāpy arasena kim.

3 The leaves containing the last part of the Commentary of the eighth chapter are lost—See the Appendix.

प्रज्ञाकरमतिक्रतायां बोधिचर्यावतारपञ्जिकायां प्रज्ञापारमिता नवमः परिच्छेदः¹ ।

ओं लोकपालाय नमः । ओं लोकेशाय नमः ॥²

या³ निर्लेपतया निरुत्तरपदं⁴ सर्वप्रपञ्चोज्झिता⁵

⁶ प्रज्ञापारमितादिसंवृतिपदैराख्यायतेऽनास्रवा ।

यां सम्यक् प्रतिपद्य निर्मलधियो यान्त्युत्तमां निर्वृतिं

5 तां नत्वा विधिवत्करोमि विवृतिं तस्याः प्रसन्नैः पदैः ॥⁷

यत्राचार्यो गुणनिधिरसौ शान्तिदेवः प्रकाशं⁸

वक्तुं शक्तः प्रवचनमहाभोधिपारं प्रयातः ।

1 This part of the Commentary has been published by myself in Roman characters in my *Bouddhisme, Études et Matériaux*, (Bruxelles, Académie and London, Luzac 1898).

2 The first lines of this chapter down to the folio 129A (infra p. 343, l. 13) from a modern copy of the Maithil MS.—The invocation: *om lokapālāya namaḥ, om lokeṣāya namaḥ*, is wanting in the Tibetan translation (fol. 205 b3) where we read: *hphags-pa hjam-dpal gzhon-nur gyur-pa-la phyag-htsal-lo* = *Mañjuṣrīye Kumārabhūtāya namaḥ*.

3 Tib. *gañ-dag* = ye; to be read: *gañ-zhig*, as in the third pāda.

4 Tib. *go-hphañ ldan* = *niruttarapadavatī*.

5 Ms. *prapañcocchritā* = *spros-pa kun spañs*.

6 According to the Tib. *prajñūdipāramitā*.

7 Metre: *Ārādulavikrīḍita*—The *pādas* are respectively rendered, in Tib. translation, by lines of 15, 17, 17, 19 syllables.

8 Ms. *ṣāntidovaprakāṣo*.

किं तस्यार्थं हतमतिरहं वक्तुमीशस्तथापि
प्रज्ञाभ्यासात्सुखतमसमं^१ यत्ततोऽस्ति प्रवृत्तः ॥^२

न नाम का चिद्गुणलेशवासना
मतेर्न मेऽस्ति प्रतिभागुणोऽर्जितः ।^३

तथापि सन्निवृत्तिनिषेवणाफलं^४ 5

यदेव मे तादृशि वाक् प्रसर्पति ॥

अथ यो नाम कश्चिद्गोचविशेषात्^५ पर्युपासितकल्याणमित्र-
तया त्रिजगत्पर्यापन्नसमस्तजनदुःखदुःखी सर्वप्राणभृतां निःशेष-
दुःखसमुद्धरणश्रयः स्वसुखनिरपेक्षः^६ तत्र शमोपायभूतं बुद्धत्व-
मेव मन्यमानस्तत्प्राप्तिवाञ्छया समुत्पादितबोधिचित्तो^७ महात्मा 10
^८ सौगतपदसाधनोपायभूतसंभारद्वयपरिपूरणार्थं क्रमेण दाना-
दिषु प्रवर्तते । तस्य तथा प्रवर्तमानस्य^९ सम्यक् प्रति[-]शम-
यस्या[129^a]पि^{१०} दानादयः प्रज्ञाविकलतया जगदर्थसंपादन-
निदानं बुद्धत्वं नावहन्तीत्यभिसंधाय । अवश्यं संसारदुःखनिर्मा-
चार्यिणा प्रज्ञोत्पादनाय यतितव्यं । यथोक्तं । 15

1 Ms. °svakṛtam.

2 Metre : Mandākrāntā.

3 Ms. matir mamāsti pratibhāḡuṇorjitā.—Tib. bdag-la spobs-pai yon-tan
bsags-pa yod-pa ma-yin-la.

4 Forms like niṣevanā are common.

5 Tib. rigs-kyi khyad-par hga-las = kaç cit kasmāc cid gotra.°

6 According to the Tib. duḡkha.°

7 Ms. samupodita.

8 Ms. sauḡatapada°; Tib. bde-bar-gcags-pa bsgrubs-pai thabs-su gyur-pa.

9 Ms. samyak pratividṛḡamathāsyāpi.—Tib. zhi-gnas dan yañ-dag-par
ldan-par gyur-pas.

10 The folios are numbered by letter and figure-numerals. Both here
concord, but see p. 346 n. 6.

श्रमथेन विपश्यनासुयुक्त^१ । इत्यादि ।

तत्र^२ श्रमथप्रतिपादनं कृतमिदानीं तदनन्तरप्राप्तां विप-
श्यनां प्रज्ञापरनामधेयां प्रतिपादयन्नाह ।

इमं परिकरं सर्वं प्रज्ञार्थं हि मुनिर्जगौ ।

५ तस्मादुत्पादयेत्प्रज्ञां दुःखनिवृत्तिकाङ्क्षया ॥ १

इममिति समनन्तरमिह शास्त्रे लक्षणतः प्रतिपादितं
दानादिकमिदन्तया प्रत्यक्षतया परामृशति । परिकरमिति
परिवारं परिच्छेदं संभारमिति यावत् । सर्वमुक्तप्रकारमन्यच्च ।
प्रज्ञार्थं हि मुनिर्जगाविति संबन्धः । प्रज्ञा यथावस्थितप्रतीत्य-
१० समुत्पन्नवस्तुतत्त्वप्रविचयलक्षणा सैवार्थः प्रयोजनं संबोधिहेतु-
भावोपनायकतया यस्य दानादिलक्षणस्य परिकरस्य स तथा
तमिति । दानपारमितादिषु धर्मप्रविचयस्वभावायाः प्रज्ञायाः
प्रधानत्वात् ।

तथा हि दानं संबुद्धबोधिप्राप्तये प्रथमं कारणं पुण्यसंभा-
१५ रान्तर्भूतत्वात् । तच्च श्रीलालंकृतमेव सुगतिपरंपरा['] सुख
भोगोपकरणसंपन्नामावहदनुत्तरज्ञानप्रतिलभ्यहेतुः । चान्तिरपि
तद्विपक्षभूतप्रतिघप्रतिपक्षतया दानश्रीलसुकृतमयं संभारमनुपा-
लयन्ती सुगतत्वाधिगतये संप्रवर्तते । एतच्च शुभं दानादि-

^१ Ms. çamathena vipaṣyanayā suyakta. This is the first pāda of viii. 4, where we have: vipaṣyanāsuynkta, *metri causa*: but the Ms. M. ad viii. 4, gives the reading: °ṇayā.—Tib. zhi-gnas rab-tu ldan-pai lhaḡ mthoṅ-gis, see infra. . . . .

^२ VIII. 4, foll.

त्रितयसंभूतं पुण्यसंभाराख्यं ध्यानादिसमुपजनितं च ज्ञान-
संभाराख्यं वीर्यमन्तरेण न भवतीति तदप्युभयसंभारकारणतया
सर्वावरणप्रहाणाय समुपजायते । समाहितचित्तस्य च यथाभूत-
परिज्ञानमुत्पद्यत इति ध्यान[129^b]पारमिताप्यनुत्तरज्ञानहेतु-
रूपपद्यते ।

5

एवमेते दानादयः सत्कृत्य संभृता अपि प्रज्ञामन्तरेण
सौगतपदाधिगमहेतवो न भवन्तीति । नापि पारमिताव्यपदेशं
लभन्ते । प्रज्ञाकृतपरिशुद्धिभाजः पुनरव्याहतोदारप्रवृत्तितया
तदनुकूलमनुवर्तमानास्तद्धेतुभावमधिगच्छन्ति । पारमितानाम-
धेयं च लभन्ते ।

10

तथा¹ दातृदेयप्रतिग्राहकादित्रितयानुपलम्भयोगेन प्रज्ञा-
परिशोधिताः सादरनिरन्तरदीर्घकालमभ्यस्यमानाः प्रकर्ष-
पर्यन्तमुपगच्छन्तो ऽविद्याप्रवर्तितसकलविकल्पजालमलरहितं
²क्लेशज्ञेयावरणविनिर्मुक्तमुभयनैराख्याधिगमस्वभावं सर्वस्वपर-
हितसंपदाधारभूतं परमार्थतत्त्वात्मकं तथागतधर्मकायमभि- 15
निर्वर्तयन्तीति प्रज्ञाप्रधाना दानादयो गुणा उच्यन्ते ।³

न चैतद्वक्तव्यं । यदि प्रज्ञा प्रधानं दानादीनां सैव केवला
संबोधिसाधनमस्तु किमपरैर्दानादिभिरिति । तदन्येषामुप-

1 Maith. Ms. has *tathā hi*.

2 Dh. S. cxv. *āvaraṇe dve*.

3 Tib. *ces-rab-ni gtso-bo yin-la sbyin-pa-la-sogs-pa ni phal-par brjod-do =*
prajñāna pradhānam, dānādayo guṇā . . . — phal-pa = usual, com-
mon, bad = prākṛta, guṇa; guṇa = quality = yon-tan.

योगस्य वर्णितत्वात् । केवलं नेत्रविकला इव दानादयः प्रज्ञाने-
 त्का^१ एव यथाभिमतं सौगतीं भूमिमभिसरन्तीति प्रज्ञोप-
 नायका^२ उच्यन्ते । न तु प्रज्ञैव केवला सम्यक्संबोधिसाधनं ।
 तस्माद्दानादिपरिकरः प्रज्ञार्थ इति सिद्धं ॥

५ सर्वकल्पनाविरहात्समारोपापवादान्तद्वयमौनात्^३ । ^४अग्रेच-
 कायवाङ्मनःकर्मलक्षणमौनत्रययोगाद्वा सुनिर्बुद्धो भगवान् ।
^५त्रिदुःखतादुःखितसर्वजगत्परित्राणाध्याश्रयो जगौ जगाद् उक्त-
 वानित्यर्थः । अर्थप्रज्ञापारमितादिसूत्रान्तेषु प्रज्ञार्थमुक्तवान्
 क्रमेण दानादिपरिकरं ।

१० यथोक्तमार्गशतसाहस्रं प्रज्ञापारमितायां । [१३०^a]^६ तद्य-
 थापि नाम सुभूते सूर्यमण्डलं^७ चन्द्रमण्डलं च^७ चतुर्षु द्वीपेषु
 कर्म करोति । चतुरश्र द्वीपाननुगच्छति । अनुपरिवर्तते ।
 एवमेव सुभूते प्रज्ञापारमिता पञ्चसु पारमितासु कर्म
 करोति । पञ्च पारमिता अनुगच्छति । अनुपरिवर्तते ।
 १५ प्रज्ञापारमिताविरहितत्वात्पञ्च पारमिताः पारमितानामधेयं
 न लभन्ते ॥ तद्यथापि नाम सुभूते राजा चक्रवर्ती विरहितः

१ So Nep. Ms.; Maith. Ms. has: °netrakā.

२ So Maith. Ms.; Nep. Ms. has: *prajñopāyanāyaka*; Tib. *ces-pa-la* dren-pa.

३ According to Tib. °*agrahaṇāḍ vā*.

४ = mi-slob-pai lns dan.

५ *triduḥkhatā*, see *M. Vyut.* § 112, 5, 6, 7.

६ The folio is numbered 130 (letter numeral) and 131 (figure).—The fol. 130 (figure) is really a part of the VIIIth Chapter.

७-7 Wanting in Nep. Ms.; but occurs in the Maith. Ms. and in the Tib.

सप्तमौ रत्नैश्चक्रवर्तिनामधेयं न लभते । एवमेव सुभूते पञ्च
पारमिताः प्रज्ञापारमिताविरहितत्वान्न पारमितानामधेयं
लभन्ते ॥ तद्यथापि नाम सुभूते याः काश्चन कुनद्यः सर्वास्ता
येन गङ्गा महानदी तेनानुगच्छन्ति । ता गङ्गया महानद्या
सार्धं महासमुद्रमनुगच्छन्ति । एवमेव सुभूते पञ्च पारमिताः 5
प्रज्ञापारमितापरिगृहीता येन सर्वाकारज्ञता तेनानुगच्छ-
न्तीति विस्तरः ॥

पुनश्चोक्तं । दूयं कौशिक प्रज्ञापारमिता बोधिसत्त्वानां
महासत्त्वानां दानपारमितामभिभवति शीलपारमितामभि-
भवति चान्तिपारमितामभिभवति ध्यानपारमितामभिभवति । 10
1 तद्यथापि नाम कौशिक जात्यन्धानां शतं वा सहस्रं वा
अपरिणायकानामभयं मार्गावतरणाय । कुतः पुनर्नगरानुप्रवे-
शाय । एवमेव कौशिक अचक्षुष्काः पञ्च पारमिता जात्यन्ध-
भूता भवन्ति विना प्रज्ञापारमितया अपरिणायिका विना
प्रज्ञापारमितया अभव्या बोधिमार्गावतरणाय । कुत एव सर्वा- 15
कारज्ञतानगरानुप्रवेशाय । यदा पुनः कौशिक पञ्च पारमिताः
पञ्चापा[130^b]रमितापरिगृहीता भवन्ति । तदैताः पञ्च पार-
मिताः सचक्षुष्का भवन्ति । प्रज्ञापारमितापरिगृहीताश्चैताः
पञ्च पारमिताः पारमितानामधेयं लभन्त इति विस्तरः ॥
एवमन्यत्रापि यथासूत्रमवगन्तव्यं ।

1 Cp. *Aṣṭasāhasrikā* p. 172 for a quasi-literal exposition of this very doctrine.

उक्तं च ।

सर्वपारमिताभिस्त्वं निर्मलाभिरनिन्दिते ।

चन्द्रलेखेव ताराभिरनुयातासि सर्वदा ॥¹ इति ॥

अथ वा । इममिति समनन्तरप्रक्रान्तरूपं श्रमयात्मकं
5 प्रबन्धं² । परिकरमिति प्रज्ञासमुत्थापकतया तत्कारणसंदोहं
पीठिकाबन्धं च³ । प्रज्ञार्थमिति प्रज्ञैव पूर्वोक्ताऽर्थः प्रयोजनं
साध्यतया यस्य तं । श्रमथपरिशोधितचित्तसंताने⁴ प्रज्ञायाः
प्रादुर्भावात् । सुप्रशोधितचेत्रे⁵ सस्यनिष्पत्तिवत् ।

यथोक्तं शिक्षासमुच्चये । किं पुनरस्य श्रमथस्य माहात्म्यं

10 यथाभूतज्ञानजननशक्तिः । यस्मात्

समाहितो यथाभूतं जानातीत्युक्तवान्मुनिः । इति ॥⁶

एतदपि धर्मसंगीतावुक्ते⁷ । समाहितचेतसो⁸ यथाभूतदर्शनं

¹ = *Aṣṭasāhasrikā prajñāpāramitā*, prefatory stanzas, 8.

² Maithil Ms. *ṣamathātmakamathāpr°*; Nep. *ṣamathapr°*, and in margin *tmā arthaḥ*—Tib. *zhi-gnas-kyi bdag-ñid-kyi rgyun-no*.

³ According to the Tib. *°bandham vā*.—*saṃdoha* = *hthsogs* = *sāmagrī*.—*piṭhī-kābandha* = *gzhi*.

⁴ Maithil Ms. *°cittacaitta°*; *°citta°* only, in Nep. and Tib.

⁵ *supraṣodhita* = legs-par sbyaṅs-pa; *pariṣodhita* = yoṅs-su dag-pa byas-pa.

⁶ See *Ḫikṣās*, p. 119-9 (...*ṣamasya* .... *prajñānātity avadan muniḥ*) and metrical observations, p. 403 (*Samy.*-N. III p. 13, *Mil.*-p. 39-3 have the same saying, with *prajñānāti*; see also *Ḫikṣās*. 120-11-13: "Here a prose-saying is forced into verse")—*saṃāhito*... = *Kārikā* 9^a (see *Ḫikṣās*. p. XLI). Prof. Bendall's opinion—so far as the original reading is concerned—is confirmed by the quotation of this very passage, supra ad VIII. 4: *saṃāhito ḥṣ* .... *prajñānātity avadan muniḥ*. Compare Bhojarāja ad *Yogas*. I. 20: *saṃāhitacittaḥ ca bhāvyaṃ samyag vijānāti*, and *M. Vyut.* 81. 6: *saṃāhitacitto yathābhūtaṃ prajñānāti, yathābhūtaṃ paśyati*.

⁷ This quotation follows in the *Ḫikṣās* (119. 11).

⁸ *Ḫikṣās*.° *manaso*.—Tib. *mñan-par bzhag-pai sems*.

भवति । यथाभूतदर्शिनो बोधिसत्त्वस्य सत्त्वेषु महाकरुणा प्रवर्तते ।^१ इदं मया^२ समाधिसुखं^३ सर्वसत्त्वानां निष्पादयितव्यं । स तथा महाकरुणया संचोद्यमानो ऽधिशीलमधिचित्तमधिप्रज्ञं च शिचाः^४ परिपूर्णानुत्तरां^५ सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्यते^६ । इति विस्तरः ॥

5

हिरिति यस्मात् प्रज्ञार्थं दानादिपरिकरं श्रमयात्मकपरिकरं वा मुनिर्जगौ तस्मादुत्पादयेत्प्रज्ञामिति योजनीयं । उत्पादयेदिति निष्पादयेत्साक्षात्कुर्याद्भावयेत्सेवयेद्द्वज्जलीकुर्याद्वा ॥

सा च प्रज्ञा द्विविधा हेतुभूता फलभूता च । हेतुभूतापि द्विविधा । अधिमुक्तिच[131^a]रितस्य च भूमिप्रविष्टस्य च^{१०} बोधिसत्त्वस्य । फलभूता तु सर्वाकारवरोपेतसर्वधर्मशून्यताधिगमस्वभावा^७ ऽनिमित्तयोगेन^८ । तत्र प्रथमतो हेतुभूता^९ श्रुतचिन्ताभावनामयी^{१०} क्रमेणाभ्यासाद्भूमिप्रविष्टप्रज्ञां निर्वर्तयति । सा चापरापरभूमिप्रतिलम्भयोगेन प्रकर्षमभिवर्धयन्ती याव-

^१ *Qikṣās.* has: *evam cāśya bhavati.*—Wanting in our Mss. and Tib.

^२ *mukha* = *sgo*; but see Kern, *Lotus*, 295, n. 1.

^३ *Qikṣas.* has: *sarvadharmayathābhūtadarśanam ca.*

^४ See *Dh. saṃgraha* 140 (*tisraḥ cikṣāḥ*); the reference to *M. Vyut.* is wrong: read 36; and *Ang. N. I.* 235.—*çikṣām*, according to *Qikṣās.*

^५ Supported by the Tib. (not by *Qikṣās*).

^६ *Nep. Ms.* has: *bodhyate.*—The *vistara* is to be found *supra* ad V. 54.

^७ *Nep. Ms.* ° *bhāvā* 'ni' °.

^८ *Maithil Ms.* has: ° *vattvopetā s* ° ... *āyogena* — The readings of the *Nep. Ms.* are supported by Tib.

^९ According to the Tib. *rgyur-gyur-pa ni*—*Nep. Ms.* has: *hetubhūtām* ... ° *bhāvanāmayīm*; *Maithil Ms.*: ° *bhūtā*, ° *mayī*.

^{१०} *Cp. M. Vyut.* 75; *supra* p. 5, n. 1 and V. 25.—*mayī* is wanting in Tib.

दुःखावरणविगमात्सकलकल्पनाजालविगतबुद्धत्वस्वभावप्रज्ञां निष्पादयति । अत एवाह दुःखनिवृत्तिकाङ्क्षयेति ।

दुःखस्य पञ्चगतिसंगृहीतसत्त्वराशिगतस्य स्वात्मगतस्य च । सांसारिकस्य । जातिव्याधिजरामरणस्वभावस्य^१ प्रियविप्रयोगा-
 5 प्रियसंप्रयोगपर्यव्यमाणलाभविघातलक्षणस्य । संचेपतः पञ्चोपादानस्कन्धात्मकस्य च । निवृत्तिः । निर्वाणं । उपशमः । पुनरनुत्पत्तिधर्मकतया आत्यन्तिकसमुच्छेद इत्यर्थः । तस्याः काङ्क्षया अभिलाषेण च्छन्देनेति यावत् ॥

तथा हि विपर्याससंज्ञिनो ऽसत्सत्त्वसमारोपाभिनिवेशवशा-
 10 दात्मात्मीयग्रहप्रवृत्तेरयोनिशोभनसिकारप्रसूतो रागादिक्लेशगणः समुपजायते । तस्मात्कर्म । ततो जन्म । ततश्च व्याधिजरामरणशोकपरिदेवदुःखदौर्मनस्योपायासाश्च प्रजायन्ते । एवमस्य केवलस्य महतो दुःखस्कन्धस्य समुदयो भवति । तदेवमनुलोमाकारं प्रतीत्यसमुत्पादं सम्यक्प्रज्ञाया व्यवलोकयतः । पुनस्तमेव
 15 निरात्मकमस्वामिकं मायामरीचिगन्धर्वनगरस्वप्नप्रतिबिम्बादिसमानाकारतया परमार्थतो निःस्वभावं पश्यतो यथाभूतपरिजानात्तद्विपचात्मतया मोहस्वभावमविद्याभवाङ्गं निवर्तते । अविद्या[131^b]निरोधान्तत्प्रत्ययाः संस्कारा निरुद्ध्यन्ते । एवं पूर्वपूर्वस्य कारणभूतस्य निरोधादुत्तरोत्तरकार्यभूतस्य निरोधो
 20 वेदितव्यः । यावज्जातिनिरोधाज्जरामरणशोकपरिदेवदुःखदौ-

¹ Nep. Ms. ° *viprayogaapri* °— On this topic, see *M. Vyut.* 112.

र्मनस्योपायासाश्च निरुध्यन्ते । एवमस्य केवलस्य महतो दुःख-
स्कन्धस्य निरोधो भवति ॥ ¹ तत्राविद्या तृष्णोपादानं च क्लेश-
वर्त्मनो व्यवच्छेदः ² । संस्कारा भवश्च कर्मवर्त्मनो व्यवच्छेदः ।
परिशिष्टान्यङ्गानि दुःखवर्त्मनो व्यवच्छेदः ¹ । पूर्वापरान्त-
निरोधो निरोधवर्त्मनो व्यवच्छेदः । एवमेव त्रिवर्त्म निरा- 5
त्मक ³ आत्मात्मैयरहित ⁴ संभवति च संभवयोगेन ⁵ विभवति
च विभवयोगेन स्वभावान्नङ्कलापसदृश इति । एतच्चोत्तरत्र
विस्तरेण युक्त्यागमाभ्यां प्रतिपादयिष्यते ॥

तदेवं प्रज्ञया स्वप्नमायादिस्वभावं संस्कृतं प्रत्यवेचमाणस्य
सर्वधर्माणं निःस्वभावतया प्रतिपत्तेः परमार्थाधिगमात्सवासन- 10
निःशेषदोषराशिनिवृत्तिर्भवतीति ⁷ सर्वदुःखोपशमहेतुः प्रज्ञो-
पपद्यत इति ॥

यथा च युक्त्यागमाभ्यां विचारयतो ऽविपरीतवस्तुतत्त्वप्रवि-

1—1 = *Daṣabhūmaka*, quoted in *Qikṣās* 227-11 (with a varia lectio: *pari-
ceṣaṃ duḥkhavartmano vyavacchedaḥ*).

2 = lam-du rnam-par-chad-de. Vibhūticandra has: lam gyi o=° *vartma
syāt*.—There are three *Kāṇḍas* in the *Pratītyasamutpāda*, *kleṣakāṇḍa*, *karma* °,
duḥkha °; see *Pratītyasamutpāda-hṛdaya*, by *Nāgārjuna* (Tanjur, Mdo. XVII)
which agrees with our text.

3 bdag mañ-ba ma yin te.

4 So Tib.—*ātmā* wanting in Maithil Ms.—*tmā* deleted in Nep.

5 Nep. *sambhavati vāsam* °; Maithil *sambhavati* | a°.

6 Maith. *svabhāvo nala* °. On *kalāpa*, see infra ad IX 73, *Abhidh. saṅg.*
(J.P.T.S. 1884) VI. 8, and *Qālistamba*.

7 Maith. has *savāsana* ° — Tib. *bag-chags-dañ-bcas-pai ñes*.

चयः^१ समुपजायते । तदुपदर्शयितुं सत्यद्वयव्यवस्थामाह संवृति-
रित्यादि ।

संवृतिः परमार्थश्च सत्यद्वयमिदं मतं ।

बुद्धेरगोचरस्तत्त्वं बुद्धिः संवृतिरुच्यते ॥ २^२

- ५ मंत्रियत आत्रियते यथाभूतपरिज्ञानं स्वभावावरणादावृत-
प्रकाशनाच्चानयेति^३ संवृतिः । अविद्या मोहो विपर्यास इति
पर्यायाः । अविद्या ह्यसत्पदार्थस्वरूपारोपिका स्वभावदर्शनाव-
रणात्मिका च सती संवृतिरुपपद्यते ।

- यदुक्तमार्थशालिस्तम्बसत्त्वे^४ । पुनरपरं तत्त्वे^५ प्रतिपत्तिर्मिथ्या-
१० प्रतिपत्तिरज्ञानमविद्येति । उक्तं च^६ ।

अभूतं ख्यापयत्यर्थं भूतमावृत्य वर्तते ।

अविद्या जायमानेव कामलातङ्कवृत्तिवत्^७ ॥ इति ॥

तदुपदर्शितं च प्रतीत्यसमुत्पन्नं वस्तुरूपं संवृतिरुच्यते । तदेव

1 The Nep. Ms. has: 'viparīṭavastu tattvaṇprakāṣṇāc cānāyati || saṁvṛtir avidyā (see infra l. 6). The lacuna is manifest; the Tib. translator exactly follows the Nepalese Ms.

2 The first line is quoted infra ad 107 (idaṁ smṛtam).

3 āvṛtaprakāṣaṇa—If āvṛta be right (query abhūta), it is to be translated adhyāropita, abhūta.—This sentence is passed over in Tib.

4 See *Śikṣāsamuccaya* and our forthcoming edition of the *Śālistamba*.

5 *tattve*, the second *t* by a second hand.

6 Quoted by Vibhūticandra (285 b 5): Snañ-bai-phreñ-ba-las = from the *Āloka-mālā* (?)

7 Tib. mig-ser-gyis ni gnod-pa bzhin; Vibhūticandra mig-ser nad-la-sogs-pa bzhin.—mig-ser = *kāmalā* (M. Vyut.)—See *Dāthup*, tañk: kṛcchrajīvane, dauḥsthye = gnod-pa, nad-pa.

लोकसंवृतिसत्यमित्यभिधीयते लोकस्यैव सं[132^a]वृत्त्या तत्सत्य-
मिति कृत्वा ॥ यदुक्तं ।

मोहः स्वभावावरणाद्धि संवृतिः

सत्यं तथा ख्याति यदेव क्वचिमं ।

जगाद् तत्संवृतिसत्यमित्यसौ

5

मुनिः पदार्थं कृतकं च संवृतिं ॥ इति ¹

सा च संवृतिर्द्विविधा लोकत एव । तथ्यसंवृतिर्मिथ्या-
संवृतिश्चेति । तथा हि किं चित्रतीत्यजातं नीलादिकं वस्तु-
रूपमदोषवदिन्द्रियैरूपलब्धं लोकत एव सत्यं । मायामरीचि-
प्रतिबिम्बादिषु प्रतीत्यसमुपजातमपि दोषवदिन्द्रियोपलब्धं 10
यथास्व² तीर्थिकसिद्धान्तपरिकल्पितं च लोकत एव मिथ्या ।
तदुक्तं ।

विनोपघातेन यदिन्द्रियाणां

षष्ठामपि ग्राह्यमवैति लोकः ।

सत्यं हि तल्लोकत एव शेषं

15

विकल्पितं लोकत एव मिथ्या ॥ इति ³

एतत्तदुभयमपि⁴ सम्यग्दृशामार्याणां मृषा परमार्थदृशायां

¹ Metre Vamçastha.—This is the 28th stanza of the VI chapter of the *Madhyamakāvatāra*; see *Muséon* 1900 Aout (I. 2)—Quoted without reference by Vibhūticandra (285 b 5).

² Tib. ji-ltar mu-stegs-can-gyi rañ-gi-grub-mthas.

³ = *Madhyamakāvatāra*, VI. 25 (*Muséon*, loc. cit.), by Candrakīrti.—Quoted by Vibhūticandra 286 a 1, from Nāgārjuna.

⁴ So Nep. Ms.—Maith. Ms. has: *etad ubhayam*—Tib. do-ltar de gñi-ga yañ = *evam tad ubhayam*.

संवृतिसत्यालीकत्वात् । एतत्समनन्तरमेवोपपत्त्या प्रतिपादयि-
ष्यामः । तस्माद्विद्यावतां वस्तुस्वभावो न प्रतिभासत इति ॥

परम उत्तमोऽर्थः परमार्थः । अद्वैतमं वस्तुरूपं यदभि-
गमात्सर्वावृतिवासनानुसंधिक्षेप्रवृत्त्या भवति । सर्वधर्माणं
5 निःस्वभावता । शून्यता तथता भूतकोटिः । धर्मधातुरित्या-
दिपर्यायाः । सर्वस्य हि प्रतीत्यसमुत्पन्नस्य पदार्थस्य निःस्व-
भावता पारमार्थिकं रूपं । यथाप्रतिभासं सांवृतस्यानुपपन्न-
त्वात् ॥

तथा हि । न तावद्यथापरिदृश्यमानरूपेण सत्स्वभावो
10 भावः । तस्योत्तरकालमनवस्थानात् । स्वभावस्य च सर्वदा
ऽनागन्तुकतया ऽविचलितरूपत्वात् । यो हि यस्य स्वभावः स
कथं कदा चिदपि निवर्तते । अन्यथा तस्य स्वभावताहानि-
प्रसङ्गान्निःस्वभाव[132^b]तैव स्यात् । नापि स उत्पद्यमानः सत्स्व-
रूपेण कुतश्चिदागच्छति निरुध्यमानो वा क्व चित्संनिचयं
15 गच्छति ॥ अपि तु हेतुप्रत्ययसामग्री^२ प्रतीत्य मायावदुत्पद्यते ।
तद्वैकल्यतो निरुध्यते च । हेतुप्रत्ययसामग्रीं प्रतीत्य जातस्य^३
परायत्तात्मलाभस्य प्रतिविम्बस्येव कुतः सत्स्वभावता ।

न च कस्य चित्पदार्थस्य परमार्थततो हेतुप्रत्ययसामग्रीतः
समुत्पत्तिः संभवति । तस्या अथपरसामग्रीजनितात्मतया

¹ Yod-pai ran-bzhin.—Mss. °svabhāvā bhāvāḥ (°vāt) : no plural-sign in Tib. ; compare *tasyottara*°.

² *samagrī*, wanting in Nep., given by Maith. and Tib.

³ Maith. adds *ca*.

परायत्तात्मलाभाया निःस्वभावत्वात् । एवमन्यस्याः पूर्वपूर्वायाः
स्वस्वकारणसामग्रीजन्यतया निःस्वभावता द्रष्टव्या । इत्थं कार-
णानुरूपं कार्यभिच्छेता कथं निःस्वभावात्स्वभावस्योत्पत्ति-
रभ्युपेतव्या । यद्वक्ष्यति ।

मायया निर्मितं यच्च हेतुभिर्यच्च निर्मितं ।

5

याति तत्कृतः कुत्र याति चेति निरूप्यतां ॥

यदन्यसंनिधानेन दृष्टं न तदभावतः ।

प्रतिविम्बसमे तस्मिन् कृत्रिमे सत्यता कथं ॥¹ इति ।

उक्तं च ।

यः प्रत्ययैर्जायति स ह्यजातो

10

न तस्य उत्पादु सभावतो ऽस्ति ।

यः प्रत्ययाधीनु स शून्य उक्तो

यः शून्यतां जानति सो ऽप्रमत्तः ॥² इति ।

³ इति शून्येभ्य एव शून्या धर्माः प्रभवन्ति धर्मैभ्य इति ॥⁴

न च स्वपरोभयरूपहेतुनिबन्धनमहेतुनिबन्धनं वा भावस्य 15
जन्मातिपेशलमुपपद्यते⁵ । तथा ह्यात्मस्वरूपं भावानां स्वजन्म-
निमित्तं भवेत् । निष्पन्नमनिष्पन्नं वा भवेत् । न तावन्निष्पन्नस्य
सतः स्वात्मनि कारणता । तस्य सर्वात्मना स्वयं निष्पन्नत्वात्

¹ = IX. 144, 145.

² *Anavataptahradāpasamkramaṇasūtra*, quoted in *Madh. Vṛtti* ad XIII. 2
ot alias.

³ *iti* given by both Mss.

⁴ See infra ad IX. 108, and *Pañcakrama* 40.35.

⁵ *atipeṣala* = çin-tu-legs-pa.

- क पुनरस्य व्यापारोऽस्तु । उत्पाद्यस्य पुनरस्यानिष्पन्नस्यान्यस्य
 स्वभावस्याभावात् । एकस्य चास्य निरंशत्वात् । [133^a] न च
 पश्चादुत्पद्यमानस्यापरस्य तत्त्वभावता युक्ता । तन्निष्पत्ताव-
 निष्पन्नस्य तत्त्वभावत्वाभावात् । इति न स्वात्मनो निष्पन्नात्कस्य
 5 चिदुत्पत्तिरस्ति । न चापि स्वत उत्पत्तिपक्षे प्राङ्निष्पन्नं
 स्वरूपमितरेतराश्रयदोषप्रसङ्गात्कस्य चित्संभवति । नापि तद-
 निष्पन्नस्वभावमाकाशकुशेशयसंकाशमशेषसामर्थ्यशून्यं स्वनिष्पत्तौ
 हेतुभावमुपगन्तुमर्हति । अन्यथा खरविषाणस्यापि स्वस्वभाव-
 जनकत्वप्रसङ्गात् ॥
- 10 नापि परत इति पक्षः । आदित्यादयन्धकारस्य सर्वस्मादा
 सर्वस्योत्पत्तिप्रसङ्गात् । जनकाजनकाभिमतयोर्विवक्षितकार्या-
 पेक्षया परत्वाविशेषात्¹ । ²जन्यजनकैकत्वैकसंततिप्रतिनियमो
 ऽप्यनुत्पन्ने कार्ये काल्पनिकतया वस्तुतो न संगच्छते । न
 चानागतावस्थितधर्मापेक्षया कार्यादिव्यवहारो वास्तवः । अर्थ-
 15 स्वभावसद्भावस्य³ निरूपयिष्यमाणत्वात् । नापि बीजावस्थासु
 विद्यमानाङ्कुरापेक्षया बीजस्य परत्वमकाल्पनिकमस्ति । कारणे
 कार्यास्तित्वस्य निषेत्स्यमानत्वात् । यत्र परिदृश्यमानमेव रूपं
 विचारतो नावतिष्ठते तत्रानागतादिषु संभावितस्य का चिन्ता ॥

¹ According to the Tib. ° *aviṣeṣāc ca*.

² *rgyu[d] gcig-pa-so-sor-ñes-pa* = ° *junakaikasamṭati* ° — *ekatva* is wrong.

³ Nep. *atha* °; Maith. *sukha* °; Tib. *dños-poi rañ-bzhin-du yin-par dpyod-par hgyur-bai-phyir-ro*.

नाप्युभयत इति पक्षः । प्रत्येकपक्षोक्तसमुदितदोषप्रसङ्गात् ।
कार्यानुत्पत्तौ चोभयरूपस्य हेतोः परमार्थतो ऽभावात् ।
उत्पत्तौ वा न किं चिज्जनयितव्यमस्तीति कुत्रोभयरूपस्य
हेतोर्व्यापारः स्यात् ॥

नाप्यहेतुत इति विकल्पः । यतो नायं प्रसज्यप्रतिषेधात्म- 5
तया ऽहेतुत इति युज्यते । अहेतुकत्वे हि भावानां देशकाल-
नियमाभावप्रसङ्गः स्यात् । नित्यं सत्त्वासत्त्वप्रसङ्गो वा । उपेधा-
र्थिनां प्रतिनि[133^b]यतोपायानुष्ठानं च न स्यात् । प्रधाने-
श्वरादीनां कारणत्वे ऽस्य प्रतिषेधस्येवमाणत्वात्¹ । तच्चाहेतुतो
भावाः स्वभावं प्रतिलभन्ते ॥ 10

तस्मान्न स्वपरोभयरूपहेत्वहेतुभ्य उत्पद्यन्ते सत्त्वभावा
भावाः । तदुक्तं ।

न स्वतो नापि परतो न द्वाभ्यां नाप्यहेतुतः ।

उत्पन्ना जातु विद्यन्ते भावाः क्व चन के चन ॥ इति²

एकानेकस्वभावविचारण्यापि सर्वभावानां स्वभावविकल- 15
त्वान्न सत्त्वभावत्वं । तस्मात्स्वप्नमायाप्रतिबिम्बादिवदिदंप्रत्य-
यतामात्रमेव³ अविचारमनोहरमस्तु किमिह सर्वदुःखहेतुना
भावाभिनिवेशेन प्रयोजनं ॥ अत इदमर्थस्य तत्त्वं ।

1 ... sogs-pa-rnams rgyu-yin-pa-ñid hdi hgeg-par hgyur-bai phyir-ro.

2 = *Madhyamakamūla* I. 1. (See *Madhy. Vṛtti*, p. 12, l. 13, Bibl. Buddh.)

3 rkyen-las byuñ-ba tsam-ñid hdi = *idam pratyaya*^o; but on the com-
pound *idampratyayatāmātra*, see *Madh. Vṛtti*, p. 9, n. 7, 8, and infra Index.

निःस्वभावा अमी भावास्तत्त्वतः स्वपरोदिताः ।

एकानेकस्वभावेन वियोगात्प्रतिबिम्बवत् ॥¹

एवं निःस्वभावतैव सर्वभावानां निजं पारमार्थिकं रूप-
मवतिष्ठते ॥ तदेव प्रधानपुरुषार्थतया परमार्थ उत्कृष्टं प्रयोजन-

5 मभिधीयते ॥

अत्रापि नाभिनिवेष्टव्यं । अन्यथा भावाभिनिवेशो वा
शून्यताभिनिवेशो वेति न कश्चिद्विशेषः । उभयोरपि कल्पना-
त्मकतया सांवृतत्वात् । न चाभावस्य कल्पितस्वभावतया किं
चित्स्वरूपमस्ति । न च भावनिवृत्तिरूपो ऽभावो निवृत्तेर्निः-

10 स्वभावत्वात् । यदि च भावस्यैव कश्चित्स्वभावः स्यात् तदा
तत्प्रतिषेधात्माऽभावोऽपि स्यात् । भावस्य तु स्वभावो नास्तीति
प्रतिपादितमेव । अतो न भावनिवृत्तिरूपो ऽभावो नाम
कश्चित् । न च भावाभावयोर्द्वैतक्रमेणासत्त्वे प्रतिपादिते तदु-
भयसंकीर्णात्मता² संभवति । उभय[134^a]प्रतिषेधस्वभावता वा ।

15 भावविकल्पस्यैव सकलविकल्पनिवन्धनत्वान्तस्मिन्निराकृते सर्व
एवामौ एकप्रहारेण निरस्ता भवन्तीति । तस्मात् ।

न सन्नासन्न सदसन्न चाप्यनुभयात्मकं³

किं चिदभिनिवेशविषयतया मन्तव्यं । तदुक्तमार्थप्रज्ञापार-
मितायां⁴ । सुभूतिराह । इहायुष्मन् शारदतीपुत्र बोधिसत्त्व-

¹ *udīta* = *smras-pa* = said to be *sva* or *para*.

² *Mss. saṃkirṇatātmā*.

³ *pya* omitted by Nep.—See *infra* p. 359, l. 10.

⁴ *Comp. Aṣṭasāhasrikā*, 190. 10.

यानिकः कुलपुत्रो वा कुलदहिता वा ऽनुपायकुशलो रूपं
 शून्यमिति प्रजानाति सङ्गः । वेदनां शून्यामिति संजानाति
 सङ्गः । संज्ञां शून्यामिति संजानाति सङ्गः^१ । संस्कारान् शून्या-
 निति संजानाति सङ्गः । विज्ञानं शून्यमिति संजानाति सङ्गः ।
 एवं चक्षुः श्रोत्रं घ्राणं जिह्वा कायो^२ मनः । यावत्सर्वधर्मशून्यतां 5
 शून्यामिति संजानाति सङ्ग इति विस्तरः ॥

उक्तं च ।

सर्वसंकल्पहानाय शून्यतामृतदेशना ।

यस्य^३ तस्यामपि ग्राहस्त्वयासाववसादितः ॥ इति^४ ।

न सन्नासन्न सदसन्न चाप्यनुभयात्मकं । 10

चतुष्कोटिविनिर्मुक्तं तत्त्वं माध्यमिका विदुः ॥ इति^५ ।

एवं चतुष्कोटिविनिर्मुक्तमादिशान्तमनुत्पन्नानिरुद्धानुच्छेदा-
 ग्राश्रयतादिस्वभावतया निःप्रपञ्चत्वादाकाशवदासङ्गानामनास्यद-
 मशेष^६ विश्वमुत्पश्याम इति ॥

सत्यद्वयमिदं मतमिति । किं तत् । संवृतिः परमार्थश्चेति 15

^१ This clause is wanting in Mss.—given by 'Tib.

^२ So Mss. *jihvā kāyo*.

^३ Nep. has *yaçca* (second hand).

^४ Quoted infra ad IX. 33.—*iti* wanting in Nep.

^५ Quoted in *Subhāṣitasamgraha* (fol. 17) from Saraha, *Muséon*, 1903, IV, p. 389—See *Sarvadārç.* p. 14, l. 15, and our translation note 58 (*Muséon*, 1901, II, p. 174.)

^६ So Maith.—Nep. has *āsaṅganāsaṅgam*.—Tib. *chags-pa-med-pa gnas-med-pa* = *asaṅgam anāspadam*.—*viçva* = *hgro-ba* = *jagad*.

पश्चाद्योज्ञनीयं । भूतमियं ब्राह्मणी आवपनमियं सुष्टिकेति
यथा ।¹

संवृतिरेकं सत्यमविपरीतं । परमार्थश्चापरं सत्यमिति ।
चकारः सत्यतामात्रेण ऽतुल्यबलतां समुच्चिनोति । तत्र संवृति-
5 सत्यमवितथं रूपं लोकस्य । परमार्थसत्यं च सत्यमविसंवादकं
तत्त्वमार्याणामिति विशेषः । इत्थं विशेषोपदर्शनार्था ऽपि
युक्तश्चकारः ॥

एतदुक्तं भवति । सर्व एवामी आध्यात्मिका बाह्या[श्च]²
भावा[134^b]ः स्वभावद्वयमाविभक्तः समुपजायन्ते । यदुत सांवृतं
10 पारमार्थिकं च । तत्रैकमविद्यातिमिरावृतबुद्धिलोचनानाम-³
भूतार्थदर्शिनां⁴ पृथग्जनानां मृषादर्शनविषयतया समादर्शि-
तात्मसत्ताकं । अन्यत्रविचयाञ्जनशलाकोद्वातिताविद्यापटलसम्य-
ग्ज्ञाननयनानां⁵ तत्त्वविदामार्याणां⁶ सम्यग्दर्शनविषयतयोप-
स्थितस्वरूपं ।

15 तदेतत्स्वभावद्वयं सर्वे पदार्था धारयन्ति । अनयोश्च स्वभा-

¹ Grammatical instances wanting in Tib.—*muṣṭika*, masc. only in P.W.—
Maith. has *sṛtam*, *vastriketī*.

² According to Tib.—Nep. *ādhyātmikā bāhyā bh°* ; Maith. *°kā vā bā°*.

³ *buddhi*, wanting in Nep. and Tib. ; but on the relations of Tib. and Nep.
see

⁴ Nep. and Tib. : *abhūtātma°*.

⁵ Maith. *°paṭalākulas°*.

⁶ According to Tib. *saṃyagjñāna°*.

⁷ So Nep. and Tib.—Maith. *°viśayaṭaya° samādarṣitātmasattākam anyā t
pravīcayāya sthitarūpam*,

वयोर्मृषादृशां बालिशानां यो विषयस्तत्संवृतिसत्यं । यस्य सम्य-
गदृशामधिगततत्त्वानां विषयस्तत्परमार्थसत्यमिति व्यवस्था
शास्त्रविदां । यदाह ।

सम्यग्मृषादर्शनलब्धभावं

रूपद्वयं बिभ्रति सर्वभावाः ।

5

सम्यगदृशां यो विषयः स तत्त्वं

मृषादृशां संवृतिसत्यमुक्तं ॥ इति ॥¹

इति द्वयोः समुदायो द्वयमिति युज्यते । मतमिति संम-
तमभिमतं । केषां । प्रह्रीणावरणधियां बुद्धानां भगवतां तन्मा-
र्गानुयायिनामार्थश्रावकप्रत्येकबुद्धबोधिसत्त्वानां च । इदमेव 10
सत्यद्वयं नान्यत्सत्यमस्तीति । अवधारणार्थं ऽपि युज्यते
चकारः । तदुक्तं ।

द्वे सत्ये समुपाश्रित्य बुद्धानां धर्मदेशना ।

लोकसंवृतिसत्यं च सत्यं च परमार्थतः ॥ इति ।²

³ पितापुत्रसमागमे चोक्तं ।

15

सत्य इमे दुवि लोकविदूनां

⁴ दिष्ट स्वयं अश्रुणिल परेषां ।

1 = *Madhyamakāvātāra*, VI. 23. (See *Muséon*, loc. cit.)

2 = *Madhyamakamūla*, XXIV. 8 (See *Madhy. vṛtti*).

3 = *Yab-sras-mjal-ba* — See supra VI. 14. — All passages known hitherto are in prose.

4 *diṣṭa* = *drṣṭa* = *gzigs*. Tib. has: *tvayā parasmād aṣrutya svayam drṣṭam* — For scansion *diṣṭa sayam aṣunitva*.

संवृति या च तथा परमार्थी

सत्यु न सिध्यति किं च तृतीयु ॥ इति ॥

ननु चत्वार्यर्थसत्यानि दुःखसमुदयनिरोधमार्गलक्षणा-
न्यभिधर्मं कथितानि भगवता । तत्कथं द्वे एव सत्ये इति ।

5 सत्यं । किं तर्हि वैनेयजनाग्रयानुग्रयवशादेते¹ द्वे ए[135^a]व²
चत्वारि कृत्वा कथितानि । अमीषां द्वयोरेवान्तर्भावात् । तथा
हि दुःखसमुदयमार्गसत्यानि संवृतिसुभावतया संवृतिसत्ये ऽन्त-
र्भवन्ति । निरोधसत्यं तु परमार्थसत्य इति न कश्चिद्विरोधः ॥

स्यादेतत्संवृतिरविद्योपदर्शितात्मतया³ ऽभूतसमारोपस्वरूप-
10 त्वाद्विचाराच्छतशो⁴ विग्रीर्यमाणापि कथं सत्यमिति । एतदपि
सत्यं । किं तु लोकाध्यवसायतः संवृतिसत्यमित्युच्यते । लोक⁵
एव हि संवृतिसत्यमिह⁶ प्रतिपन्नः । तदनुवृत्त्या भगवद्भिरपि
तथैवानपेक्षिततत्त्वार्थिभिः⁷ संवृतिसत्यमुच्यते । अत एव लोक-
संवृतिसत्यं चेति शास्त्रे ऽपि विशेष उक्त⁸ आचार्यपादैः । वस्तु-
15 तस्तु परमार्थ एवैकं सत्यमतो न का चित्सत्तिरिति ॥

1 *bsam-pa dan bag-la-ñal-gyi dbañ-gis* : in conformity to the anṇaya and to the ācāya .....

2 The folio numbered 135 (letter-numeral) is wanting.—We give this portion from the Maith. Ms.

3 *ātma* wanting in Tib.

4 Ms. *vicarād bhūtaṣo*—Tib. *lan-brgya-phrag-du ñams-par-gyur-na*.

5 Ms. *lokā eva ... pratipannāḥ*.

6 *saṃvṛti*^o, supported by Tib.

7 So Ms.—Tib. *bcom-ldan-hdas-kyis kyañ de-kho-nai don de-ñid btañ-sñoms-su bzhaḡ-nas*.

8 Ms. *uktam āryācāryapādaib*.—*Gāstra* = *Madhyamakamūla* XXIV. 8—*Ācārya* = *Nāgārjuna*.

यथोक्तं भगवता । एकमेव भिन्नवः परमं सत्यं यदुता-
प्रमोषधर्मं निर्वाणं सर्वसंस्काराश्च मृषा मोषधर्माण इति^१ ॥

सत्यद्वयमिदमुक्तं । तत्राविद्योपप्लुतचेतसां तत्त्वभावतया
संवृतिसत्यमिति प्रतीतं । परमार्थसत्यं तु न ज्ञायते कौटुकि-
स्वभावं किंलक्षणमिति । अतो वक्तव्यं तत्स्वरूपमिति । अतः ५
आह बुद्धेरगोचरस्तत्त्वमिति ।

बुद्धेः सर्वज्ञानानां । समतिक्रान्तसर्वज्ञानविषयत्वादगोचरः ।
अविषयः । केन चित्रकारेण तत्सर्व[बुद्धि]विषयीकर्तुं^२ न शक्यत
इति यावत् । इति कथं तत्स्वरूपं प्रतिपादयितुं शक्यं । तथा
हि सर्वप्रपञ्चविनिर्मुक्तस्वभावं परमार्थ[सत्य]तत्त्वं^३ । अतः सर्वो- १०
पाधिशून्यत्वात्कथं^४ कया चित्कल्पनया पश्येत । कल्पनासमति-
क्रान्तस्वरूपं च शब्दानामविषयः । विकल्पजन्मानो हि शब्दा^५
विकल्पधियामविषये [न] प्रवर्तितुमुत्सहन्ते । तस्मात्सकलविक-
ल्पाभिलापविकलत्वादनारोपितमसंवृतमनभिलाप्यं परमार्थतत्त्वं
कथमिव प्रतिपादयितुं शक्यते । तथापि भाजनश्रोतृजनानु- १५
ग्रहार्थं [परिकल्पमुपादाय]^६ संवृत्या निदर्शनोपदर्शनेन किं
चिदभिधीयते ॥

^१ Quoted *Madhy. vṛtti.* (Bibl. Buddh.), p. 41.4, n. 2 — The Ms. has *yadvat*
promoṣadharmāṇi bījam.

^२ Ms. *tatsarva . . viṣayikartum.* Tib. *blo de thams-cad-kyis.*

^३ ° *satya*,^७ from Tib.

^४ *upādhi* = *khyad-par.*

^५ Ms. *ṣabdān . . . . utsahate.*

^६ Ms. *tadbhāvanāsamvṛtyā.* Tib. *yoñs-su-brtag-pa bzuñ-nas kun-rdzob-*
kyi bde-a-pa dpe ñe-bar. = *saṃvṛtisatyānidarṣana.*^८

यथा तिमिरप्रभावान्तैमिरिकः^१ सर्वमाकाशदेशं केशोण्डुक-
 मण्डितमितस्ततो सुखं विक्षिपन्नपि पश्यति । तथा कुर्वन्तमवे-
 त्यातैमिरिकः किमयं करोतीति तत्समीपमुपसृत्य तदुपलब्ध-
 केशप्रणिहितलोचनोऽपि न केशाकृतिमुपलभते । नापि तत्के-
 ५ शाधिकरणान् भावाभावादिविशेषान् परिकल्पयति । यदा
 पुनरसौ तैमिरिकोऽतैमिरिकाय स्वाभिप्रायं प्रकाशयति
 केशानिह पश्यामीति^२ । तदा तद्विकल्पापसारणाय तस्मै यथा-
 भूतमसौ ब्रवीति । नात्र केशाः सन्तीति तैमिरिकोपलब्धानु-
 रोधेन प्रतिषेधपरमेव वचनमाह । न च तेन^३ तथा प्रतिपाद-
 १० यतापि कस्य चित्प्रतिषेधः कृतो भवति विधानं वा । तच्च
 केशानां तत्त्वं यत्तैमिरिकः पश्यति तन्नातैमिरिकः^४ ॥

एवमविद्यातिमिरोपघातादतत्त्वदृशो बाला यदेतत्स्कन्ध-
 धात्वायतनादिस्वरूपमुपलभन्ते^५ तदेषां सांवृतं रूपं । तानेव
 स्कन्धादीन्नेन स्वभावेन^६ निरस्तसमस्ताविद्यावासना बुद्धा भग-
 १५ वन्तः पश्यन्ति । अतैमिरिकोपलब्धकेशदर्शनन्यायेन^७ । तदेषां
 परमार्थसत्यमिति ।

^१ Ms. *timirasvabhāvāt*.—Tib. *rab-rib-gyi mthus*.

^२ Tib. = *keçā iha santīti*.

^३ Tib. *de-rnams-kysis* = *taiñ*.

^४ According to the Tib.—Ms. *yad ataimirikañ ... tan na taimirikañ*.

^५ So Ms.; Tib. = ° *upaghātāt tattvadr̥ṣo* ..... *svarūpaṃ nopalabhante*.— *na upalabhante* is wrong; *tattvadr̥ṣo* very questionable.

^६ Tib. *de-bzhin gañ-gis* — Query *rañ-bzhin*.

^७ Tib. = *ataimirikadarçananyāyena*. — ° *upalabdhaḥkeça*°, given by Maith. Ms., is doubtful.

यदाह शास्त्रवित् ।

विकल्पितं यत्तिमिरप्रभावात्¹

केशादिरूपं वितथं तदेव ।

येनात्म[136^a]ना² पश्यति शुद्धदृष्टि-

स्तत्तत्त्वमित्येवमिहायवैहि ॥ इति ।³

5

इति परमार्थतोऽवाच्यमपि परमार्थतत्त्वं दृष्टान्तद्वारेण
संवृत्तिमुपादाय कथं चिन्कथितं । न तु तदशेषसंवृत्यवहार-
विरहितस्वभावं वस्तुतो वक्तुं शक्यत इति ॥ यदुक्तं ।

अनचरस्य धर्मस्य श्रुतिः का देशना च का ।

श्रूयते देश्यते चार्थः समारोपादनचरः ॥ इति⁴ ।

10

तस्माद्भवहारसत्य एव स्थित्वा परमार्थो देश्यते । परमार्थ-
देशनावगमाच्च परमार्थाधिगमो भवति । तस्यास्तदुपायत्वात् ।
यदुक्तं शास्त्रे⁵

व्यवहारमनाश्रित्य परमार्थो न देश्यते ।

परमार्थमनागम्य निर्वाणं नाधिगम्यते ॥ इति

15

⁶ एवं परमार्थदेशनोपायभूता परमार्थाधिगमस्योपेयभूत
इति⁶ । अन्यथा तस्य देशयितुमशक्यत्वात् ॥ ननु च तथाविध-

¹ Ms. svabhāvat.

² The letter and figure-numerals concord again, as the lacuna has not been noticed by the second hand (figure-numerals).

³ = *Madhyamakavatāra*, VI. 29.—*Āstravid* = Candrakīrti.

⁴ Quoted with the reading *deçyate cāpi* in *Madhy. vrtti*, ad XV. 2 (fol. 78 b), *uktam bhagavatā*—Our Tibetan version has *don*, supporting *deçyate cārthah*.

⁵ = *Madhyamakamūle*.—This stanza = XXIV. 10.

⁶ Wanting in Maith.—Given by Nep. and Tib.

मपि तथाविधबुद्धिविषयः परमार्थतः किं न भवतीत्यत्राह ।
 बुद्धिः संवृतिरुच्यत इति । सर्वा हि बुद्धिरालम्बननिरालम्बन-
 तथा^१ विकल्पस्वभावा । विकल्पश्च सर्व एवाविद्यास्वभावः । अव-
 स्तुग्राहित्वात् । यदाह ।

५ विकल्पः स्वयमेवायमविद्यारूपतां गतः । इति ।^२

अविद्या च संवृतिः । इति नैव का चिद्बुद्धिः पारमार्थिक-
 रूपग्राहिणौ परमार्थतो युज्यते । अन्यथा सांवृतबुद्धिग्राह्यतया
 परमार्थरूपतैव तस्य होयेत । परमार्थस्य वस्तुतः सांवृतज्ञाना-
 विषयत्वात् ॥

१० तत्र चेदमुक्तं भगवतार्थसत्यद्वयावतारे । यदि हि देवपुत्र
 परमार्थतः परमार्थसत्यं कायवाङ्मनसां विषयतामुपगच्छेत् ।
 न तत्परमार्थसत्यमिति संख्यां गच्छेत् । संवृतिसत्यमेव तद्भ-
 [१३६^b]वेत् । अपि तु देवपुत्र परमार्थसत्यं सर्वव्यवहारसमति-
 क्रान्तं निर्विशेषं । असमुत्पन्नमनिरुद्धं । अभिधेयाभिधानज्ञेय-
 १५ ज्ञानविगतं । यावत्सर्वाकारवरोपेतसर्वज्ञज्ञानविषयभावसमति-
 क्रान्तं^३ परमार्थसत्यमिति विस्तरः ।

अत एव तदविषयः सर्वकल्पनानां यद्भावाभाव[स्व]परभाव-
 सत्यासत्यग्राश्वतोच्छेदनित्यानित्यसुखदुःखशुच्यशुच्यात्माना-

^१ ° *nirālambana* ° wanting in Maith.— Tib. has *snañ-ba dañ mi snañ-ba-ñid-kyis* = *ābhāsānābhāsatayā*.

^२ Prose in our Tib. version, but metrical in Vibhūticandra's Commentary.

^३ ° *viṣayabhāva* °, *bhāva* wanting in Tib. *yul-las hda-s-pa*.

तमशून्याशून्यलक्षणैकत्वान्यतोत्पादननिरोधादयो^१ विशेषास्तत्त्वस्य न
संभवन्ति । अमीषां सांवृतधर्मत्वात् ॥

एतदुक्तं भगवता पितापुत्रसमागमे^२ । एतावच्चैव ज्ञेयं
यदुत संवृतिः परमार्थश्च । तच्च भगवता शून्यतः सुदृष्टं सुवि-
दितं सुसाक्षात्कृतं । तेन सर्वज्ञ इत्युच्यते । तत्र संवृतिर्लोक- 5
प्रचारतस्तथागतेन दृष्टा । यः पुनः परमार्थः सोऽनभिलाषः ।
अनाज्ञेयः । अपरिज्ञेयः । अविज्ञेयः । अदेशितः । अप्रका-
शितः । यावदक्रियः । अकरणः । यावन्न लाभो नालाभो न
सुखं न दुःखं न यशो नायशो न रूपं नारूपमित्यादि ।

इति प्रत्यस्तमितसमस्तसांवृतवस्तुविशेषमशेषोपाधिविविक्त- 10
मुक्तमनन्तवस्तुविस्तरव्यापिज्ञानालोकावभासितान्तरात्मना भग-
वता परमार्थसत्यमिति । तदेतदार्याणामेव स्वसंविदितस्वभाव-
तया प्रत्यात्मवेद्यं । अतस्तदेवात्र^३ प्रमाणं । संवृतिसत्यं तु लोक-
व्यवहारमाश्रित्य प्रकाशितं । तदेवं यथावद्भिभागतः सत्यद्वय-
परिज्ञानादविपरीतो धर्मप्रविचय उपजायते ॥ 15

एवं संवृतिपरमार्थभेदेन द्विविधं सत्यं व्यवस्थाप्य तदधि-
कृतश्च लोकोऽपि द्विविध एवेत्युपदर्शयन्नाह [137^a] । तत्र
लोक इत्यादि ।

^१ ° abhāvasvapara°, sva from Tib. rañ dañ gzhan-gyi dños-po.— lakṣaṇa
wanting in Tib. — gcig dañ du-ma dañ = ekatvanānātva.

^२ The same quotation occurs infra ad IX. 155.

^३ So Nep.— Maith. ta eva.— Tib. de ñid.

तत्र लोको द्विधा दृष्टो योगी प्राकृतकस्तथा ।

¹तत्र प्राकृतको लोको योगिलोकेन बाध्यते ॥ ३

तत्र तयोः संवृतिपरमार्थसत्ययोरधिकृतो² व्यवस्थितस्तत्सत्य-
प्रतिपत्तेति यावत् । लोको जनः । द्विधा द्विप्रकारः । संवृति-
5 परमार्थसत्यवेदी । लोक इति समुदायवचनं । तेन राशिद्वय-
मित्यर्थः । दृष्ट इति प्रतिपन्नः । युक्तेरागमाच्च । कथं कृत्वा
द्विधेत्याह योगी प्राकृतकस्तथेति । योगः समाधिः सर्वधर्मा-
नुपलम्भलक्षणः³ । सोऽस्यास्तीति योगी । लोक इत्येकः प्रकारो
राशिः । तथा प्रकृतिः संसारप्रवृत्तेः कारणमविद्या तृष्णा ।
10 तस्या जात इति प्राकृतः । प्राकृत एव प्राकृतको⁴ लोक इति
द्वितीयः । तत्र योगी प्रधानतत्त्वमविपरीतं पश्यति । प्राकृत-
कश्च विपर्यस्तं वस्तुतत्त्वं पश्यति⁵ भ्रान्तत्वात् ।

स्यादेतत् । उभयोरपि यथास्वं तत्त्वदर्शित्वात्कतरः पुन-
रनयोर्भ्रान्तिमानस्तु य एवान्यतरेण बाध्यते । कः पुनरनयोः
15 केन बाध्यत इत्याह तत्रेत्यादि । तत्रेति सप्तम्या समुदाय-
निर्देशः । निर्धारणे च सप्तमी⁶ । तत्र तयोर्योगिप्राकृतकयो-

¹ With this line and the following one (4 A.) compare Aryadeva's *Cittavi-
cuddhiprakaraṇa*, 83 (J.A.S.B. LXVII, p. 182): *yathā prākṛtako*. .....

² *dbañ-bar-gnas-pa*.

³ *Maith.* ° *anupalambhaçūnyatā*l°—° *çūnyatā*° wanting in Tib.

⁴ *phal-pa ñid phal-pa yin-la hjig -rten*.

⁵ *Maith.* has *adhyavasatiti*; but Tib. *mthoñ*.

⁶ *bdun-pai-mtha-can sbyin-btañ-bai tshig dan dmigs-kyis dgar-ba-la bdun-
pao*.

लोकयोर्मध्ये प्राकृतको लोकः प्राकृतकत्वजात्या समुदाया-
न्निर्धार्यते । निर्धार्य च बाध्यत इति बाधनं विधीयते^१ ॥
केनेत्यपेक्षायामाह योगिलोकेनेति । योग्येव लोको योगि-
लोकः । तेन बाध्यत इति विपर्यस्तमतिर्व्यस्थाप्यते । कथं
धीविशेषेणेति योजनीय^२ । न तु योगी प्राकृतकेन बाध्यते । 5

इदमिहाभिमतं । यथा विभ्रमाहितसद्भावं तिमिरोपहत-
चक्षुषो ऽसद्भूतकेशोण्डुकादिदर्शिनो ज्ञानं यथावस्थितवस्तुतत्त्व-
ग्राहिणो ऽतैमिरिकज्ञानेन^३ बाध्यते । न तथा तैमिरिकज्ञाने-
नातैमिरिकज्ञानं बाध्यते । एवमविद्यामलतिमिरदूषितबुद्धि-
चक्षुषो^४ विपरीतवस्तुस्वरूपग्राहिणः प्राकृतकस्य ज्ञानं प्रज्ञा- 10
सलिलचालितविगतमलानास्रवज्ञानचक्षुषो^५ भावनिजतत्त्ववेदिनो
योगिलोकस्य ज्ञानेन बाध्यते । न पुनरितरज्ञानेन योगि-
ज्ञानमिति ।

तथा चोक्तं^६ ।

न बाधते ज्ञानमतै[137^b]मिराणां

15

यथोपलब्धं^७ तिमिरेक्षणानां ।

1 Maith. *nirdhāryate bādhyate bādhena vidhiyate*.—Tib. *dmigs-kyis bsal-
ba yin-te dmigs-kyis bsal-nas kyan gnod ces-pa ni gnod-par brjod-de*.

2 See infra p. 370 l. 11.

3 Maith. adds. *taimirikaṣṇānam*.

4 ° *buddhi* ° wanting in Nep., given by Maith. and Tib.

5 *Ḥes-rab chus bkru-s-pai mtshan-ñid-can dri-ma dan bral-ba*.

6 *Madhyamakāvatāra*, VI. 27.

7 So Nep.—Maith. ° *labdhiḥ*.—See infra p. 378, l. 14.

तथामलज्ञानतिरस्कृतानां

धियास्ति बाधा न धियोऽमलायाः ॥ इति ॥

तस्मात्प्राकृतज्ञानमेव भ्रान्तमिति बाध्यते ॥ अथ किं प्राकृता
एव बाध्यन्ते । योगिभिरुत योगिनोऽपीत्याह बाध्यन्त इत्यादि ।

5 बाध्यन्ते धीविशेषेण योगिनोऽप्युत्तरोत्तरैः ।

योगिनोऽपि योगिभिरपरापरैर्बाध्यन्ते । न केवलं प्राकृतका
इत्यपिशब्दस्यार्थः । किंभूतैरुत्तरोत्तरैः । उत्तरे चोत्तरे चोत्त-
रोत्तरास्तैः । तारतम्यभेदावस्थितगुणविशेषप्रतिलम्भोत्कर्षप्राप्ते-
रधिकाधिकैरित्यर्थः । तदपेक्षयापचितगुणा^१ अधराधरे

10 बाध्यन्ते । ज्ञानमाहात्म्यादिभिरभिभूयन्ते ।

कथं धीविशेषेणेति । धियो ज्ञानस्य प्रज्ञाया विशेषस्तत्तदा-
वरणविगमात्प्रकर्षः । तेन । उपलक्षणं चेतत् । ध्यानसमाधिसमा-
पत्यादिविशेषेणापि । तथा हि प्रमुदिताख्यप्रथमभूमिलामिनो
बोधिसत्त्वस्य ज्ञानादिगुणापेक्षया तदुत्तरविमलामिधानद्वितीय-

15 भूमिलामिनो बोधिसत्त्वस्य ज्ञानप्रभावादयो गुणा विशिष्यन्ते ।

एवमन्येषामप्युत्तरोत्तरभूमिलामिनां वेदितव्यं । तथा प्रथम-
ध्यानादिलामिनामप्युत्तरोत्तरैर्बाधनं योजनीयं । यावत्सास्त्रवा-
णामनास्रवैरिति ॥

¹ The Tib. translation of the *Madhyamakāvatāra* (de-bzhin dri-med ye-
ces spañs-pai blo) is literally accurate; our Tib. translation is very good : de-
bzhin ye-s-pa dri-mai dba'ñ gyur-pas = tathā malinajñānādhīnaya.

² Nep. from a second hand : °apacaya guṇā.

स्यादेतत् । सत्यपि योगिनां धियो विशेषे प्राकृतज्ञानं भ्रान्त-
मिति कथमवगमयितुं शक्यत इत्याह । दृष्टान्तेनोभयेष्टेनेति ।

दृष्टान्तेनोभयेष्टेन कार्यार्थमविचारतः ॥ ४

उभयेषां योगिप्राकृतकानामिष्टोऽभिमतत्वेन दृष्टान्तेन
निदर्शनेन । य एष सूत्रेषु भगवता मायामरौचिगन्धर्वनगर- 5
प्रतिबिम्बादिरुक्तो दृष्टान्तः स चोभयेषामपि निःस्वभावतया
प्रसिद्धः । तस्मा[138^a]धर्मेण सर्वधर्माणां निःस्वभावत्वप्रतिपाद-
नात् । तथा हि ये तावत्सर्वजनप्रतिपन्नस्वरूपा रूपादयः । ते
योगिनामेव परमार्थसत्याधिगमान्निःस्वभावतया सिद्धाः । ये
पुनरिमे स्वप्नमायादिषूपलब्धास्ते प्राकृतकानामपि । अतस्तत्रो- 10
भयोरपि विप्रतिपत्तेरभावादृष्टान्तधर्मता न विहन्यते ॥ येषां तु
मौमांसकादीनां देशकालान्यथात्मकं वस्त्वेव तत्तथा प्रतिभासत¹
इति मतं तेऽन्यत्र² निराकृता इति न तन्मतमिह निरस्यते ॥
ये तु स्वयूथ्याश्चित्तमेव वस्तुसत्त्वप्रादिषु तथा प्रतिभासत इति
मन्यन्ते । तेऽपि यथावसरमग्रतः स्वसंवेदननिराकरणान्निरा- 15
करिष्यन्ते³ ॥ युक्तिसिद्धमपि । उभयसिद्धमेव । अतस्त्वेन दृष्टान्तेन
विपरीतवस्तुस्वरूपग्राहितया प्राकृतकज्ञानं भ्रान्तमिति व्यवस्था-
प्यते । एवं योगिनामपि⁴ यथासंभवं वक्तव्यं ॥

1 *Yul dan dus gzhan-gyi bdag-ñid dños-po ñid de de-bzhin-du snañ-ba yin-*
no. For *Uttaramimāṃsā*, see *Brahmasūtrabhāṣya*, 3, 2.1-3. (Col. G. A. Jacob.)

2 In some other treatise.

3 *svayūthyāḥ* = *Vijñānamātravādināḥ*.—See *infra* ad IX, 17, 18.

4 Tib. = *yogijñānam*.

ननु यदि निःस्वभावाः सर्वभावा इति वस्तुतत्त्वं कथं तर्हि सर्वसत्त्वसमुद्हरणाशयेन दानादिषु संभारपरिपूरणार्थं तत्त्ववेदिनामपि बोधिसत्त्वानां प्रवृत्तिः । तेषामपि निःस्वभावत्वात् । इत्यत आह । कार्यार्थमविचारत इति ।

- 5 कार्यं साध्यं । उपादेयं । फलमुच्यते । तदर्थं तन्निमित्तमविचारतः । अविचारेण तद्धेतौ प्रवर्तनात् । तथाभूतेष्वपि तत्रेदंप्रत्ययतानियमस्य विद्यमानत्वात् । न हेतुफलभावस्य निरोधः ।

- एतदुक्तं भवति । यद्यपि मायादिस्वभावतया निःस्वभावा
10 दानादयस्तथापि त्रिकोटिपरिशुद्ध्या सादरादियोगेनाभ्यस्यमानास्तथाभूता अपि परमार्थाधिगमाय हेतु^[188^b]भावमापद्यन्ते । तेषां तदुपायत्वात् । प्रतीत्यसमुत्पादस्य चाचिन्त्यत्वात् । एतादृशादेव हेतोरेतादृशं फलमधिगम्यते । तस्य तदुपेयत्वात्¹ । तदुक्तं ।

- 15 उपायभूतं व्यवहारसत्य-

मुपेयभूतं परमार्थसत्यं । इति² ॥

अवश्यं चैतदेवं³ । अन्यथा मार्गाभ्यासतः⁴ समलावस्थाया निर्मलावस्था सविकल्पावस्थाया निर्विकल्पावस्था कथमुत्पद्येत । तस्याः परमार्थतत्त्वस्वभावत्वात् । अन्यत्रापि समानमेतत् ।

¹ So Nep. and Tib.—Maith. *tatpratyaayutvāt*.

² *Madhyamakāvatāra*, VI. 80.

³ So Nep. and Tib.—Maith. *evastavyam*.

⁴ Nep. adds *samālāvasthā*.

सर्वधर्माणं परमार्थतो निःस्वभावत्वात् । हेत्वन्तरूपं च सर्वत्र
फलमिष्यते । अतः सांघतादपि निःस्वभावाद्धेतोर्निःस्वभावता-
धिगम एव फलं । कथमन्यथा संस्कृतादपि मार्गादसंस्कृतं निर्वाण-
मवाप्येत । इति दानादयो वस्तुतो निःस्वभावा अपि परमार्थ-
तत्त्वाधिगमाय सर्वसत्त्वेषु करुणायमानैर्बोधिसत्त्वैरुपादीयन्ते । 5
अन्यथा परमार्थाधिगमायोगात् । ततो दानादिषु प्रवृत्तिर-
निवारिता । एवमिष्टानिष्टफलप्राप्तिपरिहारार्थिनां कुशला-
कुशलयोः प्रवृत्तिनिवृत्ती वक्तव्ये । एतत्पुनः पश्चाद्भक्तीकरिष्यते ॥
स्यादेतत् । यदेतन्मायादिसमानस्वभावं वस्तुरूपं योगिनः
प्रतिपद्यन्ते तदेव यदि प्राकृतकोऽपि जनः प्रतिपद्यते क तर्हि 10
विप्रतिपत्तिरस्तीत्याह । लोकेनेत्यादि ।

लोकेन भावा दृश्यन्ते कल्पन्ते चापि तत्त्वतः ।

न तु मायावदित्यत्र विवादो योगिलोकयोः ॥ ५

लोकेन प्राकृतकजनेन । हेतुप्रत्ययं प्रतीत्य भवन्ति स्वरूपं
लभन्त इति भावाः । न पुनः पारमार्थिकं रूपं निजमेषा- 15
मस्ति । इति भावशब्देन निःस्वभावताभिधानं प्रतीयते ।
‘सत्स्वरूपेण’¹ न केवलं दृश्यन्ते कल्पन्ते चापि तत्त्वतः । यथा-
प्रतीतस्वभावेनैव परमार्थतोऽध्यवसीयन्ते । अ[139^a]भिनिविश्यन्त
इति यावत् । यदेतदस्मात्प्रतीतिगोचरो वस्तुरूपं तद्वास्तवमेवे-

1 Wanting in Tib.

- त्यभिमननात् । न तु मायावत् । न तु पुनर्यथा योगिना
 मायेव मायावत्स्वभावशून्या दृश्यन्ते परमार्थतस्तथा प्रतीयन्ते^१ ।
 इत्यत्रास्मिन् विवादो विप्रतिपत्तिर्योगिलोकयोः । योगिना
 सह लोकस्येत्यर्थः । तत्प्रतिपन्ने वस्तुतत्त्वे लोकस्याप्रतिपत्तेः ।
 ५ लोकेन सह वा योगिनः । तत्प्रतिपन्ने योगिना यथार्थता-
 प्रतिषेधात् ॥ अयमभिप्रायः । सर्वभावानां सांवृतं पारमार्थिकं
 चेति रूपद्वयमस्ति । तत्र यत्सांवृतं तदेव लोकेन प्रतीयते ।
 यत्तु पारमार्थिकं तद्योगिनेत्युक्तं । यथा मायाकारनिर्मित-
 हस्त्यादिरूपमेव मन्त्रादिसामर्थ्यविभ्रमितलोचनो जनः पश्यति ।
 १० मायाकारस्तु तत्स्वभावादि^२ निजं तत्स्वरूपं । एवं योगि-
 लोकयोरपि यथायोगं प्रतिपत्तव्यं ॥

अथापि स्यात् । यदेतत्समस्तजनसाधरणमर्थक्रियाचम^३
 प्रत्यक्षप्रमाणप्रतीतं वस्तुरूपं तत्कथमपक्वोक्तं शक्यत इति परस्पर
 हृदयमाशङ्क्याह प्रत्यक्षमपीत्यादि ।

- १५ प्रत्यक्षमपि रूपादि प्रसिद्धा न प्रमाणतः ।

यदपि च प्रत्यक्षमभिधीयते रूपादि । आदिशब्देन शब्दादि
 वेदनादि गृह्यते । तदपि प्रसिद्धा रूढ्या^४ लोकप्रवादेन न
 प्रमाणतः । न प्रमाणेनाधिगतं सत्प्रत्यक्षं रूपादीति संबन्धः ।

^१ So Nep. and Tib.—Maith. *māyeva tathā lokena pratīyante*.

^२ So Mss. and Tib.

^३ See *Sarvadarç.*, French translation, n. 20 (*Muséon* 1901).

^४ For this reading I am indebted to Prof. H. Kern,—Maith. *racyā*.—Nep. has *rūyā* from a second hand.—Not translated in Tib.

सांख्यवहारिकप्रमाणत्वात्प्रत्यक्षादीनां तदधिगतं सांवृतमेव
रूपादि । न च लौकिकप्रमाणसमधिगम्यं तात्त्विकं रूपं सर्व-
जनानां तत्त्ववेदित्वप्रसङ्गात् । यदाह ।

इन्द्रियैरूपलभ्यं यत्तत्तत्त्वेन भवेद्यदि ।

जातास्तत्त्वविदो बालास्तत्त्वज्ञानेन किं तदा ॥ इति । 5

तस्मात्प्रत्यक्षमपि न प्रमाणेनाधिगतं ॥

रूपादि तत्त्वं प्रत्यक्षमपि यदि न प्रमाणाधिगतं कथं
तत्प्रसिद्धिः । प्रसिद्धिश्चेत्कथं मृषेत्यत्राह । अशुच्यादिष्वित्यादि ।

अशुच्यादिषु शुच्यादिप्रसिद्धिरिव सा मृषा ॥ ६

यथा च परमार्थतोऽशुचिनि स्त्रीकलेवरादौ तदासक्ति- 10
विपर्यस्तचेतसां शुचिवुद्धिरूपजायते । आदिग्रन्थादनित्यादौ
नित्यादिवुद्धिर्गृह्यते¹ । सा चातस्मिन्स्तद्ग्रहणमृषा वितथग्राहिणी-
त्यर्थः । तद्वदियं रूपादावपीत्यविशेषः ।

यदि न प्रत्यक्षप्रमाणान्तत्प्रसिद्धिः । आगमात्तर्हि भविष्यति ।

तथा हि स्कन्धधात्वायतनादिस्वभावतया भगवता भावाः 15

सूत्रे देशिता क्षणिकादिस्वभावतया च । तत्रेदमुक्तं भगवता ।

सर्वं सर्वमिति² ब्राह्मणं यावदेव पञ्च स्कन्धाः । द्वादशायतनानि ।

अष्टादश धातव इति ॥ तथा ।

¹ Reference to the four viparyāsas.

² So Nep. and Tib.—Maith. has *sattvam sattvam iti*.

क्षणिकाः सर्वसंस्कारा अस्थिराणां कुतः क्रिया ।

भूतिर्येषां क्रिया सैव कारकं सैव चोच्यते ॥ इति^१ ।

न च मायादिस्वभावानां क्षणिकाक्षणिकादिधर्मताप्रति-
पादनमुचितं । निःस्वभावानां कस्य चित्स्वभावस्याभावात् ।

५ तत्कथममी न परमार्थसन्त इत्यत्राह लोकावतारणेत्यादि ।

लोकावतारणार्थं च भावा नाथेन देशिताः ।

तत्त्वतः क्षणिका नैते संवृत्या चेद्विरुध्यते ॥ ७

लोकानां भावाभिनिवेष्टिनां स्कन्धादिदेशनावेनेयानां सत्त्वा-
नामापाततः^२ शून्यतादेशनानधिकृतानां शून्यतायामवतारणार्थं

१० सुकुमारोपक्रमेण प्रवर्तनाय । चो हेतौ । यस्माद्भावाः स्कन्धा-
यतनादिलक्षणाः । वस्तुतो निःस्वभावत्वेऽपि सर्वधर्माणां । नाथेन
नरकादिदुःखात्सत्त्वान् परित्रायमाणेनाभ्युदयनिःश्रेयससुखं प्राप-
यता सत्त्वाश्रयादिवेदिना बुद्धेन भगवता देशिताः प्रकाशिताः ।
न तु परमार्थतः । तस्मान्न सूत्रविरोधः ॥ तदुक्तं ।

१५ ममेत्यहमिति प्रोक्तं यथा कार्यवशाज्जिनेः ।

तथा कार्यवशात्प्रोक्ताः स्कन्धायतनधातवः ॥ इति^३ ॥

यदि न परमार्थतो दे[१४०^a]शिताः कथं तर्हि ते क्षणिका
इत्याह । तत्त्वतः क्षणिका नैत इति । तत्त्वतः परमार्थतो

1 The first line is quoted in Kumārila's *Tantravārt.* p. 170. 10; the second in *Bhāmātī* (Calcutta, 1891) p. 361. 3 (bhūtir yeṣāṃ); both in *Nyāyabinduṣūtravapakṣa*—See *Album Kern*, p. 112, n. 1.

² = re-zhig.

³ *Yuktiṣaṣṭika*, by Nāgārjuna, fol. 27 a 2 (Mdo XVII).

निःस्वभावत्वात्तृणिका अपि न भवन्ति । एते । इमे भावाः ।
 चणिकादिदेशना वैनैयानां तत्स्वभावताप्रकाशनात्^१ । यदि न
 तत्त्वतः चणिकाः कथं तर्हि देशनायामपि कथिता इति मनसि
 निधाय परः संवृत्या चेत्^२ । यदि संवृत्या चणिका अभि-
 धीयन्त इत्युच्यते^३ । इत्युत्तरमाशङ्क्य दूषयति । तदा विरुध्यते ।^४
 संवृत्या चणिका न परमार्थत इति विरुध्यते । न संगच्छते ।
 अचणिकतया प्रतीतेः प्रतीतिविरोधः^५ । सांख्यवहारिभि-
 रचणिकत्वप्रतीतेः । न चणिकत्वं संवृतं रूपमिति यावत्^६ ।
 एतत्सिद्धान्तवादी परिहरति न दोषो योगिसंवृत्येति ।

न दोषो योगिसंवृत्या लाकात्ते^६ तत्त्वदर्शिनः । 10

अन्यथा लोकबाधा स्यादशुचिस्त्रीनिरूपणे ॥ ८

नायं प्रतीतिविरोधलक्षणो दोषः । कुतः । योगिनां पुद्गल-
 नैरात्म्यसमाधिलाभिनां^७ या संवृतिर्व्यवहारस्तया चणिकतया

^१ So Mss.—Tib. skad-cig-ma-la-sogs-pas (?) bstan-pai (?) gdul-bya-rnams-la deirañ-bzhin bstan-pai-phyir.

^२ So Mss.—According to Tib.: āha samvṛtyā ced iti.

^३ Mss. noyante.

^४ Things being perceived as permanent, there is opposition by the perception.—Tib. skad-cig-ma-ma-yin-par rtogs-pa dan hgal-lo = akṣaṇikatayā pratīter virodhaḥ.

^५ Tib. tha-sñad-pa-rnams-kyis skad-cig-ma-ma-yin-pai de-kho-na-ñid-du rtogs-pa dan kun-rdzob-kyi rañ-bzhin zhes-pa ni hgal-lo zhes-pai don-to..... akṣaṇikatvasya tattvena pratītiḥ sāmṛtām rūpaṃ ceti virodha ity arthaḥ.

^६ So M.—Minaev has lokānte.

^७ Bdag-med-pai tiñ-ñe.

प्रतीतेः ॥ अयमभिप्रायः । यदि नामार्वाग्दर्शनैः क्षणिकत्वं न प्रतीयते । तथापि योगिव्यवहारगोचरः । योगिव्यवहारो ऽपि संवृतिरूपतां न जहाति बुद्धिः संवृतिरुच्यते इति वचनात्^१ । न च प्रतीतिबाधितं बाधितमेव । तथाविधायाः प्रतीते-

५ रप्रमाणत्वात् ।

कुतः पुनरेतत्सांवृतमपि क्षणिकत्वादि योगिन एव पश्यन्ति । नार्वाग्दर्शिन इत्याह । लोकास्ते तत्त्वदर्शिन इति । लोकादर्वाचीनदर्शनात्मकाग्नास्ते योगिनस्तत्त्वदर्शिनः । अतीन्द्रिय-दर्शिनः । हेतुपदमेतत् । यस्मात्तत्त्वदर्शिनस्ते तस्मात्क्षणिक-
१० नैरात्म्यादि लोकाप्रतीतमपि प्रतिपद्यन्ते । अत एव न तेषां लोकप्रतीतिबाधा ।

अवश्यं चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह । अन्यथेत्यादि । अन्यथा यदि चैवं [140^b] न स्वीक्रियते । तदा भवदभ्युपगतेऽपि लोकबाधा स्यात् । कुत्र । अशुचिस्त्रीनिरूपण इति । अशुचिभावनासमये^२ ।
१५ अशुचीति स्त्रियाः कामिन्या निरूपणे विभावनायां लोकबाधा स्यात् । लोकप्रतीतेन विरोधो भवेत् । लोकेन शुचिस्त्रभावतया स्त्रीशरीरस्याध्वसानात् । तस्मान्न लोकप्रतीतेन योगिदर्शन-बाधेति । अत्र

यथोपलब्धं^३ तिमिरेक्षणानां

^१ See supra p. 352, l. 4.

^२ Nep. Ms. has *asubhābhā*°.

^३ First hand *upalabdhi*; i erased; see above, p. 369, l. 15.

इत्यादिनोपचयेतुत्वेन¹ योजनीयं ॥ इति नागमादपि
भावानां परमार्थतः सिद्धिरस्ति । तस्मान्मायास्वप्नादिस्वभावाः
सर्वधर्मा इति निश्चितमेतत् ॥

स्यादेतत् । यदि सर्वव्यापिनी मायोपमस्वभावता । बुद्धोऽपि
तर्हि मायोपमः स्वप्नोपमः स्यात् । उक्तं चैतद्भगवत्यां² । एवमुक्ते 5
सुभूतिस्तान् देवपुत्रानेतदवोचत् । मायोपमास्ते देवपुत्राः
सत्त्वाः । स्वप्नोपमास्ते देवपुत्राः सत्त्वा इति हि माया च
सत्त्वाश्चादयमेतद्वैधीकारं³ । सर्वधर्मा अपि देवपुत्रा मायोपमाः
स्वप्नोपमाः । स्रोतश्चापन्नोऽपि मायोपमः स्वप्नोपमः । स्रोत-
आपत्तिफलमपि मायोपमं स्वप्नोपमं । एवं सकृदागाम्यपि 10
सकृदागामिफलमपि । अनागाम्यपि अनागामिफलमपि । अर्ह-
न्नपि अर्हत्वमपि मायोपमं स्वप्नोपमं । प्रत्येकबुद्धोऽपि मायोपमः
स्वप्नोपमः । प्रत्येकबुद्धत्वमपि मायोपमं स्वप्नोपमं । सम्यक्संबुद्धोऽपि
मायोपमः स्वप्नोपमः । सम्यक्संबुद्धत्वमपि मायोपमं स्वप्नोपमं ।
यावन्निर्वाणमपि मायोपमं स्वप्नोपमं । सचेन्निर्वाणादपि कश्चिद्भूमे⁴ 15
विशिष्टतरः स्यात्तमप्यहं मायोपमं स्वप्नोपमं [141^a] वदामि⁵ ॥

¹ *upacayahetu*° = *lhag-pai gtan-tshigs*.

² Quoted in *Madh-vṛtti*, Chapter XXII in fine.—Some various readings; our text is abridged.

³ *advaidhikāra*, wanting in P. W.—The Ms. has °कारं not 'कार'.

⁴ *dharmo viṣiṣṭatarah*. = *khyad-par-du hphags-pai-chos*.

⁵ *Madh-vṛtti*, has *vadeyam*.—No final clause (*iti*=*zhes-te*) in Mss.—Comp. the *Mahāprajñāpāramitāsūtra* quoted by *Teitaro Suzuki*, *Awakening of faith in the Mahāyāna*, p. 100, n. 1 : "Even Nirvāṇa is like a mirage, like a dream. Nay, if there be something superior to Nirvāṇa, I declare it is also like a mirage, like a dream."

एवं कथं तत्र सत्कारापकारयोः पुण्यपापसमुद्भव इति
परस्याभिप्रायमाशङ्क्यन्नाह । मायोपमादित्यादि ।

मायोपमाज्जिनात्पुण्यं सद्भावेऽपि कथं यथा ।

यदि भगवानपि मायोपमस्वभावः । तदा मायोपमान्निः-
5 स्वभावाज्जिनाद्भवतः पुण्यं सुकृतं पूजासत्कारपादवन्दनादिभिः¹
कथं यथा कथमिवेति मन्यसे । उपलक्षणं चैतत् । पापमपि
तदपकारे कथमिवेति द्रष्टव्यं । न हि मायाकारनिर्मितपुरुष-
सत्कारापकारयोः पुण्यपापप्रसूतिर्युक्तेति परस्याभिप्रायः ।

अत्र प्रागुक्तसेवोत्तरं । तथात्र परमेव परिपृच्छति । सद्भावे-
10 ऽपि कथं यथेति । सद्भावेऽपि परमार्थसत्यत्वेऽपि भगवतः
कथमिव पुण्यं । कथं यथेत्युभयत्रापि योजनीयं ।

अयमभिप्रायः । यथा कस्य चित्परमार्थसतो जिनात्पर-
मार्थसत्पुण्यमुपजायते । तथान्यस्य मायोपमान्मायोपममेवेत्या-
वयोर्न कश्चिद्विशेषः । इदं प्रत्ययतामात्रस्योभयसाधारणत्वात् ।
15 इति यदेवोत्तरं भवतां तदेवास्माकमपि नातिरिच्यते² किं
चित् । न च युक्तिसिद्धं परमार्थसदस्वरूपं किं चिदस्तीति
प्रतिपादितं ॥

भवतु नाम मायोपमादपि जिनात्पुण्यं । इदं तु कथं
समाधीयत³ इत्याह । यदि मायोपम इत्यादि ।

¹ Ms. has: vandanādānādibhiḥ, not supported by Tib.

² khyad-par cuñ-zad kyañ yod-pa ma yin-no = na kaṣ cid viṣeṣaḥ.

³ de-lta-na yañ hdi-la lan ji-ltar hdebs zhes.

यदि मायोपमः सत्त्वः किं पुनर्जायते मृतः ॥ ६

अथवा अन्यथाऽवतार्यते । यदि जिनोऽपि मायोपमः ।
का वार्त्ता तर्हि सांसारिकेषु सत्त्वेषु । तेऽपि तथेति ब्रूमः ।
मायोपमास्ते देवपुत्राः सत्त्वा इति वचनात्^१ । एवं सति
महान्दोषः प्रसज्यत इत्याह । यदीत्यादि ।

5

यदि मायोपमो मायास्वभावसमानधर्मः सत्त्वः प्राणी ।
तदा किंपुनर्जायते मृतः । किमिति प्रश्ने अक्षमायां वा ।
किं पुनर्जायते । उत्पद्यते । मृतो निकायसभागतायाश्च्युतः ।
का[141^b]रणमत्र वक्तव्यं नैतद्युक्तमिति वा । न हि मायापुरुषो
विनष्टः पुनरुत्पद्यते । तस्मात्परमार्थसन्तो भावा इत्युपगन्तव्यं ॥ 10
नैतदुपगन्तव्यमित्याह । यावदित्यादि ।

यावत्प्रत्ययसामग्री तावन्मायापि वर्तते ।

यावत्कालं प्रत्ययानां कारणानां मन्त्रौषधादीनां सामग्री
समुदायः । समग्राणि कारणानि । तावत्कालं मायापि वर्तते ।
नार्वाग्निवर्तते । नापि ततः परं प्रवर्तते । एवं यावदविद्याकर्म- 15
दृष्ट्यास्वभावा^२सामग्री तावत्सत्त्वसंतानमायापि वर्तते । इदं-
प्रत्ययतायत्तवृत्तित्वात्^३ । यदि न परमार्थतः सत्त्वोऽस्ति । कथमा-
संसारं सत्त्वसंतानः प्रवर्तते । न तु मायावदचिरमेव निवर्तते ।

1 See supra p. 379, l. 7.

2 So Tib.—Better *avidyātrṣṇākarma*.

3 gan rkyen-rnams gañ yin-pa ni hñg-pai-phyir-ro.

उक्तमत्र । यावत्प्रत्ययसामग्री तावत्प्रवर्तते^१ । ^२यस्य तु तथा नास्ति स नानुवर्तत इति^३ ॥

अपि च न चिरकालावस्थितिः सम्यक्त्ववस्थानिवन्धन-
मित्याह । दीर्घसंतान इत्यादि ।

५ दीर्घसंतानमात्रेण कथं सत्त्वोऽस्ति सत्यतः ॥ १०

दीर्घश्चिरकालावस्थितः । संतानः प्रवाहः । स एव केवल-
स्तन्मात्रं । तेन । कथमिति पृच्छति । केन प्रकारेण । सत्त्वोऽस्ति
विद्यते । सत्यतः परमार्थतः ॥ एतावांस्तु विशेषः । यस्य हि
दीर्घकालावस्थितिहेतुप्रत्ययविशेषोऽस्ति । स दीर्घकालमनु-
१० वर्तते । यस्य तु तथा नास्ति स नानुवर्तत इति । न तु तावता
सम्यङ्निश्चयात्वं । तस्मान्मायास्वभावत्वेऽपि न पुनर्जन्मासंभवः ॥

एवं तर्हि यथा मायापुरुषवधादौ न प्राणातिपातः ।
तथा तदपरपुरुषवधादावपि न स्यादभिन्नस्वभावत्वादित्यत्राह ।
मायापुरुष इत्यादि ।

१५ मायापुरुषघातादौ चित्ताभावान्न पापकं ।

मायापुरुषस्य घातादौ मारणादौ । आदिशब्देन तस्या-
दत्तादि गृह्यतः^४ । समानेऽपि निःस्वभावत्वे चित्तस्य विज्ञानस्य
मायापुरुषसंताने ऽभावात् । असत्त्वात् । न पापकं नाकुशल-

^१ Tib. = *tāvan māyā pravartate*.

^२ Wanting in Tibetan ; see infra l. 9.

^३ Dev. has *sattvataḥ*.

^४ Tib. *ma-byin-par blañs-pa-la-sogs-pa yin-la* = *adattādīnāḍau*.

सुत्पद्यते प्राणातिपातादि । [141^a] पापमेव पापकं स्वार्थं
कन्विधानात्¹ । तत्रापि मारणाभिप्रायेण प्रहारं ददतो
भवत्येवाशुभं न तु प्राणातिपातः ॥ मायापुरुषादन्यत्र कथं
प्राणातिपात इति चेत् । आह । चित्तमायेत्यादि ।

चित्तमायासमेते तु पापपुण्यसमुद्भवः ॥ ११ 5

चित्तमेव माया चित्तमाया । तथा समेते युक्ते । माया-
स्वभावेन चित्तेन संबद्ध इत्यर्थः । तुशब्दः पूर्वस्माद्विशेषार्थः ।
पुण्यं च पापं च पुण्यपापे । तयोः² । सुष्ठतदुःकृतयोः समुद्भवः
समुत्पत्तिः । उपकारापकारयोः ॥ इति सामग्रीविशेषात्कार्य-
विशेषः । यथा सत्यपि गोमयेतरजन्मनोर्वर्तिकयोराकारसाम्ये³ 10
कारणभेदात्स्वभावभेदः । तथेहापि नोक्तदोषप्रसङ्गः ॥

यदुक्तं चित्तमायेति तत्परो विघटयन्नाह मन्त्रादीना-
मित्यादि ।

मन्त्रादीनामसामर्थ्यान् मायाचित्तसंभवः ।

मन्त्रादीनां । आदिशब्दादौषधादीनां । चित्तोत्पादं⁴ 15
प्रत्यसामर्थ्याद्व्यापारात् । न मायाचित्तसंभवः । न मायास्वभावं
चित्तं संभवति । यथा परव्यामोहनिबन्धनानां मायाकारप्रयुक्तानां

1 This clause is wanting in Tibetan.

2 *tayoh*, in modern copy; wanting in Nep. and Tib.

3 = *lci-ba dan gzhan-las skyes-pai myu-gu-dag*.—Nep. has *jamnanoh*; and *var* ° from a second hand.

4 Modern copy and Nep. have here *kāraya*; but in the Nep. there is a mark that these akṣaras are out of place.

मन्तादीनां प्रभावेन हस्त्याद्याकारनिर्वृत्तिः । न तथा चित्तस्थेति
परस्य भावः ॥ एतत्परिहरन्नाह । सापि नानाविधेत्यादि ।

सापि नानाविधा माया नानाप्रत्ययसंभवा ॥ १२

अपिशब्दोऽवधारणार्थो भिन्नक्रमश्च^१ । सा माया नाना-
५ विधैव नानाप्रकारैव अतीव^२ नानाप्रत्ययसंभवा । नानाप्रत्यया-
दनेकप्रकारकारणात्संभव उत्पादो यस्याः सा तथोक्ता ॥
अयमभिप्रायः । यदि माया मायेति शब्दसाम्यमस्ति । तथापि न
तत्कारणस्याप्यभेदो मायास्वभावत्वेऽपि कार्यस्य नानास्वभावत्वात् ।
न ह्येकस्मिन् कार्ये किं चित्कारणं^३ दृष्टमिति कार्यशब्द-
१० साम्यात्सर्वत्र तदेव प्रकल्पयितुं युज्यते । अपि तु क्वचिदेव^४
कस्य चित्त्वामर्थ्य शब्द[142^b]साम्येऽपि स्वभावभेदात् । एत-
देवोपदर्शयन्नाह । नैकस्थेति ।

नैकस्य सर्वसामर्थ्यं प्रत्ययस्यास्ति कुत्रचित् ।

नैकस्य क्वचिदुपलब्धसामर्थ्यस्य प्रत्ययस्य कारणस्य हेतोः ।
१५ सर्वसामर्थ्यं सर्वस्मिन् कार्ये सामर्थ्यं शक्तिरस्ति संभवति । क्व
चिद्वृष्टमिति कृत्वा कुत्रचिदिति कस्मिंश्चित्समये देगे काले वा ।

^१ According to Tib. *bhinnakramo vā*.

^२ So Tib. (*gin-tu*) and Nep. old reading ; new reading and modern copy *ata eva*.

^३ Tib. *hbras-bu geig-pa rgyu-geig mthoñ-bas = ekasmin kārya ekañ kāraṇam*.

^४ So Maith. supported by Tib. — Nep. *kvacidaiva kasya = kvacid evai- kasya*.

SPS

891.281 P 33 B

Nyāya Kusumāñjali Prakaraṇa (Text) Vol. I, Fasc. 1-6	Vol. II, Fasc. 1-6	Rs. 3
1-3 @ /6/ each	...	8
Padumawati, Fasc. 1-4 @ 2/	...	1
Parīṣṭa Parvan, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each	...	2
Prākṛta-Pāṅgalam, Fasc. 1-7 @ /6/ each	...	1
Prithivirāj Rāsa, (Text) Part II, Fasc. 1-5 @ /6/ each	...	1
Ditto (English) Part II, Fasc. 1	...	1
Prākṛta Lakṣaṇam, (Text) Fasc. 1	...	...
Parācāra Smṛti, (Text) Vol. I, Fasc. 1-8	Vol. II, Fasc. 1-6; Vol. III, Fasc. 1-6 @ /6/ each	7
Parācāra, Institutes of (English)	...	0
Prabandhacintāmaṇi (English) Fasc. 1-3 @ /12/ each	...	2
*Sāma Vēda Samhitā, (Text) Vols. I, Fasc. 5-10; II, 1-6; III, 1-7;	...	12
IV, 1-6; V, 1-8, @ /6/ each Fasc.	...	1
Sāṅkhyā Sūtra Vṛtti, (Text) Fasc. 1-4 @ /6/ each	...	2
Ditto (English) Fasc. 1-3 @ /12/ each	...	2
Sraddha Kriyā Kaumudī, Fasc. 1-6	...	1
Suddhi Kaumudī, Fasc. 1-3	...	0
Suṣruta Samhitā, (Eng.) Fasc. 1 @ /12/	...	9
*Taittirīya Samhitā, (Text) Fasc. 22-45	...	7
Tāṇḍya Brāhmaṇa, (Text) Fasc. 1-19 @ /6/ each	...	3
Trantra Vartika (English) Fasc. 1-4 @ /12/	...	...
*Tattva Cintāmaṇi, (Text) Vol. I, Fasc. 1-9, Vol. II, Fasc. 2-10, Vol. III, Fasc. 1-2, Vol. IV, Fasc. 1, Vol. V, Fasc. 1-5, Part IV, Vol. II, Fasc. 1-12 @ /6/ each	...	14
Tattvarthadhigama Sūtram, Fasc. 1-3	...	1
Trikāṇḍa-Maṇḍanam, (Text) Fasc. 1-3 @ /6/	...	3
Upamitā-bhava-prapañca-kathā (Text) Fasc. 1-8 @ /6/ each	...	4
Uvāsagadasāo, (Text and English) Fasc. 1-6 @ /12/	...	0
Vallala Carita, Fasc. 1	...	2
Varṣa Kriyā Kaumudī, Fasc. 1-6 @ /6/	...	4
*Vāyu Purāṇa, (Text) Vol. I, Fasc. 2-6; Vol. II, Fasc. 1-7, @ /6/ each	...	2
Vidhano Parigata, Fasc. 1-7	...	2
Vivādaratnākara, (Text) Fasc. 1-7 @ /6/ each	...	2
Vṛhat Svayambhū Purāṇa, Fasc. 1-6	...	2
<i>Tibetan Series.</i>		
Pag-Sam Thi S'ia, Fasc. 1-4 @ 1/ each	...	4
Sher-Phyin, Vol. I, Fasc. 1-5; Vol. II, Fasc. 1-3; Vol. III, Fasc. 1-6 @ 1/ each	...	14
Rtogs brjod dpag hkhri S'ia (Tib. & Sans.) Vol. I, Fasc. 1-5; Vol. II, Fasc. 1-5 @ 1/ each	...	10
<i>Arabic and Persian Series.</i>		
'Alamgir-nāmah, with Index, (Text) Fasc. 1-13 @ /6/ each	...	4
Al-Muqaddasi (English) Vol. I, Fasc. 1-3 @ /12/	...	2
Ain-i-Akbari, (Text) Fasc. 1-22 @ 1/ each	...	22
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1-7, Vol. II, Fasc. 1-5, Vol. III, Fasc. 1-5, @ 1/12/ each	...	29
Akbar-nāmah, with Index, (Text) Fasc. 1-37 @ 1/ each	...	37
Ditto English Vol. I, Fasc. 1-8; Vol. II, Fasc. 1-2 @ 1/ each	...	10
Arabic Bibliography, by Dr. A. Sprenger	...	0
Bādshāh-nāmah, with Index, (Text) Fasc. 1-19 @ /6/ each	...	7
Catalogue of Arabic Books and Manuscripts 1-2	...	2
Catalogue of the Persian Books and Manuscripts in the Library of the Asiatic Society of Bengal. Fasc. 1-3 @ 1/ each	...	3
Dictionary of Arabic Technical Terms, and Appendix, Fasc. 1-21 @ 1/ each	...	21
Farhang-i-Rashidi, (Text) Fasc. 1-14 @ 1/ each	...	14
Fihrist-i-Tūsī, or, Tūsī's list of Shy'ah Books, (Text) Fasc. 1-4 @ /12/ each	...	3
Futūh-ush-Shām of Wāqidi, (Text) Fasc. 1-9 @ /6/ each	...	3
Ditto of Āzādī, (Text) Fasc. 1-4 @ /6/ each	...	1
Haft Asmān, History of the Persian Masnawi, (Text) Fasc. 1	...	0
History of the Caliphs, (English) Fasc. 1-6 @ /12/ each	...	4
Iqbāl-nāmah-i-Jahāngiri, (Text) Fasc. 1-3 @ /6/ each	...	1
Iṣābah, with Supplement, (Text) 51 Fasc. @ /12/ each	...	38
Maasir-ul-Umarā, Vol. I, Fasc. 1-9, Vol. II, Fasc. 1-9; Vol. III, 1-10; Index to Vol. I, Fasc. 10-11; Index to Vol. II, Fasc. 10-12; Index to Vol. III, Fasc. 11-12 @ /6/ each	...	18
Maghāzi of Wāqidi, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each	...	1

* The other Fasciuli of these works are out of stock, and complete copies be supplied.

Muntakhabu-t-Tawārikh, (Text) Fasc. 1-15 @ /6 each	...	Rs. 5	10
Muntakhabu-t-Tawārikh, (English) Vol. I, Fasc. 1-7; Vol. II, Fasc. 1-5 and 3 Indexes; Vol. III, Fasc. 1 @ /12/ each	...	12	0
Muntakhabu-l-Lubāb, (Text) Fasc. 1-19 @ /6/ each	...	7	2
Ma'āsir-i-'Ālamgiri, (Text), Fasc. 1-6 @ /6/ each	...	2	4
Nukhbatu-l-Fikr, (Text) Fasc. 1	...	0	6
Nizāmi's Khiradnāmah-i-Iskandari, (Text) Fasc. 1-2 @ /12/ each	...	1	8
Riyāzu-s-Salātin, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each	...	1	14
Ditto Ditto (English) Fasc. 1-5	...	3	12
Tabaqāt-i-Nāsirī, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each	...	1	14
Ditto (English) Fasc. 1-14 @ /12/ each	...	10	8
Ditto Index	...	1	0
Tārīkh-i-Firūz Shāhi of Ziyān-d-dīn Barni (Text) Fasc. 1-7 @ /6/ each	...	2	10
Tārīkh-i-Firūzshāhi, of Shams-i-Sirāj Aif, (Text) Fasc. 1-6 @ /6/ each	...	2	4
Ten Ancient Arabic Poems, Fasc. 1-2 @ /1/8/ each	...	3	0
Wis o Rāmin, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each	...	1	14
Zafarnāmah, Vol. I, Fasc. 1-9, Vol. II, Fasc. 1-8 @ /6/ each	...	6	6
Tuzuk-i-Jahāngirī (Eng.) Fasc. 1	...	0	12

ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS.

1. ASIATIC RESEARCHES. Vols. XIX and XX @ 10/ each ... 20 0
  2. PROCEEDINGS of the Asiatic Society from 1865 to 1869 (incl.) @ /6/ per No.; and from 1870 to date @ /8/ per No.
  3. JOURNAL of the Asiatic Society for 1843 (12), 1844 (12), 1845 (12), 1846 (5), 1847 (12), 1848 (12), 1866 (7), 1867 (6), 1868 (6), 1869 (8), 1870 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8), 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8), 1881 (7), 1882 (6), 1883 (5), 1884 (6), 1885 (6), 1886 (8), 1887 (7), 1888 (7), 1889 (10), 1890 (11), 1891 (7), 1892 (8), 1893 (11), 1894 (8), 1895 (7), 1896 (8), 1897 (8), 1898 (8), 1899 (8), 1900 (7) & 1901 (7), 1902 (9), 1903 (8), @ 1/8 per No. to Members and @ 2/per No. to Non-Members.
- N.B.—The figures enclosed in brackets give the number of Nos. in each Volume.
4. Journal and Proceedings, N.S., Vol. I, No. 1, 1905, @ 1-8 per No. to members and Rs. 2 per No. to non-members.
  5. Centenary Review of the Researches of the Society from 1784-1883 ... 3 0
  - A sketch of the Turki language as spoken in Eastern Turkistan, by R. B. Shaw (Extra No., J.A.S.B., 1878) ... 4 0
  - Theobald's Catalogue of Reptiles in the Museum of the Asiatic Society (Extra No., J.A.S.B., 1868) ... 2 0
  - Catalogue of Mammals and Birds of Burmah, by E. Blyth (Extra No., J.A.S.B., 1875) ... 4 0
  6. Anis-ul-Musharrahin ... 3 0
  7. Catalogue of Fossil Vertebrata ... 3 0
  8. Catalogue of the Library of the Asiatic Society, Bengal ... 3 8
  9. Ināyah, a Commentary on the Hidāyah, Vols. II and IV, @ 16/ each ... 32 0
  10. Jawāmlu-l-'ilm ir-riyāzi, 168 pages with 17 plates, 4to. Part I ... 2 0
  11. Khizānatu-l-'ilm ... 4 0
  12. Mahābhārata, Vols. III and IV, @ 20/ each ... 40 0
  13. Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidoptera, Parts I-III, with 8 coloured Plates, 4to. @ 6/ each ... 18 0
  14. Sharaya-ool-Islām ... 4 0
  15. Tibetan Dictionary, by Csoma de Kőrös ... 10 0
  16. Ditto Grammar ... 8 0
  17. Kaçmīraçabdāmṛta, Parts I and II @ 1/8/ ... 3 0
  18. A descriptive catalogue of the paintings, statues, &c., in the rooms of the Asiatic Society of Bengal, by C. R. Wilson ... 1 0
  19. Memoir on maps illustrating the Ancient Geography of Kāsmir, by M. A. Stein, Ph.D., Jl. Extra No. 2 of 1899 ... 4 0

Notices of Sanskrit Manuscripts, Fasc. 1-29 @ 1/ each ... 29 0
 Nepalese Buddhist Sanskrit Literature, by Dr. R. L. Mitra ... 5 0

N.B.—All Cheques, Money Orders, &c., must be made payable to the "Treasurer Asiatic Society," only.

14-7-05.

